

BBC

A KIRÁLYNÉ MAGYAR NYELVÓRÁI

HISTORY

A VILÁGTÖRTÉNELEM MAGAZIN

2015. FEBRUÁR • V. évf. 2. szám • 795 Ft

Újvidék
hideg évei

Churchill magyar ügynöke

Rémregények
valós hősei

Meghamisított történelem

A Tudorok találták ki a rózsák háborúját?

Megjelent a világhírű rendező önéletrajzi könyve!

Legendás filmek, színészcóriások,
szerelem és a kor, amelyben élünk...
70 év krónikája Makk Károly szemével
az életről, amelyet szeretni kell.

160 x 233 mm

Keménytábla, védőborító

464 oldal

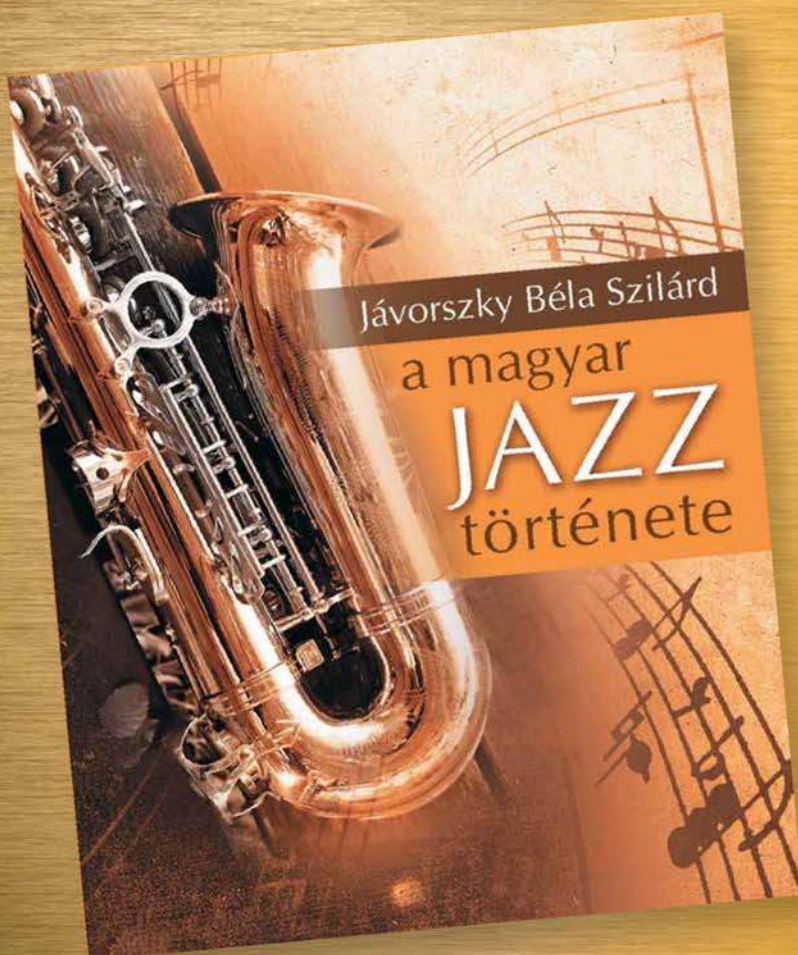
3990 Ft

MAKK KÁROLY
Szeretni kell

Kossuth

Makk Károly a *Nemzet Művésze* címmel kitüntetett,
Kossuth- és Balázs Béla-díjas magyar filmrendező,
forgatókönyvíró, színész, érdemes és kiváló művész.
Két alkalommal Oscar-díjra jelölték.

Kossuth Kiadói Csoport • www.kossuth.hu
vevoszolgalat@kossuth.hu • (06-1) 225-8400, 782-1710

A jazz életrevaló zene.
Játékra, szabadságra született.
Az érti igazán, aki ismeri és érti
szokásait, nyelvét, kifejezéseit.
Aki tudja és érzi, hogy mennyi
értelem és érzelem van benne.
Egy impozáns jazztörténeti könyv,
rengeteg dokumentummal,
képpel, adattal!

197 x 246 mm • 288 oldal • 3990 Ft

Kossuth Kiadói Csoport
www.kossuth.hu
vevoszolgalat@kossuth.hu
(06-1) 225-8400, 782-1710

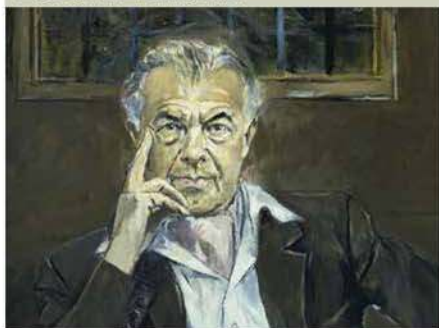

multimediaplaza.com

A címlapon

2015. FEBRUÁR

Révész-Reves csodálatos életútja

Révész Imre, felvett nevén Emery Reves több évtizeden át ápolt szoros üzleti, majd baráti kapcsolatot Winston Churchill-lel mint cikkeinek és könyveinek népszerűsítője. A mindkét fél számára komoly haszonnal és presztízzsel párosuló együttműködés részleteit Barta Róbert tárja fel

20. OLDAL

Erzsébet királyné nyelvőrái

1866 nyárutóján egy Bécs és Pest között ingázó liberális újságírók kérték fel arra, hogy magyarul tanítsa a császár- és királynét. Társalgásaikra és későbbi találkozásukra évtizedekkel később emlékezett vissza Falk Miksa

80. OLDAL

Újvidék, az újkori város

A ma már Szerbia második legnagyobb városának számító délvidéki település viharos századokat élt meg a Mária Terézia névadó oklevele óta eltelt időszakban. Újvidék történelmének legfontosabb pillanatait összeállításunkban Ózer Ágnes, A. Sajti Enikő és Végel László mutatja be

52. OLDAL

A Tudorok találták ki a rózsák háborúját?

VII. Henrik angol királynak érdekében állt, hogy mindenkivel elhitesse: a 15. században gigászi, mindent elsöprő dinasztikus háború dúlt Angliában – és mi 500 éve bevesszük ezt a hazugságot. Dan Jones írása

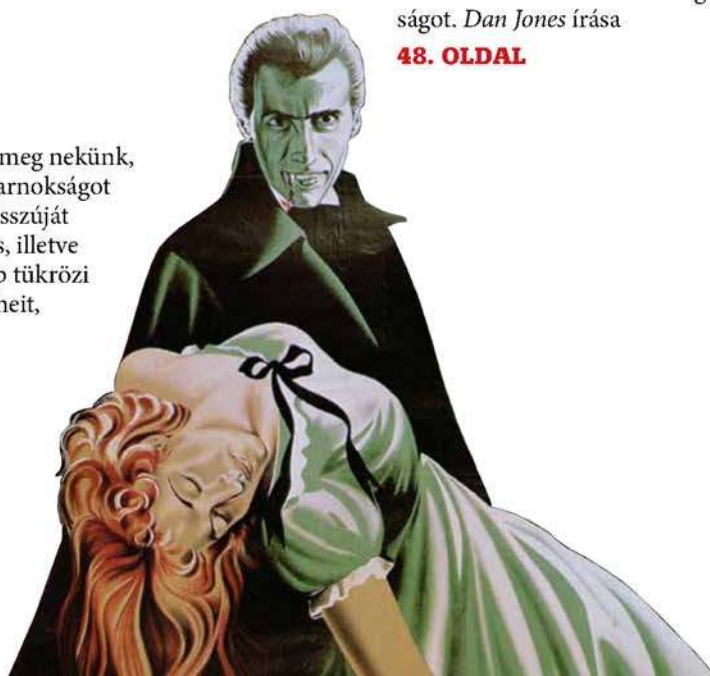
48. OLDAL

A rettegés foka

Angela Wright mutatja meg nekünk, hogy az erőszakot, a zsarnokságot és a természetfölötti bosszúját feldolgozó öt klasszikus, illetve mai rémregény miképp tükrözi annak a kornak a félelmeit, amelyben íródtak

65. OLDAL

Tartalom

2015. FEBRUÁR

TOVÁBBI CIKKEK

Második világháború

- 27 Nagy-Britannia, 1940
- 36 Jalta kulisszatitkai
- 70 Magyar–szlovák kiugrási kísérlet
- 72 Harc a Margitszigetért

32 Túlértékelték őket a történelem?

A BBC History szerkesztősége neves történészeket kérdezett meg arról, kit tartanak a leginkább túlbecsült személyiségnek a brit történelemben

38 A Homo sapiens felemelkedése

Yuval Hararinak új könyve kapcsán Rob Attar azt a kérdést szegezi neki, hogy az őskor óta végbement jelentős fejlődés hatására boldogabbak lettünk-e?

42 Hogyan építsünk középkori várat?

A 11. századi normann hódítás után tömegével épültek kisebb-nagyobb erődítmények Angliában. John Goodall avat be a részletekbe

76 A holokauszt emléknapja

Auschwitz felszabadításának napja 2001-től nemzetközi holokauszt-emléknap lett. De miért csak akkor? Laurence Rees erre keresi a választ

83 Véres Mária

Anna Whitelock rávilágít, hogy Anglia trónján az első megkoronázott nő eleve vesztésre ítéltetett, de úttörő volt a politikában, és újraszabta az államformát

BBC HISTORY

KOSSUTH
VEVŐSZOLGÁLAT
[36-1] 225-8400, 225-8401
kossuthvevoszolga@t-online.hu

SZERKESZTŐSÉG
[36-1] 888-9153
bbchistory@kossuth.hu
BBC History, 1327 Budapest, Pf. 55

Kiadja a Kossuth Kiadó zRt.
Felelős kiadó: Kocsis András Sándor
elnök-vezérigazgató
Főszerkesztő: Papp Gábor
Szerkesztők: Györffy Iván, Litván Dániel
Művészeti vezető: Kiss Áron
Tördelőszerkesztő: Schmidt Péter

ELŐFIZETÉS

belföldre és régebbi számok
Toldy Ferenc Könyvesbolt [36-1] 225-8400
Örkény István Könyvesbolt [36-1] 782-1712
Fejtő Ferenc Könyvesbolt [36-1] 888-9120

külföldre

Color Interpress Kft.
[36-1] 243-9232
email: info@colorinterpress.hu

HIRDETÉS

Yoter Média Group Kft.
9022 Győr, Teleki L. u. 46.
Tel.: [36-1] 316-4556, [36-1] 316-4598
E-mail: ertekeites@ymg.hu

Készült az Ipress Center Hungary Kft.-ben
Felelős vezető: Lakatos Imre vezérigazgató
[36-27] 518-990

ISSN 2062-5200

Abn kiadás főszerkesztője: Rob Attar;
művészeti vezető: Susanne Frank; képszerkesztő: Sam Nott;
kiadói igazgató: Andrew Davies; ügyvezető igazgató: Andy Marshall
Licenzzelajdonos: Immediate Media Company Bristol Limited.
Copyright © Immediate Media Company Bristol Limited. Minden jog fenntartva. A magánjogi szerzői jogvédelem alá esik.

A BBC logo a British Broadcasting Corporation bejegyzett védjegye.
© British Broadcasting Corporation 1996
A magánjogi Magyar Terjesztés-ellenőrző Szövetség auditálja

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Ez a lapszám
a Nemzeti Kulturális Alap
támogatásával készült

ROVATOK

- 5 Levelek
- 8 Pillanatkép
- 10 Naptárlapok

Röviden

- 12 Fókuszban – Vallási kultuszok egy római provinciában
- 14 Modern technológia – Vaskori műalkotásokat fedeztek fel az űrből
- 15 Múzeum – Három páratlan műkincs Budapest földjéből
- 16 Évforduló – A ciprusi török állam
- 17 Tallózó – Eötvös József politikai sikerei és kudarcai
- 18 Visszanéző
- 41 Vélemény – Michael Wood írása a klímaváltozásról
- 64 Állatvilág – Dél-Amerika sokoldalú háziállata: a láma
- 88 Tényleg – A magyaroknak mindig védekezniük kellett az idegenekkel szemben?
- 90 Ki gondolná?
- 94 Ajánlók
- 98 Személyes történelem – Edith Cavell

... a bizalmi állásokról

Különösebben nem vonzódom a múlt nosztalgikus megszelídítéséhez, „a régi szép idők” szíréhangjaitól is próbálom elzárni magam. Falk Miksa írását olvasva Erzsébet királynéval való találkozásairól (80. oldal) ismét szembesültem azzal, hogy mennyi furcsaságot rejt magában a múlt és a jelen összevetése.

A mai világunkban az állami, közigazgatási, önkormányzati intézményekben a nem politikai állások betöltésének is a legtöbbször elengedhetetlen feltétele a politikai megbízhatóság, az államrezon elfogadása. A politika felső régióinak megbízhatósági kritériuma lekúszik az egyszerű hivatali ügyintézésnek azokra az alsó szintjeire, amelyeken pártorientációnak, világnézetnek, morális felfogásnak, múltértékelésnek már semmiféle jelentősége nem lehetne.

Másfél évszázada – ezt mondja a koronatanúnk – ez nem így volt.

Ferenc József császársága az akkori Európa legmaradibb monarchiái közé tartozott. A Habsburg Birodalmat nemcsak az utolsó évtizedeiben tartották korhadtnak, a politikai, társadalmi korszerűsödésre képtelen tákolmánynak, amely fölött menthetetlenül eljárt az idő, az udvar és főképpen a császár konzervatívizmusa már jóval korábban is köztudott volt. Jóllehet Ausztriában – a neoabszolutizmus korának Magyarországnál – a polgárság valamivel eredményesebben tudott lazítani a nemesi társadalom eresztékein, a birodalom csúcsán a monarchia arisztokrata-nemesi jellege kikezdehetetlen volt.

Ezzel együtt senkiben nem keltett megütközést, hogy Falk Miksát kérték föl a császár- és királyné nyelvtanárának. Kit is? Nem egy patinás család sarját, hanem a bécsi első takarékpénztár egyik alacsony származású titkárá, aki banki munkája mellett nemcsak közismert liberális újságíró, hanem pár éve az udvar egykori ádáz ellenfelének, Széchenyi Istvánnak volt a bizalmasa – „a legnagyobb magyar” neki diktálta döblingi feljegyzéseinek zömét. Ráadásul polgári pedigrije sem volt „makulátlan” – zsidónak született. 1866-ban a zsidók még *de jure* sem voltak egyenjogú polgárai Ausztriának, és a magyar zsidóknak az udvarban különösen rossz híruk volt: Haynau őket tette felelőssé a forradalom kioltásáért és radikalizálódásáért, ezért Bécs a magyar zsidóságra külön sarcot vetett ki.

A mai logikánk szerint kirívóan provokatív önéletrajz nem volt akadály a bizalmi állás elnyerésének, amelyet Falk oly sikeresen láthatott el, hogy szerénységére húsz évvel később is barátságosan emlékezzen a császári pár, amellyel sétája közben futott össze.

Falk Miksát bizalommal fogadta el a Hofburg, származásával az utókornak volt baja. Születésének centenáriumaiban a magyar főváros utcát nevezett el róla, de tíz évre rá, az első zsidótörvény után azt néhány évre a Kúria akkoriban elhunyt elnöke, Juhász Andor „örökölte”, hogy 1945-ben három szűk esztendőre visszakapja. A néphatalom 1948-ban – minisztériumának fényét emelve – Néphadsereg utcának nevezte el azt – az éles nyelvű köznép inkább Népmiksa utcaként emlegette –, majd 1990-ben immár harmadszor lett Falk Miksa utca. 62 év alatt ekkora körutat megtenni – ez közpolitikánknak igencsak dicséretes teljesítménye.

Papp Gábor

Kedves olvasónk az „ÁllatVilág” rovatunkhoz kapcsolódva küldte be alábbi írását.

A szerkesztő

A tején múlt

Mintegy 10 ezer éve Közel-Keleten az emberek úgy döntöttek, nem folytatják a nomád állattartást, hanem letelepednek és megtermelik maguknak az élelmet. Merész és kockázatos vállalkozás volt ez, hiszen mind a növénytermesztés, mind az állattartás kezdetleges volt még, így meglehetősen bizonytalan élelemforrás volt akkoriban. Csekély tapasztalatuk volt az élelem megtermelésében, mégis kockáztatták a rossz termést, az állatok elhullását, pedig a vadászat és a gyűjtögetés évezredek óta kipróbált és működő stratégiát jelentett a táplálékuk megszerzésére. Ezek a kezdetleges földművelők és állattartók kevesebb mint ezer év alatt egész Európát meghódították és alapjaiban megváltoztatták az emberek mindennapi életét. Legfeltűnőbb a „népeségrobbanás” – hasonlóan, mint napjainkban, az emberek évről évre sokkal többen voltak. Egyre újabb területeket népesítettek be, az északi hideg területeken is megvetették lábukat, és teheneiket, juhokat, kecskéket tartottak. Ebben nagy segítségükre lehetett egy újonnan felvett szokásuk, az, hogy sok tejet ittak. Míg a kisbábák az anyatejen nőnek fel, addig, bár kiváló folyékony táplálék, nem minden felnőtt szereti a tejet. Van, akinek erre jó oka van, ugyanis a felnőttek egy része elveszíti azt a kisbaba korában még meglévő képességét, hogy a tej fő fehérjét, a laktózt megemészsze. Magyarországon kb. minden negyedik felnőtt van így, Olaszországban sokkal többen, háromból két felnőtt nem tud tejet inni. Skandináviában viszont szinte mindenki egész életén át tudja élvezni a tejet.

Az állattenyésztés kezdetén még nem így volt ez, a felnőttek akkoriban sajt, tejföl, joghurt formájában tudták még csak a

Pál György 1950-es évekbeli mozgósító grafikája szintén a tejtermelés fontosságára buzdított

tejet fogyasztani, mivel abban a laktóz már átalakított formában található, és mindenki számára emészthető. (Azoknál a természeti népeknél, amelyek még ma sem gyakorolják az állattenyésztést, ez ma is így van.) De néhányukban megjelent a felnőttkori laktózemésztés képessége, ami a rossz termés okozta inszért időszakokban nagy előny volt. Egyre többen lettek, hiszen a téli éhínségeket ők könnyebben vésztették át. Bátrabban és sikeresebben vághattak neki a hidegnek, de állattartásra megfelelő területek meghódításának, míg a tejet inni nem tudók a délebbi részekben maradtak. Gyorsan haladtak, dacolva a téli hideggel 20-30 nemezdeknyi idő alatt a Lappföldre jutottak. Jellegzetes vonalakkal díszítették edényeiket, amelynek legkorábbi darabjait a magyarországi Alföldön találták meg. Egészen a 20. századig alapvetően nem változtattak az élelemszerző stratégiájukon, egyre több és több tejet adó állatfajtákat kitenyésztve a tejivás jó szokásához tartva magukat. Ha mi is ehhez a szerencsés tejet inni tudó csoporthoz tartozunk, igyunk egy nagy pohár tejet és gondoljunk őseink emberpróbáló életére!

Dr. Guba Zsuzsa

Írjon nekünk!

e-mail:

bbchistory@kossuth.hu

postacím:

Levelek, BBC History
1327 Budapest, Pf. 55

Angol hadviselés a második búr háborúban

A 2014. decemberi számban jelent meg Spencer Jones hadtörténész cikke, azt taglalva, hogy az első világháborúban hogyan hatott a brit tisztek felkészültségére részvételük a második búr háborúban (88. oldal).

Nyilvánvaló, hogy harctéri tapasztalatokra tettek szert. Hogy ezek a tapasztalatok mennyit segítettek, azt, különösen a „Nagy Háború” első szakaszában, a csapattisztek óriási veszteségei is mutatták, amit a szerző adatokkal is bizonyít. Én azonban, annak ellenére, hogy kissé anglofilnek (nem kritikátlan angломániásnak) tartom magamat, a cikk többi részét meglehetősen apologetikusnak tartom. Nem szól ugyanis arról a rengeteg atrocitásról, amit a britek a második búr háborúban – a civilekkel, nőkkel, gyermekekkel szemben is – elkövettek. Ennek a harctéri tapasztalatokhoz semmi köze sem volt.

Nagyon vázlatosan: a búrok (dél-afrikai hollandok) és az Afrikában is terjeszkedő britek közötti százéves ellentét az óriási arany- (Witwatersrand) és gyémánt- (Kimberley) lelőhelyek felfedezésével tovább éleződött. A búrok – afrikánerek – visszaszorulása a „voortrekker”-ek (búr telepesek) elvándorlásához vezetett, akik Dél-Afrika belsőbb vidékein telepedtek le, és megalapították a Transvaal Köztársaságot és Oranje (Orange) Szabadállamot. A britek már 1877-ben megkísérelték elfoglalni Transvaalt, ami ezután az első búr háború (1880–1881) kitöréséhez vezetett. Ez még búr sikerekkel végződött.

A hatalmas arany- és gyémántlelőhelyek a – főleg brit – bevándorlás fokozódását eredményezték, ez létszámban lassan kisebb brit fölényhez vezetett. A feszült légkört a brit expanzionizmus erősödése fokozta (Cecil Rhodes). 1895-ben brit támadás indult Johannesburg ellen, amit az afrikánerek még kivédtek, de a Lord Milner brit főmegbízott által vezetett és kissé szabotált 1899-es

tárgyalások nem vezettek eredményre. Kruger elnök a búr népesség nyomására hadat üzent.

Eleinte a búrok sikerrel jártak. A kocka 1900-ban fordult, nagy brit csapaterősítések eredménye-

hangulat változására. Jelentésével elérte, hogy a brit kormány kezdeti merev ellenállásával szemben Lloyd George vezetésével – népi-írtás vádjával – eredményesen lépett fel a liberális ellenzék. A lét-

Búr nők és gyerekek egy brit koncentrációs táborban, 1901 körül

képpen Pretoria, a búr főváros elfoglalására került sor. Ezután a búrok taktikát változtattak: gerillaháború kezdődött, ami két évig húzódott. A brit főparancsnok a sokak által addigra már „omdurmani hóhér”-nak nevezett Lord Kitchener lett, aki a felperzselt föld taktikáját követte, kímélet nélkül pusztított el a búr farmokat, tanyákat, településeket. A másik „újítása” a búr civilek koncentrációs táborokba zárása volt. Ezekben 28 ezer nő és gyermek pusztult el a kegyetlen bánásmód (például terhes búr nők rugdosása vetelés céljából) és éhezés következtében, és – ami még tragikusabb – ebből 24 ezer volt a 16 éven aluli gyermekek száma. Ez a gyermeklétszám az akkori teljes búr gyermekkorú népesség közel fele (!) volt. A 26 ezer búr férfi hadifoglyot más brit fennhatóság alatti területekre (Szt. Ilona, Ceylon, Bermudák, India stb.) deportálták.

A háborúról Angliába érkező hírek a brit közvélemény hangulatát a költséges és kegyetlen háborúval szemben negatívan befolyásolták. Emily Hobhouse, egy háborúellenes alapítvány delegáltja, aki több tábor meglátogatott, jelentős befolyást gyakorolt a

rehozott Fawcett-bizottság tisztán nőkből állt, vezetője és névadója az ismert feminista lett. A helyzet a koncentrációs táborokban nagymértékben javult.

1902-ben a búrok megadták magukat, azzal a feltétellel, hogy a dél-afrikai államok a fokföldi brit gyarmatokkal egyenjogúan egyesüljenek. Ezt a britek halogatták, de végül 1910-ben megalakult a Dél-afrikai Unió. Lord Kitchenert senki sem vonta felelősségre, sőt éppen napjainkban posztumusz elismerésre terjesztették fel. A kezdeményezés a realitásokra érzékeny britek miatt megbukott. A második búr háborúnak 154 ezer afrikánér áldozata volt.

Olach Zoltán, Szigetszentmiklós

Orosz történelmi szavazóműsorok

Nagyon érdekes, és az egyes országok lakosságának történelmi tudatáról sokat elárul az „Orosz történelmi tévéshow” című cikkük (Szvák Gyula írása a decemberi szám 62–66. oldalán olvasható). Ugyanakkor engedjék meg, hogy felhívjam a figyelmet három tévedésre, illetve pontatlanságra, amely a dolgozatban előfordul. 1. Nem létezik olyan orosz város, hogy Nyizsegorod.

A felsorolásban említett ősi erő (kreml) Nyizsnij Novgorod városában található. 2. Ami mint „Haza Anyácska szobra” szerepel a képaláírásban (a sztálin-grádi csata egyik emlékműve), annak a neve magyarul helyesen a „Haza-anya hív” (Rogyinamaty zovjot) minden kicsinyítő képző nélkül. 3. És végül: a cikkben az olvasható, hogy a távol-keleti Kunasir szigete 1973 óta lakatlan. Kunasir szigetén (2007-es adat) hét településen összesen 8 ezer ember él. Dmitrij Medvegyev még államfőként 2010-ben, majd miniszterelnökként 2012-ben kereste fel Kunasir szigetét.

Kiss Erzsébet tanár

Hitler utolsó ellentámadása

A németek által 1944 decemberében indított offenzíváról a 2014. decemberi számunkban (42–46. oldal) írt cikkekre szeretnék reflektálni.

A német offenzíva kódneve a cikk szerint „Őszi kód”. Az általam ismert irodalomban a „Wacht am Rhein”, magyar fordításban „Őrhely a Rajnán” a hadjárat fedőneve. Egy másik mű úgy említi, hogy az eredeti kód „Őrhely a Rajnán”, és november 30-án változtatják meg „Őszi kód”-re.

A másik megjegyzésem a hadjáratban részt vevő egyik fontos személlyel, Joachim Peiperrel függ össze. A cikkük (Peter Caddick-Adams hadtörténész, a Cranfieldi Egyetem tanárának írása) nem éppen pozitív figuraként mutatja be az SS-ezredet. Az ott olvasottakat részletesen nem írom le ismét, csupán az érintett személlyel kapcsolatos részben a cikkükkel ellentétes információimat közölném. Joachim Peipert valóban elhalmozták kitüntetésekkel a Harmadik Birodalomban. A kitüntetésekkel való elárastás szóhasználat kissé ironikusnak tűnik. Nem biztos, hogy korrekt dolognak tűnik olyasvalakivel szemben, aki ezeket frontszolgálatért kapta.

Az offenzívában valóban keveset haladt előre a csapatával 1944. december 16-án, és persze később sem a terveknek megfelelően alakultak a dolgai. A hadműveletek az említett napon reggel fél hatkor indultak meg. A Peiper páncélos harccsoport indulására azonban csak délután került sor, mert meg kellett várni az amerikai állások ellen indított tűzérségi és gyalogsági támadások eredményét. Azt követően a Losheim-szoros felé vezető úton csak lassan tudtak előre haladni a kialakult zsúfoltság miatt. Éjszaka sem tartottak pihenőt, 17-én éjjel hagyták el Lanzerothot. Nem írnám tovább az általuk La Gleizeig és később gyalog visszafelé megtett utat. De az általam nem szó szerint idézett leírás Józsa Béla *Tigrisek az Ardenneknél* című művében szerepel. Az abban rögzítettek alapján sok mindent el lehet mondani az ezredestől, de azt semmiképp, hogy nem dögölt el személynél van szó.

Szintén e könyvből származott a malmedyi mészárlás részletes leírása is. Amely valóban megtörtént, de erre nem ő adott parancsot. Nem szeretnék a német hadsereg védője lenni vagy úgy tűnni. De a nyolcvanas évekig, fogalmazzunk úgy, nem biztos, hogy reális képet kaptunk a német katonákról. Talán nem részrehajló, ha azt mondjuk, nem voltak sem jobbak, sem rosszabbak más nemzetek katonáinál. A már korábban említett művön kívül John Keegannak *A másod-*

dik világháború című könyve volt a forrásom.

Varga János, Szirmabesenyő

Olvasónk leveléhez, amelyet rövidítve közlünk, néhány megjegyzést kell fűznünk. 1. Józsa Béla könyve – Számvéber Norbert neves hadtörténész ezt alaposan bizonyítja – semmiképpen nem tekinthető történeti forrásműnek. 2. Joachim Peiper annak a Waffen SS-nek volt az orosz frontot is megjárt fanatikus főtitstje, amelyet a nürnbergi törvényszék népi társaságában szervezett háborús bűnösnek minősített – magát az ezredest a malmedyi mészárlás ügyében eljáró bíróság először halálra, majd életfogytiglanra ítélte a Dachau-perben (az ezredest 1956-ban szabadult). Felfogásunk szerint a harctéri helytállás semmiképpen nem adhat erkölcsi felmentést azoknak az SS- és Wehrmacht-tiszteknek, akiknek a parancsára egységeik védtelen civilek tíz- és százazreit, vagy akár fegyvertelen hadifoglyokat gyilkoltak le. Nem mennénk tehát bele Peiper ardennei teljesítményének részletekbe menő elemzésébe, mivel esetében a jó katona – rossz katona fogalmát, ahogy a „civil” (azaz a háttérrel rendelkező) rémtettekben vállalt szerep) és a frontszolgálat közti különbségtételt is értelmezhetetlennek tartjuk.

A szerkesztő

Shakespeare a hibás

Igen érdekesnek találtam a II. Richárd parasztlázadásban betöltött kettős szerepéről szóló

cikküket, amely erősen elgondolkodtatott („II. Richárd a parasztok oldalára állt?”, 2014. december, 68–72. oldal).

A három, Richárd néven uralkodó angol király közül kettőt általában zsarnoknak tartunk, míg a harmadikat hősnek. Ezt a felfogást leginkább a legendák és az irodalmi alkotások, főként Shakespeare drámái támasztják alá.

Ezzel együtt az elsősorban a Robin Hood-legendának köszönhetően hősnek kikiáltott I. vagy Oroszlánszívű Richárd volt a legértékesebb és legkevésbé „királyi” uralkodó az angol koronás fők közül. A történészek manapság egyre inkább megkérdőjelezzik II. és III. Richárd zsarnoki természetét is, miközben az irodalomban még mindig igen rossz a hírnevük.

Az utolsó két Richárd tetteit új színben feltűntető történészi értékelések fényében nem tudok mást mondani: legnagyobb íróinknak, így Shakespeare-nek is érdemes egészséges kritikával forgatni a műveit.

Nick Tingley, East Sussex

Sértés Napóleonnak

Nagyon is egyetérték Andrew Roberts Napóleonról méltató értékelésével („Mivel érdemelte ki Napóleon, hogy »Nagynak« tartassuk?”, 2015. január, 20–24. oldal). Megkérdőjelezhetetlenül az egyik legnagyobb hadvezér volt a világtörténelemben, és a forradalmi évek háborús és polgárháborús konfliktusai között is rendet teremtett.

Annak ténye, hogy Napóleon megpróbált békét kötni a britekkel, de visszautasították, nem csupán az ő ambícióinak határaitól tanúskodik ékesszólóan, de a „régirend” képviselőinek eltökéltségéről is, hogy szétzúzzák az egalitárius eszméket. Sértésnek tartom, ha bármilyen tekintetben is Hitlerhez hasonlítják, hiszen személyes kapcsolata is azt mutatja, hogy alapvetően tisztességes emberről beszélünk – ellentétben a náci diktátorral.

A napóleoni háborúk egy történelmi tragédiásorozat részei voltak, amely évszázadokon keresztül megosztotta ezt a két hasonló nemzetet, a briteket és a franciákat, mindaddig, amíg össze nem fogtak a 20. századi militáns rezsimek megdöntése érdekében.

Colin Bullen, Kent

A nagy szabadulóművész

A kettős Napóleon-értékelés árnyoldalainak taglalásakor („A másik oldal érvei”, 25. oldal) is éppen csak érintették az egyik legfontosabb kérdést. A katonai lángésznek tartott hadvezér szándékosan ösztönözte katonái hozzá fűződő személyes lojalitásának megerősítését, akik ezrével haltak meg az irányítása alatt, ám lelki furdalás nélkül hátat fordított hadseregének a harcmezőn (például Egyiptomban, Oroszországban és Waterloo után), hogy beteljesítse politikai céljait.

D. Hague-Holmes, Dorset

Szeretettel meghívjuk

a **BBC History Klub**

következő rendezvényére.

Találkozóink fórumot teremtenek gondolatébresztő, kötetlen beszélgetésekre egy-egy különös érdeklődésre számot tartó történelmi témáról

A februári találkozó vendége:

Lőrinc László történész

A beszélgetés témája:

Mennyi kárunk és hasznunk volt történelmünk során a nyugati kapcsolatokról?

IDŐPONT: 2015. február 19-én

csütörtökön 17.30 órakor

HELYSZÍN: Örkény István Könyvesbolt

(XIII. ker., Szent István krt. 26.)

Kérjük, részvételét jelezze a bbchistory@kossuth.hu címen

Pillanatkép

Mire képes az apai szeretet?

1928

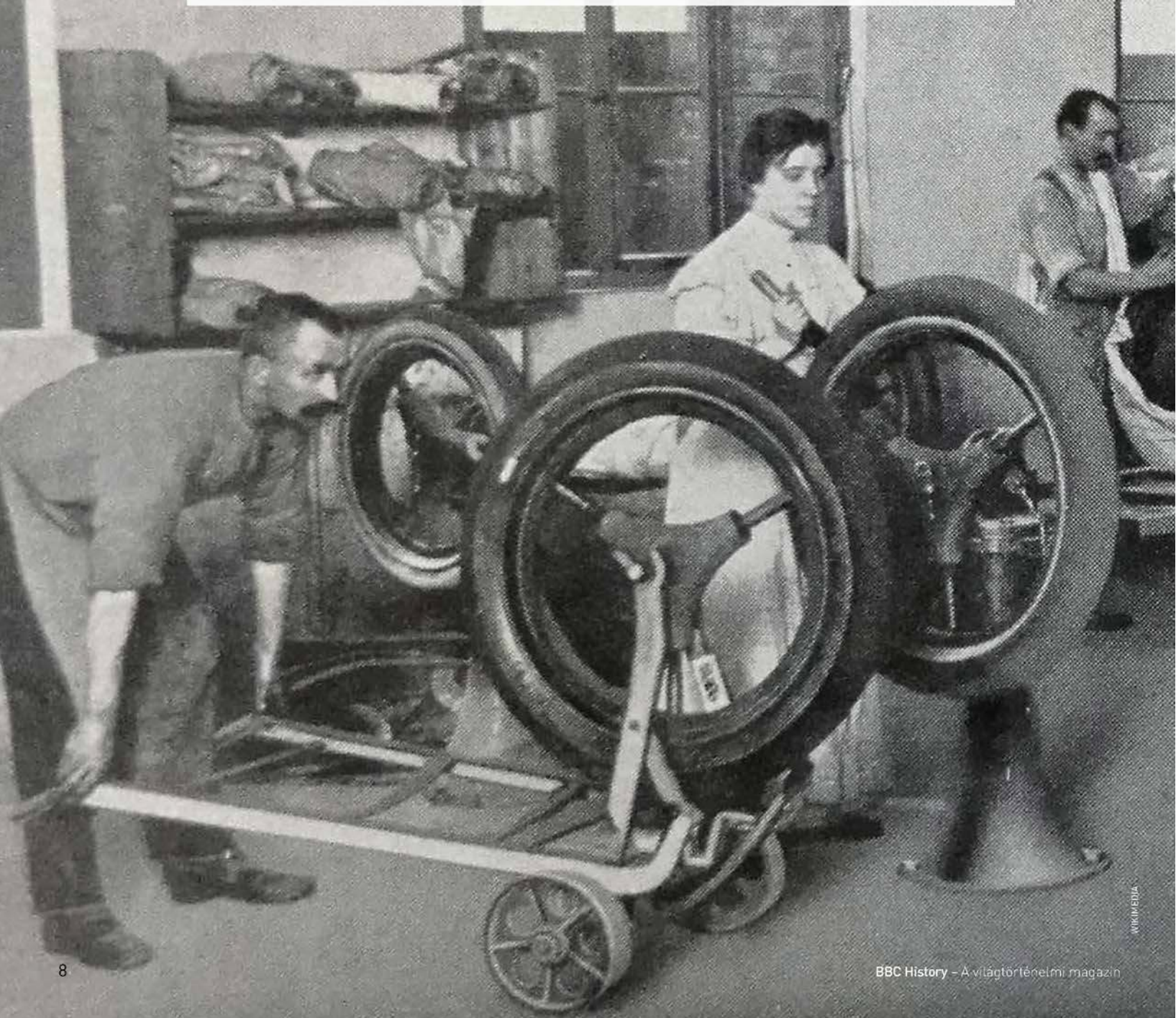
A belső égésű motorral szerelt járművek elterjedése alapvetően változtatta meg a világot. Gottlieb Daimler és Wilhelm Maybach, vagy éppen a sorozatgyártást elsőként alkalmazó Henry Ford meg is kapják ezért az őket megillető elismerést, azokra a feltalálókra viszont kevésbé emlékszünk, akik a kerék fejlesztésében vállaltak szerepet. Pedig a modern gumibroncs megjelenése kulcsfontosságú volt az autók használhatóságának, megbízhatóságának és sebességének javításában.

Az évezredekben át uralkodó fakerék meghaladásának irányába az első lépést Charles Goodyear tette meg 1839-ben, amikor kidolgozta a gumi vulkanizálásának eljárását. A második nagy ugrás, a gumibroncs feltalálása pedig a 175 éve, 1840. február 5-én, Skóciában született John Boyd Dunlop nevéhez kötődik.

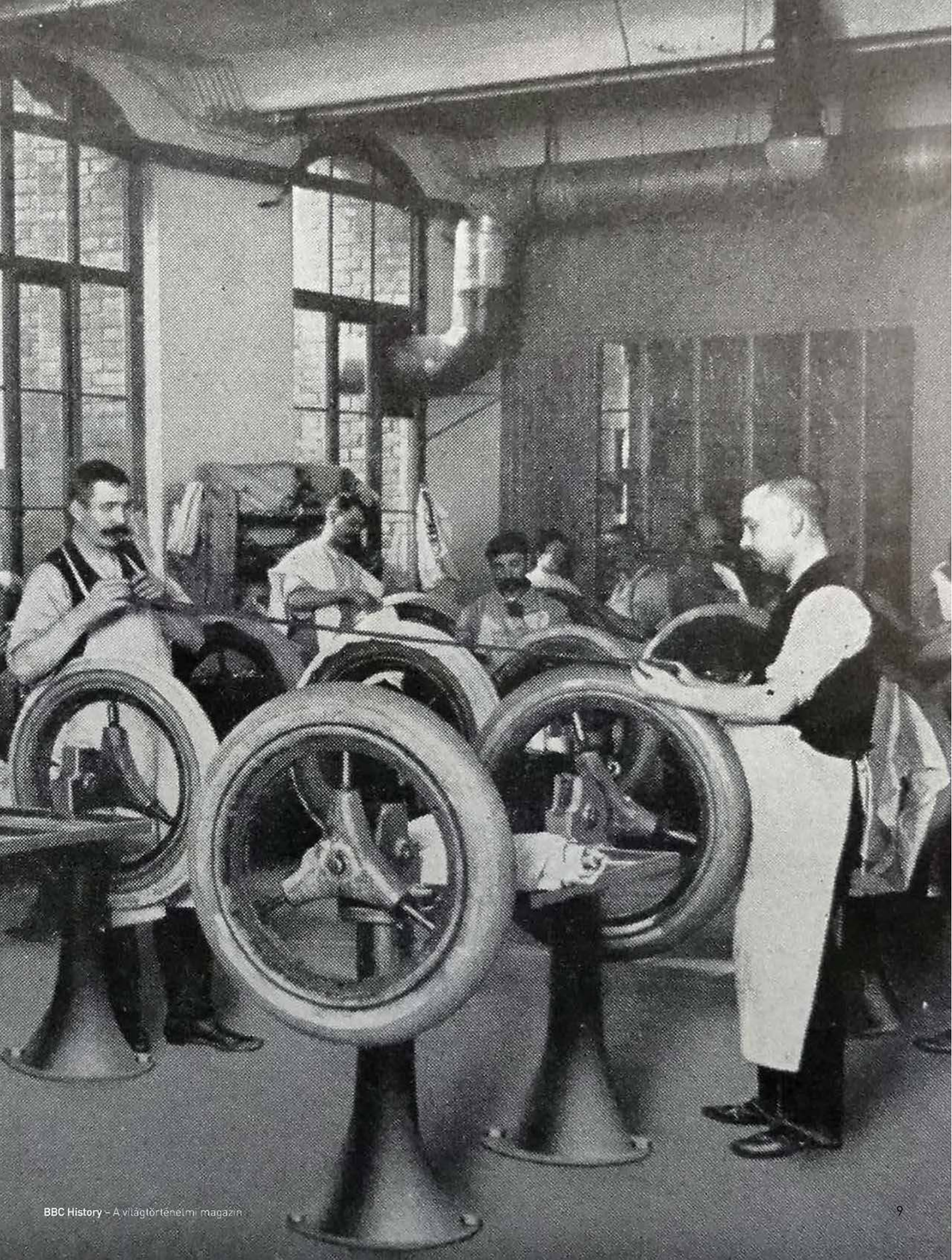
Az állatorvosként dolgozó Dunlopot az készítette 1887-ben a tömör kerék felváltására, hogy kislánya igen nehezen tudta csak hajtani triciklijét a köves, görgyös utcákon. Némi barkácsolás után készen állt a kellemesen puha rugózást biztosító, levegővel töltött gumitömlős kerék, amely a kényelem mellett jóval kevesebb erő befektetését követelte.

Dunlop találmányára akkor figyelt fel a világ, amikor a gumibroncsaival felszerelkezett kerékpáros, William Hume minden 1889-es brit versenyen állva hagyta ellenfeleit. A szabadalmát eladta, így a valódi vagyonokat már nem ő zsebelte be, de a nevét ma is őrzi egy gumibroncsokat gyártó vállalat.

A gumibroncs gyártása hatalmas üzletnek bizonyult, világszerte egyre-másra jöttek létre az erre szakosodott cégek, az akkori márkanevek közül sokkal még ma is találkozhatsz. Képünkön a 19. század utolsó éveiben alapított, hannoveri Excelsior cég munkásai láthatóak, 1912-ben (a vállalatot 1929-ben az amerikai Continental vásárolta fel).

Februárban történt

Háború korlátok nélkül

1915. február 18.

Németország mindkét világháborúban tengeralattjáróival igyekezett elvágni a Nagy-Británia számára létfontosságú tengeri szállítási útvonalakat. E hadviselés hatékonyságát azonban nagyban csökkentette, ha az U-bootok kapitányai csak a brit vagy más ellenségesnek számító ország felségjelzésével ellátott hajókat támadhattak meg, így a semleges államok szállítmányai akadály nélkül fuuthattak be a brit kikötőkbe.

Erre a válasz a korlátlan tengeralattjáró-háború meghirdetése volt, amelyre elsőként száz éve, 1915. február 18-án került sor. Valójában tel-

jes korlátlanyságról ekkor sem volt szó, a németek csak a Brit-szigetek körül kijelölt „háborús zóna” vizein támadtak meg bármilyen hajót figyelmeztetés nélkül. A lépés nyomán valóban komoly nehézségek keletkeztek a brit utánpótlásban, azonban a különböző incidensek, elsősorban a *Lusitania* utasszállító hajó 1915. május 7-i elsüllyesztése nyomán egyre erősödött a német vezetésre helyező nemzetközi nyomás, amely ráadásul az Egyesült Államok hadba lépését sem akarta megkockáztatni.

Nyár végén tehát a tengeralattjárók visszaálltak a korábbi gyakorlatra, ezzel némileg javult a britek helyzete. Végül a németek 1917 februárjában újra meghirdették a korlátlan tengeralattjáró-háborút, de az újabb részsikerek sem voltak elegendőek a Brit-szigetek kiéheztetésére, az Egyesült Államok viszont valóban belépett a háborúba 1917 áprilisában.

A botrányos megnyitó ábrázolása egy korabeli karikatúrán

Csata a színházban

1830. február 25.

Ekkora távlatból nehéz elképzelni, hogy a romantikus művészeti irányzat térhódításának kezdetén radikálisan újak, sőt botrányosan polgárpukkasztónak számítottak. Pedig olyan nyíra ez a helyzet, hogy a romantikus dráma születését is egy a párizsi társadalmi és kulturális életet teljesen felbolygató „csatához” kötik.

Az 1802-es születésű Victor Hugo 1830-ban fiatal kora ellenére már a romantikus mozgalom egyik vezéralakja volt, saját irodalmi körrel is rendelkezett – ennek tagja volt például Balzac –, amelyhez sok, már a legújabb generációhoz tartozó ifjú és radikális művészpálya is csatlakozott. Hugo 1828-ban egy híres kurtizánról írt *Marion de Lorme* című darabját betiltotta a cenzúra, így következett, a 16. századi spanyol udvarban játszódó, *Hernani* című művét már a bemutató előtt nagy várakozás előzte meg.

A szerző viszont a lehető legnagyobb hatás- és anyagi haszon – kedvéért egy akciót is szervezett a 185. éve, 1830. február 25-én a Comédie-Française-ben tartott bemutatóra. Támogatói és rajongói között rengeteg ingyenjegyet osztott szét, és a radikális művészvilág színe-java (plél-

Malcolm X meggyilkolása

1965. február 21.

„Eljött a mártírok ideje, és ha én is egy leszek közülük, akkor a testvéreink ügyéért leszek az. Ez az egyetlen dolog, ami megmentheti ezt az országot” – mondta Malcolm X 1965. február 19-én. Két nappal később közel 500 ember előtt, nyilvánosan végezték ki gyilkosai.

Fél évszázaddal ezelőtt valóban egymást érték az Egyesült Államokat és a világot felbolygató politikai merényletek az országban. Malcolm X és Kennedy elnök meggyilkolása között azonban ennél több a kapcsolat. Ugyanis pont a dallasi merénylet után mondott szavai vezettek a fekete polgárjogi harcos és a „színesbőrűek elnyomását” hadüzenet nélküli háborúként értelmező Nation of Islam (Iszlám Nemzete – NOI) nevű szervezet közötti szakításhoz. A NOI vezetősége megtiltotta tagjainak, hogy kommentálják a merényletet, Malcolm X azonban mégis megszólalt, és nagyjából azt mondta, hogy „aki szelet vet, vihart arat”.

Ez az ügy inkább ürügy volt a NOI vezetője, Elijah Muhammad számára a szakításra, aki nem nézte jó szemmel Malcolm X „testvér” egyre növekvő népszerűségét és befolyását, pedig korábban szinte apa-fiú kapcsolat volt köztük. A Malcolm Little néven 1925-ben Omahában született polgárjogi aktivistát apja – minden bizonnyal Ku-Klux-Klan-tagok általi – meggyilkolása után elvették anyjától, felnövekedve pedig kisebb-nagyobb „balhékból” igyekezett fenntartani magát. Betörés miatt végül 1946-ban került börtönbe, itt ismerkedett meg a NOI eszméivel. Lelkesen olvasott és képezte magát, szabadlábra kerülése után pedig a New York-i Harlemben terjesztette az ígét nagy sikerrel, nevét identitásuktól megfosztott rabzsolga őseire utalva változtatta X-re.

A Kennedy-ügy után viszont meglebegtette, hogy tud egy s mást a szervezet viselt dolgairól, cserébe halálos fenyegetéseket kapott. Mekkai zarándoklatra ment, majd Európában is utazgatott, tapasztalatai alapján kezdett elfordulni a NOI polgárháborús retorikájától, és inkább a korábban általa is megalkuvónak bélyegzett Martin Luther King-féle békés együttélés szószólója lett – nevét is újra megváltoztatta, ekkortól hivatalosan El-Hajj Malik El-Shabazznak hívták.

Sokáig azonban nem hirdethette új eszméit, 1965. február 21-én, egy New York-i előadás közben legalább három fegyveres támadt rá; nem élhette túl a legalább tucatnyi golyó ütötte sebeket. Ugyan az egyik gyilkost még a helyszínen elfogták, majd két társával együtt el is ítélték, máig sem biztos, hogy valóban ők vagy csak ők voltak az elkövetők, ahogy azt sem tudjuk pontosan, ki állt a merénylet mögött. A legvalószínűbb, hogy a szálak a NOI-hoz vezetnek, de egyesek titkosszolgálati akciót, mások a maffiát sejtik a háttérben – ez utóbbit feltételezés szerint a drog és a bűnözés elleni harlemi hadjáratával haragíthatta magára a helyi nagyfőnököket.

Muhammad Alival is Malcolm X ismertette meg az iszlám tanítását

Visszafogott megtorlás

1785. február 28.

A 17. század végén a Magyar Királyság területén élő parasztság zöme még mindig feudális jobbágysorban élt. A helyzet Erdélyben még az átlagosnál is rosszabb volt, ugyanis az itteni, kevésbé tehetősföldesurak még inkább igyekeztek kiszigerelni az uralmuk alatt élőket. Az elégedetlenséget Zalatna környékén tovább növelte, hogy ez a vidék korábban mentesült az adók jó része alól, de a kiskapu 1772-ben bezárult. A vidék lakói több küldöttséget menesztettek Bécsbe, hogy az uralkodótól kérvényezzék helyzetük jobbra fordítását (a források szerint a későbbi eseményekben kulcsszerepet játszó

WIKIMEDIA

dául Gérard de Nerval, Théophile Gautier, Prosper Mérimée, Honoré de Balzac és még sorolhatnánk) órákkal az előadás kezdete előtt megszállta a nézőteret. Az Hugót idézve „hosszú hajú, szakállas, mindenféle, csak pont nem a bevett divatnak megfelelő ruhákat viselő” tömeg üvöltözve, szemelelve, a magukkal hozott ételt és italt fogyasztva várta az úri közönség megjelenését, amelynek tagjai kellően el is borzadtak a látványtól és a szagoktól, amikor hét óra előtt beszállingóztak a helyeikre.

A feszültség kézzel fogható volt, a két tábor valódi gyűlölettel méregette egymást: „Voltak közöttünk fiatal költők, festők, szobrászok – mindenki fiatal volt akkor! lelkes és hittel teli, készen arra, hogy győzzön vagy meghaljon a nagy irodalmi csatában... Igen, hidegvérrel néztük a lárvacú, elmaradott gondolkodású urakat, a művészet, az ideálok, a szabadság és a költészet ellenségeit, akik az öregkori debilitástól remegő kézzel akarták elzárni a jövő kapuját. ... Skalpokra vágytunk, de tudtuk, hogy csak parókat szerezünk volna...” – emlékezett vissza Gautier.

A később csak az „Hernani csatája” néven emlegetett eseményen kisebb dulakodáson kívül nem került sor tettelegességre, de a romantikus dráma az újságoknak, a szalonoknak és az utca népének is hónapokra témát biztosított. A darabot a szerző hívei harsányan végigjelenezték, elnyomva a klaszszicizmushoz húzó ellentábor fújolását és morgását, Hugo pedig már a szünetben jó pénzért adta el a kiadási jogokat.

Az *Hernani* előadásait még jó darabig botrányok kísérték, a lesújtó kritikák ellensúlyozására ugyanis Hugo hívei folytatták a rokonszenvtüntétést, verekedésre, a rendőrség beavatkozására is sor került. A szerzőt fenyegetések árasztották el, rajongói önkéntes testőrként kísérték az utcán, de az áttörés megtörtént, a romantika – persze bőven nem csak Hugo és az *Hernani* hatására – a következő időkben a francia és európai művészet vezető irányzatává vált.

Horea és Cloșca is tagja volt ezeknek, előbbi II. József színe elé is eljutott, de hiába.

A robbanásveszélyes helyzetben az udvar egy átgondolatlan intézkedése jelentette a szikrát. II. József 1784 januárjában utasította a Guberniumot (az erdélyi helytartótanácsot), hogy a határőrök létszámának növelése érdekében kezdjen összeírást a határ menti falvakban. A határőri szolgálat vállalása jelentősen enyhített volna a jobbágyi terheken, ezért miután az az álhír terjedt el, hogy már meg is kezdődött az összeírás, az érintett területeken tömegek igyekeztek jelentkezni. A gyülekező parasztok összecsaptak a hajdúkkal, november elejére pedig már fegyveres lázadásra fajult a helyzet.

A többségében román nemzetiségű felkelők élére Crisan, Horea és Cloșca álltak. A parasztseregek az udvar és a császári katonaság lassú reakciója miatt egy ideig szinte ellenállás nélkül dúlhat-

Szökés Elbáról

1815. február 26.

Könyvtári irodalma van Napóleon életének, hódításainak és kétszeri bukásának (januári számunkban mi is összeállítást szenteltünk a francia császárnak), Elba szigeti rövid tartózkodását viszont általában egy-két mondatban szokás elintézni. Pedig kevesebb mint egyéves „uralkodása” nagyon sokat elmond Napóleon jelleméről.

Az Ötödik Koalíció seregei által szorongatott császár 1814. április 6-án mondott le a francia trónról, az öt nappal később gyakorlatilag a britek beleszólása nélkül aláírt Fontainebleau-i szerződés alapján viszont megtarthatta császári titulussát, birodalma azonban a mindössze 12 ezer lakosú szigetre, Elbára zsugorodott. Napóleon nem adta át magát a kétségbeesésnek, hanem valódi uralkodóként viselkedve belevetette magát újdonsült országának ügyes-bajos dolgaiba. Sokat foglalkozott a sziget édesvíz-ellátásának megoldásával, személyesen irányította a nagyjából ezer, hozzá hű katonából álló hadsereg és a néhány hajónyi flotta legénységének kiképzését.

A szigetre egyébként tucatjával érkeztek a kíváncsiskodó, főleg angol turisták, akik ámuldozva nézték a császárt, aki néha szóba is elegyedett velük, ügyesen kikerdeztve őket a kontinens politikai helyzetéről és a francia közhangulatról – nyilván a szökésről való döntést is arra alapozva hozta meg, hogy a Bourbon-restauráció egyre nyílabb ellenállásba ütközött.

Magáról a pont kétszáz éve, 1815. február 26-án végrehajtott szökésről kevesebb konkrét információ van: Napóleon kijátszotta a figyelésével megbízott brit tisztviselőket és katonákat, majd hajójával sikerült elkerülnie a sziget körül járőröző hadihajókat is. Voltak olyan korabeli híresztelések, amelyek szerint a britek nem egyszer üzenet-

ták fel a vidéket. A fosztogatás és pusztítás mellett kegyetlen gyilkosságok is történtek, a parasztfelkelők dühe elsősorban a nemesek, állami tisztviselők és a nem görögkeleti hitűek ellen irányult. A rendet végül nagyrészt a helyi karhatalom és a nemesek önvédelmi erői állították helyre. December végére a lázadók seregeit szétverték és a három vezért is elfogták.

A két parasztvezér kerékbetörése egy korabeli ábrázoláson

Napóleon szökése Joseph Beaume 1836-os képén. A valóságban persze kevésbé lehetett ünnepélyes az esemény

lanok voltak, hanem direkt segítették Napóleon szökését – vagy azért, hogy immár végleg leszámolhassanak vele, vagy azért, hogy egy kicsit megrendszabályozzák túlságosan diadalittas szövetségeseiket.

Miután partra szállt Cannes közelében, Napóleon diadalmenetbe kezdett: az elfogására küldött egységek egymás után esküdtek fel régi-új császárukra, az útba ejtett településeken pedig tömegek üdvözölték lelkesen. Napóleon egyes források szerint újra megcsillogtatta személyes bátorságát és karizmáját is. Amikor az egyik ellene vonuló ezreddel találkozott, odasétált tüzelésre emelt puskáik elé, majd elkiáltotta magát: „Ölje meg a császárat, akiben elég bátorság van!” A katonák persze nem lőttek, hanem térdre borultak előtte.

Amikor I. Sándor orosz cár megkérdezte Wellingtont, mégis miért hagyták Napóleont megszökni, az csak annyit válaszolt: „Maguk miért rakták oda?”. Egy brit admirális szintén azon morfondírozott, vajon „ránéztek ezek Fontainebleau előtt a térképre?”. Második bukása után már biztosra mentek a szövetségeseik, az Atlanti-óceán déli részén fekvő, brit katonákkal zsúfolt Szent Ilonáról megszöknie még Napóleonnak sem sikerülhetett.

A felkelés leverése után a 600 elfogott felkelő közül több tucatot ítélték halálra, II. József – aki tisztában volt az események okaival, és részben pont ezen események hatására adta ki 1785-ben a parasztság helyzetét javítani hivatott jobbágyrendeletét – a három főbűnösön kívül mindenkinék kegyelmet adott. Crisan öngyilkosságát követett el, de Horeán és Cloșcán rettenetes példát statuáltak, ugyanis a középkort idéző kerékbetöréssel végezték ki őket 230 éve, 1785. február 28-án Gyulafehérváron.

A későbbi, nemzeti ellentétektől fűtött történetírás mindkét oldalon a magyar–román nemzeti ellentétek kirobbanásaként értelmezte a felkelést, valójában inkább társadalmi és vallási alapon történtek a vérengzések, ám tényleg többségében román parasztok támadtak rá a nagyrészt magyar etnikumú uraságokra, tisztviselőkre és katolikus vagy református hitűekre.

Röviden

2015
FEBRUÁR
FÓKUSZBAN

Vallási kultuszok egy római provinciában

Az északnyugat-angliai Cumbria megyében feltárt templomegyüttes új fényt vet arra, miként gyakorolták a vallást kétezer évvel ezelőtt a római uralom alatt álló Brit-szigeteken.

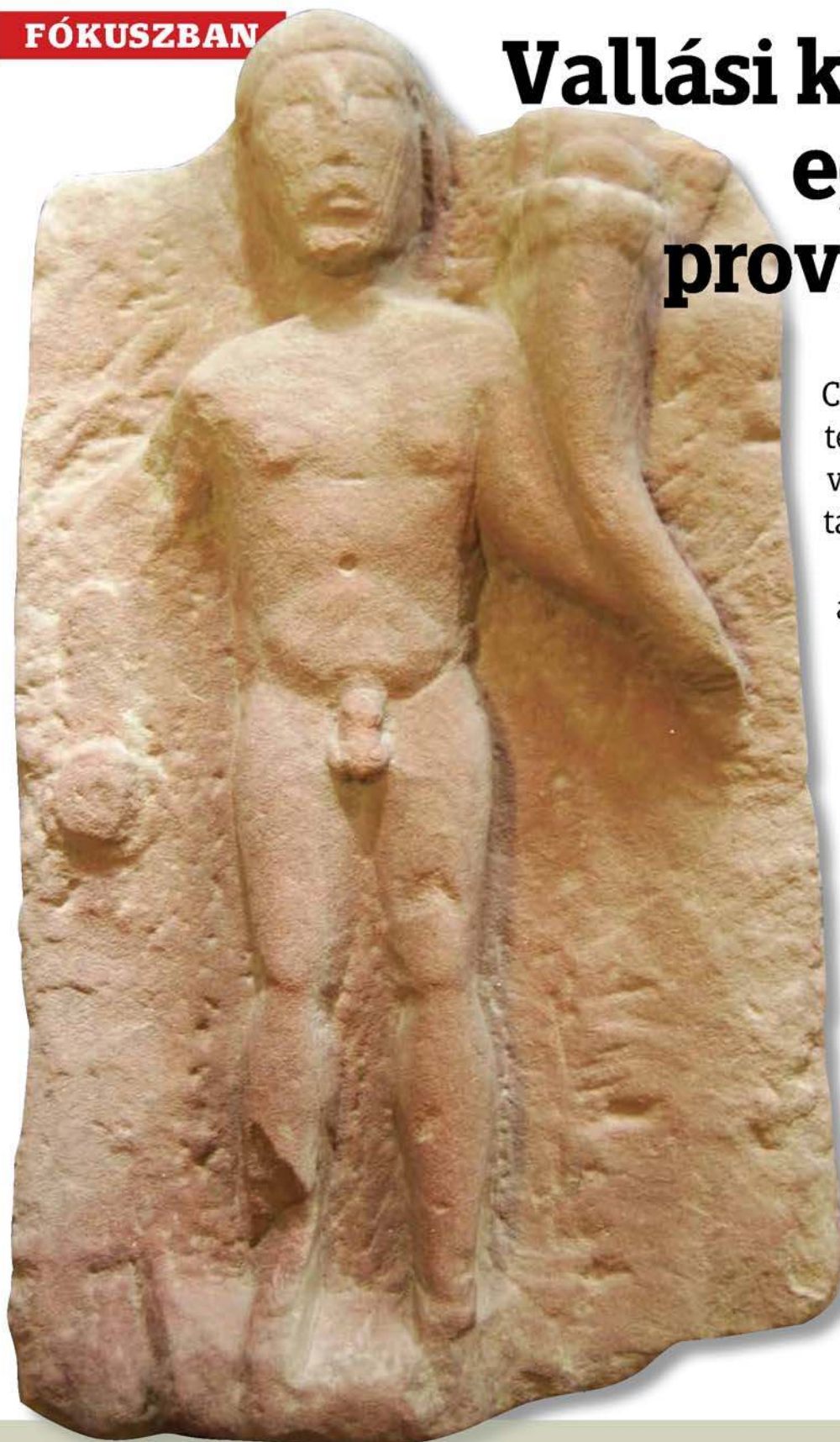
David Keys tudósítása

HERCULES MASSZÍV SZOBRÁNAK maradványai, egy termékenység-istenő szobrának feje, kasztrálásra és véres áldozati szertartásokra utaló leletek – néhány azon műalkotások közül, melyek az Egyesült Királyság területén valaha fellelt egyik legjelentősebb ókori vallásos tárgykollekcióba tartoznak.

Az istenségek viszonylag nagy száma, melyekhez az adott tárgyak köthetők, jól mutatja, hogy még a római kori Britannia viszonylag kisebb települései is kiterjedt vallási kultusznak adtak helyet. A multikulturális Római Birodalomban együtt élő tradíciókhoz igazodva mind

Helyi istenség

Ez a szokatlan, meztelenül ábrázolt alak egy cumbriai ásatásból származik. Szakértők szerint a nem messze található folyó, a Derwent megszemélyesítője, amely egy kelta istenről kapta a nevét

Istenek és szörnyek

A szarvas (balra), illetve a vad-disznó figurája arra utal, hogy a templom-együttes egyik szentélyét Silvanus erdőistenének és kelta megfelelő-jének, Cocidiusnak emelték

a római, mind a közel-keleti, mind pedig a kelta mitológiából ismert istenek és istennők tiszteletét tetten érhetjük itt.

A tárgyakat a cumbriai Papcastle faluban feltárt Derwentio római erődötől nem messze fekvő 1900 éves település romjai között, egy óriási templom-komplexumban találták a régészek. A szent hely legkevesebb öt darab, különböző isteneknek szentelt templomot vagy szentélyt tartalmaz.

Az egykori településen tisztelt istenségek közül az egyik

Szobrárt együtt ásták ki az orgiasztikus kultuszában osztozó Attiszéval. Kübelé és Attisz követői úgy hitték – ahogy az ókori misztériumvallások közül nem egy –, hogy az állatok életereje a vérükben található.

A Római Birodalom más területeiről ismert leletek alapján feltételezhető, közös templomuk szent bikák rituális feláldozására szolgáló helyiséget is magában foglalt. A magasabb rangú hívek abba az üregbe álltak, amely fölött a bikát feláldozták, így a rácsos keresztül lecsorgó vérben

mai folyó, a Derwent tőle kapta a nevét.

Egy szarvas, illetve egy vad-disznó kis bronzszobra is előkerült a romok közül (lásd a fenti képeket), amiből arra következtetnek a tudósok, hogy egy ötödik templom, a római erdőistennek, Silvanusnak, illetve kelta megfelelőjének, Cocidiusnak a szentélye is itt állhatott. Az ásatásban részt vevő szervezetek munkatársai két miniatűr olajlámpást és egy bronzfejszét is találtak, melyek az isteni fényt és áldozatot szimbolizálták.

Szintén előkerültek azok a kerámiaedények, melyekben a hívek ételáldozatot ajánlottak fel az istenségnek. Valamennyi tárgyat vízesárokba hajítva, illetve későbbi építményekbe beledolgozva találták meg, ami minden bizonnyal az i. sz. 4. század végétől kezdve a pogány vallási hagyományokat elnyomó keresztény kultusz hatását mutatja.

„Nagy-Britannia területén példa nélkül áll, hogy egyetlen ásatásból ennyifajta isten és istennő tiszteletének bizonyítéka kerüljön elő – nyilatkozta a BBC History magazinnak Lindsay Allason-Jones, a Newcastle-i Egyetem tanára, a római szobrászat szakértője. – A feltárás nem csupán az istenségek nagy számáról, hanem érdekes módon arról is tanúskodik, a római uralom vége felé miként áldozott le a tiszteletük.”

megfürödve az isteni életerőben osztozhattak. Kübelé valamennyi papját rituálisan kasztrálták, azaz a most megtalált egyik templomban a ceremóniamester minden bizonnyal eunuch volt.

A többi lelethez közel egy meztelen alak képmását is felszínre hozták (l. az előző oldalon), akinek egy helyi kultuszhoz volt köze. A szakértők szerint ő nem más, mint a szent területen található folyó megszemélyesített istene, mely a kelta „szent tölgy istenével”, Daronwyval áll szoros kapcsolatban. Mind a római erőd, Derwentio, mind pedig a

A HÓNAP HÍREI

Előkerült

Shakespeare műveinek első kiadása

Shakespeare műveinek a költő halálát követően alig hét évvel, 1623-ban kiadott első gyűjteményét találták meg egy francia kisváros könyvtárában. Az irodalomtörténészek által csak „első főlíó”-ként emlegetett műveket a Calais melletti Saint-Omer könyvtárai találták meg, miközben egy kiállítás készítették elő a település angol kapcsolatairól. A kiadvány elkeveredésének valószínű oka az volt, hogy hiányzik a címlapja. A ritka gyűjtemény 36 Shakespeare-drámát tartalmaz, és összesen 800 példányt készítettek belőle.

A Shakespeare-művek legendás első kiadásának hiányzott néhány lapja – képkönn a Tévedések vígjátékának címlapja látható

III. Richárd:

hűtlenség a családban

A rózsák háborúját (állítólag) lezáró csatában elesett angol uralkodó néhány éve megtalált teteméből kivont örökítőanyagból a genetikusok azt a következtetést vonták le, hogy ősei között előfordult a házassági hűtlenség – bár azt egyelőre nem tudni, pontosan mikor és kiket érintett. A Nature Communications című szaklapban publikált tanulmány szerint, 99,99 százalékos valószínűséggel állíthatjuk, hogy valóban III. Richárd maradványait ásták elő 2012-ben.

Világörökséget

veszélyeztetet az alagút?

A Világörökség Bizottság tanácsadó testülete aggodalmát fejezte ki a Stonehenge őskori építményét fenyegető autópálya-építéssel kapcsolatban. A brit kormányhoz intézett felhívás a fejlesztés felülvizsgálatát javasolja. A Londont Délnyugat-Angliával összekötő A303-as út bővítéseként a jelenlegi tervek szerint a Stonehenge világörökségi helyszíne alatt fúrt alagút vezetnék át a környék átmenő forgalmát.

Nagy-Britannia területén példa nélkül áll, hogy egyetlen ásatásból ennyifajta isten és istennő tiszteletének bizonyítéka kerüljön elő

Hercules volt, akit a harcoló katonák védelmezőjének is tartottak, és Britanniában különösen nagy becsben állt. A régészek eddig már felszínre hozták egy hatalmas, valószínűleg őt ábrázoló szobor törzsének darabját – a szobortörödékből arra következtettek, hogy az alkotás több mint 3 méter magas lehetett.

Szintén jelentősnek számít az a szoborfej, amely a phrúgiai eredetű Kübelé (a rómaiaknál Cybele) anyaisztennő kultuszára utal, ugyanis a szigetországban most először találtak ehhez hasonló ábrázolást az istennőről.

MODERN TECHNOLÓGIA

Vaskori műalkotásokat fedeztek fel az űrből

A háromezer éves, óriási mesterséges képződmények az ázsiai sztyeppéken élő nomád népekkel kapcsolatos eddigi ismeretek felülvizsgálására készítetik a tudósokat

A HATALMAS GEOMETRIAI MINTÁKBA rendeződő földrajzi alakzatok, mesterséges halmok az emberi kéz által alkotott legnagyobb műalkotások közé tartoznak. Nemrégiben műhold segítségével Kazahsztán területén fedeztek fel korábban ismeretlen földrajzi mintákat, és tudósok szerint mindez készítőjükkal, egy bizonyos vaskori kultúrával kapcsolatos tudásunkat is jelentősen átalakítja majd.

A körülbelül háromezer éve alkotott, 50 földrajzi forma a ha-

lességű kereszt, amely 39 önálló halomból tevődik össze.

A földrajzi mintákat a modern technológia felhasználásával fedezték fel. A tudósok a virtuális földgömbként használható számítógépes program, a Google Earth segítségével nagy kiterjedésű területeket vizsgáltak át. A nagyfelbontású műholdképek elemzése a következő években is folytatódik: a Vilniusi Egyetem és a kazahsztáni Kostanai Állami Egyetem régészei amatőr régészekkel összefogva több százezer négyzetkilométer földfelszínt

Mindeddig kevés jel mutatott arra, hogy a sztyeppék nomád népeinek társadalomfejlődése ilyen magas szintet ért el

sonló műalkotások közül a legrégibb (a máig sem ismert rendeltetésű, híres Nazca-vonalakat például a feltételezések szerint kétezer éve készítették a mai Peru egyik fennsíkján). Mindegyik alakzat több tucat méretes halomból áll, melyek geometriai formákba rendeződnek: egyebek mellett átlós vonalakkal átszelt körökbe, keresztbe és négyzetbe. A legbonyolultabb alakzat 101 külön álló földhalmot foglal magában, a legkülönösebb pedig nem halmokból, hanem hosszan elnyúló földsáncokból áll, és szvasztikaszerű képződményt alkot – egyfajta korabeli napszimbólumot.

Megdöbbenő a műalkotások léptéke is. Valamennyi földhalm 10–12 méter átmérőjű és eredetileg 2–3 méter magasra nyúlt. A legnagyobb közülük egy hatalmas, 436 méter szé-

tekintenek át szisztematikusan. Az előzetes várakozások szerint több tucat – vagy akár több száz – hasonló képződmény is felfedezésre vár még a sztyeppén.

A tudósok arra a kérdésre is választ várnak, pontosan kik és miért készítették a földrajzi mintákat. Mostanáig úgy hittek: a füves síkságokon élő vaskori nomád népek által alkotott legnagyobb mesterséges építmények azok a halmok, ahová halottaikat temették. Ám a most fellelt alakzatok mérete és nagy száma arra enged következtetni, hogy a halmoknak más funkcióik is lehettek, és készítőik társadalmi-szervezeti szempontból a korábban gondoltnál fejlettebbek voltak.

Az eddig felfedezett geometriai minták egy több mint 180 ezer négyzetkilométert felölelő területen találhatók. A ré-

Az idők jelei

Néhány kép a Kazahsztánban felfedezett földrajzi alakzatokról: a szvasztikaszerű motívum (fent), illetve egy átlókkal átszelt négyzet (alatta). A kutatók jelenleg is tanulmányozzák a geometriai mintákat létrehozó kultúrát

gészek feltételezése szerint elhelyezkedésüknek speciális vallási, gazdasági és politikai jelentősége lehet: szinte mindegyiküket folyók között, egy-egy magaslaton építették, talán éppen amiatt, hogy kijelöljék a szomszédos törzsek, nemzetségek vagy legelők közötti határokat.

Giedre Motuzaite Matuzeviciute, a Vilniusi Egyetem (a Cambridge-i Egyetemen doktorátust szerzett) kutatója, a program egyik vezetője így nyi-

latkozott a *BBC History* magazinnak: „Mindeddig kevés jel mutatott arra, hogy a sztyeppék nomád népeinek társadalomfejlődése ilyen magas szintet ért el. A történelem során most először van a kezünkben régészeti bizonyíték arról, hogy egyes kultúrák a vaskorban is képesek voltak nagyszámú embert mozgósítani és munkájukat megszervezni ilyen óriási méretű közösségi építmények létrehozása érdekében.” **II** David Keys

Három páratlan műkincs Budapest földjéből

KÉTEZER ÉVES EMBER-
ALAKOK egy kelta edé-
nyen, színházi maszkot
ábrázoló római kori bronzmés-
ces és egy Mátyás király korabeli
fazekasmester – udvari luxust
idéző – remekműve. Az Aquin-
cumi Múzeum és Kötár *Nincs
másik!* című tárlata három olyan,
minden szempontból egyedül-
álló műtárgyat mutat be részlete-
sen, amelyek a közelmúlt fővárosi
ásatásain kerültek elő. A kiállí-
tás művészi grafikák és irodalmi
asszociációk felhasználásával
igyekszik továbbgondolni, újraér-
telmezni ezeket a páratlan alkotá-
sokat. A tárlat a BTM Aquincumi
Múzeum földszinti időszakos
kiállítóterében tekinthető meg.

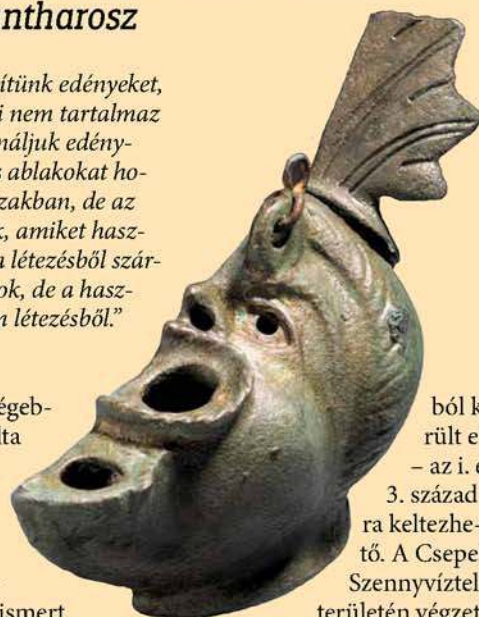
A tárlat koncepciója az volt,
hogymindhárom tárgy egy-egy

emberi életszakasszal, fontos
törekvéssel való összeköttetést
kifejező címe kiegészüljön egy-
egy rövid irodalmi idézettel, és
így a tárgy eredeti régészeti kon-
textusát, művészeti jelentőségét
bemutató tabló készüljön, me-
lyet a tárgyak részleteinek mű-
vészi vázlatkönyv jellegű grafikái
illusztrálnak. A tárgyak helyre-
állítás, bemutatása és újraértel-
mezése tehát több tudomány-
területet képviselő szakértők
(Lassányi Gábor régészeti ku-
rátor, Dobesch Máté művészeti
vezető, Zádor Judit, Zsidi Paula
és Horváth Attila régészeti szak-
értők, valamint László Ildikó,
Núber Noémi és Újvári Zsolt
restaurátorok) együttműködé-
sének az eredménye. ■ Barsi
Gizella irodalmi szakértő

Földből születtünk, földdé leszünk – kelta kantharos

„Agyagból készíttük edényeket,
de a teret – ami nem tartalmaz
agyagot – használjuk edény-
ként. Ajtókat és ablakokat ho-
zunk létre a házakban, de az
üres terek azok, amiket hasz-
nálunk. Tehát a létezésből szár-
maznak a dolgok, de a hasz-
nosságuk a nem létezésből.”
(Lao-ce)

A kiállítás legrég-
bi darabja a kelta
művészet egy
olyan kiemel-
kedő emléke,
amelyhez
hasonló mind-
össze még egy ismert
az egész Kárpát-medence
területéről (Maroskarna).
A plasztikus emberi alakokkal
díszített kétfülű edény – teme-
tési szertartáshoz készítették,
hamvasztásos rítusú férfisír-

ből ke-
rült elő
– az i. e.
3. század-
ra keltezhe-
tő. A Csepeli
Szennyvíztelep
területén végzett
feltárástól származik,
a Csepel-sziget északi csú-
csán elterülő temető a korszak
jelentős emlékei közé tartozik.

Arccal a fény felé – Krisztus-monogramos majolikakorsó

„Hogy mondjam el? A szó nem
leli számát: / kimondhatatlan
szomj gyötör utánad.”
(Nemes Nagy Ágnes: *A szomj*)

A pesti belváros feltárása
során, 2012-ben került elő
az Itáliában készült 15. száza-
di majolikakorsó, amely arról
tanúskodik, hogy Itália és
Magyarország kulturális kap-
csolatai történelmünk során
gyakran játszottak főszere-
pet, így például az ókorban és
a reneszánsz idején. E tárgy-
hoz hasonlót mindössze egyet
ismerünk Magyarországról:
Köszegről, ahol 1482 telén
Mátyás király is tartózkodott,
és elképzelhető, hogy asztali
felszerelésének része volt az
a korsó. A két korsó alakja,
magassága pontosan megegye-
zik, és díszítésük is azonos.

Elképzelhető, hogy ugyanazon
műhely alkotásai. A kutatás
mai állása szerint a közép-ita-
liai Pesaróban készülhettek,
az 1470–1480 körüli években.
A törtfehér önmázás korsót
kobaltkék és okkersárga színű
vonallal és indákkal díszí-
tették. Különlegessége az ele-
jén lévő „IHS” monogramos
medalion, ahol a „h” betű fel-
ső része kereszt alakot vesz fel.
Az „IHS” monogram Jézus
névének – „Jesus Hominum
Salvator” – rövidítése, legel-
terjedtebb feloldása: „Jézus,
az emberek Megváltója”.

Ismerd meg magad, találj meg a párod! – római kori maszkos félmécses

„Hisz ha tudnám, / A világ
minden fényét s melegét /
Szórvá adnám (...) / Csak légy
türelmes. Maradj, míg lehet, /
Váró révem, virágos menedé-
kem. / Most álarc van rajtam,
zord és hideg, / De letépem
(...)” (Tóth Árpád: *Álarcosan*)

A két darabból összeilleszt-
hető színházi maszkos ar-
cal díszített bronzmésces
– az ókori Pannónia területén
talált páratlan iparművésze-
ti remek – képviseli a tárlaton
a római emlékeket. A tárgy
2012-ben került elő Óbudán
a főváros első baseballpályá-
jának építésekor. A hom-
bár alján a tárgy jobb fele
maradt meg. Eredetileg két
szimmetrikus, a hosszten-
gelye mentén összeilleszt-
hető, önállóan is funkció-
náló darabból állt. Készítése

egyfajta játékos technikai bra-
vúrnak tekinthető. Funkcióját
tekintve felmerülhet, hogy
a modern, kettétörhető-össz-
szeilleszthető, szív alakú ék-
szerekhez hasonlóan valami-
lyen összetartozást kifejező
tárgy, például jegyajándék le-
hetett, amely Itáliában készül-
hetett az i. sz. 1–2. században.
Az egész Római Birodalom
területéről mindössze hét
hasonló olajmésces ismert.
A mécsesről készült egy
rekonstrukciós film is, amely
videoinstallációként nézhető
meg a kiállítóterben.

ÉVFORDULÓ

A ciprusi török állam

A VILÁG EGYIK LEGKÜLÖNÖSEBB államának elődjét táolták össze 1974. február 13-án: ekkor jelentették be az Észak-ciprusi Szövetségi Állam létrejöttét, amely nyolc évvel később Észak-ciprusi Török Köztársaságra változtatta át a nevét. A lényeg azonban maradt: legitimitását Törökországon kívül egyetlen ország sem ismeri el.

A sziget görög többsége és török kisebbsége közötti feszültség már 1960 (a Brit Birodalm-tól való leválás) előtt kiéleződött – mindkét etnikum a maga érdekei szerint szeretett volna eljutni a függetlenséghez. A görög többség első számú vezetője, III. Makáriosz érsek az *enózis*, azaz a sziget Görögországgal való egyesítésének a harcosa volt, míg a török ciprióták számára természet-szerűen csakis a kétetnikumú önálló államiség volt elfogadható. A görögországi szélsőségesen nacionalista fegyveres szervezet, az EOKA az ötvenes években egymás után követett el terrorakciókat, az érsek hivatalosan tagadott, ám hallgatolagos támogatásával. A brit kormányzó emiatt Makárioszt egy időre száműzte a szigetről.

A függetlenség elnyerésének idejére Makáriosz rákényszerült az első pillanattól törekénynek látszó kompromisszum elfogadására. A török kisebbség akkoriban a sziget lakosságának kb. 20 százalékát alkotta, ám az első szabad választáson a mandátumok 30 százalékát szerezte meg. 1960 augusztusában az önálló Ciprusi Köztársaság létét deklarálták, amelynek elnökét a görög közösség adja, alelnöke török ciprióta lett, akinek vétójogot adtak az etnikumát érintő fontos kérdésekben.

Makáriosz immár köztársasági elnökként addigra feladta

*enózis*barát álláspontját, de a görögök többsége továbbra is az Athénal való egyesülést kívánta – a terrorakciók folytatód-tak, ezzel párhuzamosan a török kisebbség sem kívánta a görög többséggel való együttélést: 1963-ban megvonták a törökök vétójogát, válaszképpen 1967-től a törökök a központi kormány-zattól függetlenül intézték kisebbségi ügyeiket. Addigra már oly mértékben elmérgesedett a viszony a két etnikum között, hogy 1964-től az ENSZ a közösségeket elválasztó határvonalra békefenntartó erőt rendelt ki, amely ma is ellenőrzi az átkelést.

Az amúgy is puszkaporos levegő akkor lett robbanásveszélyes, amikor 1967-ben Görögországban egy katonai junta vette át a hatalmat, és nyíltan támogatni kezdte az EOKA fegyveres szárnyát. Ennek ellenére még hét évig fennmaradt a *status quo*, mindaddig, amíg 1974. július 15-én a Görögország által támogatott görög katonatisztek puccsal meg nem döntötték Makáriosz hatalmát. Az érsek kis híján életét vesz-tette, majd elmenekült az országból. Öt nappal később igencsak eltúlzott erejű válaszként Törökország lerohanta Ciprust, és elfoglalta a sziget északi 37 százalékát, amely a mai napig megszállás alatt áll. (Az invázió kódneve „Atilla” volt...)

Az 1975 februárjában deklarált török közigazgatási képződmény voltaképpen önálló államként funkcionált, a köztársaság egyoldalú kikiáltására 1983-ban került sor. Előzménye, hogy hosszú évekig folyt a kompromisszumkeresés Makáriosz és a török kisebbség vezetője, Rauf Raif Denktas között. Az utóbbi egy föderatív államszövetségben látta a megoldás kulcsát, s bár talán ez a javaslat lehetett volna la eginkább életképes, a görög többség nem fogadta el.

III. Makáriosz érsek 1962 júniusában. Korábbi „harcostársai” támadták hátba

Törökország ugyan mindent elkövetett, hogy a jelentős anyagi és katonai támogatást igénylő bábállamnak elismertetést szerezzen, ezt még az iszlám államok körében sem tudta elérni. Az állam fenntartása Törökországnak és az ENSZ-nek is sok pénzébe kerül – Ankara kb. 35 ezer katonát állomásoztat a szigeten, a kéksisasok száma pedig általában 400 és 500 fő között mozog.

Időközben a török közösség összetétele is gyökeresen átalakult. Az egykor kétszázezres török ciprióta népesség harmada elvándorolt a szigetről – a többségük Kanadába és Nagy-Britanniába –, s helyüket a jóval elmaradottabb Anatóliából beözönlő bevándorlók foglalták el. A ma 300 ezres Észak-Ciprus lakosainak csupán egyharmada ciprióta török, kétharmaduk anyaországi, szinte egészében anatóliai származású. Még inkább torzítja a társadalmi

szervezetet, hogy az adóparadicsom Ciprusi Köztársaság analógiájára Észak-Ciprus valóságos „diáparadicsom”. Minthogy nincs sem felvételi vizsga, sem tandíj – török állami pénznek köszönhetően –, az itt tartózkodók egytizede egyetemista.

A 2000-es évek elején Ciprus uniós tagságának közelsége felélénkítette a két közösség egy államban való egyesüléséről folyó tárgyalásokat, de az eredmény ma is késik. Az ENSZ kidolgozott egy béketervet, amelyet a törökök hajlandók is voltak elfogadni, a görög ciprióták azonban elutasították. Megosztottsága ellenére 2004-ben, az úgynevezett keleti bővítés során Ciprus felvételt nyert az Európai Unióba: jogilag az osztatlan Ciprusi Köztársaság tagja az EU-nak, valamennyi lakosa uniós állampolgár, de az észak-ciprusi terület EU-tagságát Brüsszel a török megszállás miatt felfüggesztette. ■

Eötvös József politikai sikerei és kudarcai

A TÖRTÉNELMI SZEMLE LEGÚJABB, 2014/3. számában báró Eötvös József, a Batthyány- és az Andrássy Gyula vezette kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere, az Akadémia elnöke és jeles író politikai pályájáról két tanulmány is olvasható. Völgyesi Orsolya az 1839–1840-es országgyűléssel kapcsolatos tevékenységével és a titkosrendőrség rá vonatkozó jelentéseivel foglalkozik, Konrád Miklós pedig a magyar zsidóság emancipációját érintő erőfeszítéseit veszi górcső alá.

Az első, Eötvösre irányuló titkosszolgálati jelentés abból az időszakból származik, amikor a bécsi Magyar Udvari Kancellárián fogalmazógyakornokból fogalmazóvá léptették elő. Bár közhivatalnoki pályája nem sokkal később megszakadt – a húszas éveit elején járó Eötvös József 1836–1837-ben fél Európát beutazta, majd akadémiai tevékenységének és az irodalomnak szentelte idejét –, Eötvös karrierjét nem nézték rossz szemmel Bécsben, derül ki az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa, Völgyesi Orsolya cikkéből.

Az 1839-ben kezdődött pozsonyi országgyűlésre a báró már az Akadémia tiszteletbeli tagjaként, a Kölcsey Ferencről mondott emlékbeszéd híres szónokaként érkezett. A felsőtábla újkonzervatív tagjaival szemben Eötvöst a gróf Batthyány Lajos körül szerveződő főrendi ellenzékhez sorolták, meghozza az 1840. októberi titkosrendőri jelentés szerint a kisebbségben lévő ellenzékiek közül Batthyány és gróf Széchenyi István mellett a legfigyelemremélőbbként. A jelentés tehetségét és szónoki képességeit is magasztalta, és kiemelte, hogy a magyar nyelvnek

tökéletes birtokában van – ami a felsőházban csak kevesekről volt elmondható. Az országgyűlési titkosszolgálat nem csupán az ülésekről, de az informális összejövetelekről is rendszeresen tudósított, és részletes jellemzést készített a diéta résztvevőiről. A jellemzés szerint a fiatal báró katolikus, nőtlen, tehetséges és vakmerő szónok, *A karthauzi* című nagy port kavart regénye úgy mond tele van életunsággal és politikai utalásokkal. Nagy a tekintélye, ám nem élvezi teljesen az ellenzék bizalmát királyhű családja miatt. Összefoglalóan Eötvös „szélsőbal” nézeteket vall a titkosrendőrök minősítése alapján.

Országgyűlési szerepléséből a hatóságokat a vegyes házasságok ügyében és a szólás-szabadság kapcsán tanúsított viselkedése érdekelte elsősorban. Eötvös a vegyes házasságok ügyében az alsótábla többségi véleményét osztotta, és a vallások egyenjogúsága, az állam és egyház elválasztása mellett érvelt. Ugyanakkor a klérus szempontjaival kapcsolatos „megértése” a titkos jelentések szerint felvetette a gyanút, hogy gesztust akart tenni a papságnak, hogy az egyház támogassa apja, Eötvös Ignác főtárnokmester kölcsönkérelmét – amit állítólag el is ért. Tény azonban – fejt ki a kutató –, hogy Eötvös az országgyűlési vitában kifejtett érvei új nézőpontból közelítették meg az állam és az egyház kapcsolatát, és a felmerült konkrét ügyeket az egyházszabadság és vallásegyenlőség általános elvei nyomán kívánta rendezni. Az ez alapján elkészített törvényjavaslatot csak a követ-

kező diétán fogadták el, és az 1844. évi 3. törvénycikk valóban Eötvös József elképzeléseit tükrözte: a jövőt tekintve lehetővé tette, a múltban pedig törvényesítette az 1839 márciusa és 1844 novembere között protestáns lelkész előtt megkötött vegyes házasságokat.

Az eötvösi politikusi életmű egy másik aspektusát, a magyar zsidóság emancipációjában, a zsidók áttérésével kapcsolatos ügyekben és az ortodox–neológ szakadást véglegesítő zsidó kongresszus szervezésében tanúsított magatartását vizsgálja Konrád Miklós, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa *Eötvös József és a zsidók* című tanulmányában. A zsidók számára adandó polgári jogokról szóló 1840-es törvényjavaslatot, amelyet az alsótábla nagy többséggel megszavazott, a felsőtábla és az uralkodó ugyan szűkítette, ám az így is jelentős előrelépés volt a zsidók jogállásában. Az országgyűlési vitában az egyik legnagyobb visszhangot kiváltó beszédet Eötvös József mondta el, és 1841-ben egy hosszabb tanulmányt is közzétett a témában *A 'zsidók' emantipációjáról* címmel, amely a 19. században keresztény szerzőtől megjelent legszenvédélyesebb zsidó apologetikának mondható.

Bár új érveket saját bevallása szerint sem

Báró Eötvös József ifjúkori arcképe az 1830-as évek végéről, amikor először mutatkozott be a magyar országgyűlésen

fogalmazott meg a szerző, de pontról pontra cáfolta az emancipációval szembeni ellenérveket, erkölcsileg védhetetlennek, pszichológiailag képtelennek tartva azokat, a minden embert vallásától függetlenül megillető szabadság jegyében: „A haza nem azon darab föld, melyen születünk”, hanem „hol idegeknek nem tartatunk” – írja Eötvös. Álláspontjával még az ellenzéki képviselők között is kisebbségben maradt, akik a polgárság „magyarságát” féltették, és elvárták a zsidóságtól, hogy még emancipációja előtt bizonyítsa be buzgóságát a „magyarosodásra”, ennek érdekében reformálja meg vallását is. Ez utóbbi álláspont – Kossuth fel fogása – érvényesült, az utókor azonban két és fél évtizeddel később Eötvöst igazolta: 1867-ben fogadta el az országgyűlés a teljes emancipációról szóló törvényt, melyet a politikuskészenyében vett tudomásul, tekintve, hogy ilyen hosszú idő telt el megszületéséig, és sokan akkor sem meggyőződésből szavaztak mellette.

Ami a zsidók áttérését illeti, Eötvös szigorúan vallási alapon kezelte a kérdést, és *A falu jegyzőjében* is pozitív példaként emelte ki, hogy az elaljasodott Úveges Jancsi mindvégig ragaszkodott ősi vallásához. Ám hitt abban is, hogy a zsidókat természetes útjuk a kereszténység felé vezeti majd, és ha nem nyomják el többé őket, maguktól kereszténnyé válnak – de politikusként Eötvös kizárólag az őszinte hitel-hagyást támogatta. Kudarcként értelmezhető azonban – húzza alá Konrád Miklós – a zsidó Egyetemes Gyűlés összehívásában tanúsított miniszteri szerepe: mivel mind szervezési, mind elvi kérdésekben a neológoknak kedvezett, közvetve hozzájárult a zsidó irányzatok végleges szakadásához és a már 1871. februári halála után bekövetkezett szervezeti különváláshoz. A zsidó vallást a keresztényekkel teljesen egyenrangúként kezelő, a zsidóságra való áttérést lehetővé tevő 1870-es törvényjavaslatának elvei is csak igen későn, 1895-ben válhattak valóra. ■

Visszanéző

Mesés férfiak szánkóval

1908

Szánokat, ha tetszik, szánkókat természetesen már az ősidők óta használ az emberiség közlekedésre és áruszállításra, ahhoz viszont egészen a 19. század második feléig kellett várni, hogy valaki felismerje, pusztán a hecc kedvéért is jó móka lesiklani egy lejtőn. Talán nem annyira meglepő, hogy a „feltalálók” angol – és minden bizonnyal nem teljesen józan – fiatal emberek voltak, akik az 1870-es években a svájci St. Moritzban telelve elunták magukat, és a helyi kiszállító fiúk szánkóit elcsenve versenyezni kezdtek az utcákon.

A békés svájci polgárok persze nem vették túl jó néven, hogy állandóan el kell ugrálniuk az irányíthatatlanul száguldozó szánkósok elől, ennek nyomán alakultak ki az irányítható vagy akár

kezdetleges kormánysszerkezettel is felszerelt szánkók, a mai bobok ősei.

A találmány ezután hamar elterjedt a világban, ahogy ezt a Rózsadombon 1908-ban készült felvételünk is bizonyítja – a vidám társaság nem holmi barkácsolt szerkezeten, hanem egy nyilvánvalóan boltban vásárolt szánkón pózol a kamerának. Felhívánk azért a figyelmet az öltözékükre is; ma már kissé különnek számítana, aki öltönyben, kalapban és nyakkendőben ülne fel a gyermeke mögé a szánkóra. Az viszont nem változott az eltelt évtizedekben, hogy a gyerekek elég rosszkedvűen veszik tudomásul, ha a felnőttek elveszik a játékuikat, és csúszkálás helyett a kamerába kell bámulniuk.

Révész–Reves csodálatos életútja

Révész Imre, felvett nevén Emery Reves több évtizeden át ápolt szoros üzleti, majd baráti kapcsolatot a világháborús brit miniszterelnökkel mint Churchill cikkeinek és könyveinek népszerűsítője. A mindkét fél számára komoly haszonnal és presztízzsel párosuló együttműködés részleteit **Barta Róbert** tárja fel

A MODERN KORI nemzetközi kapcsolatok történetében is olyannyira fontos személyes, üzleti kapcsolatrendszer az anyagi javak, a politikai hatalom és a közvéleményt befolyásolni képes eszközök (sajtónyilvánosság, sajtópropaganda) segítségével jelentős mértékben alakíthatja a történeti események, folyamatok szereplőinek sorsát és ezzel magát a történelmet is. Eerre jó példa Winston S. Churchill és magyar származású irodalmi ügynöke, üzlettársa és a későbbiekben személyes jó barátja, Révész Imre (1940-től, amikor felvette a brit állampolgárságot: Emery Reves) mintegy harminc évig (1937-től 1965-ig) tartó kapcsolata, amely többek között közös üzleti és sajtótevékenységben, propagandában, könyvkiadásban, a nemzetközi politikai közvélemény befolyásolásában, kapcsolati háló kiépítésében és működtetésében nyilvánult meg. A brit politikus, államférfi és az 1940 februárjában brit állampolgárságot szerzett közgazdász, újságíró, üzletember viszonya elsősorban üzleti alapokon nyugodott, ám ezt kölcsönösen kamatoztatva mindketten

nemzetközi ismertségre és nem mellel komoly vagyonra tettek szert. Churchill mellett Révész a nemzetközi politika fősodrába kerülve saját politikai világképet és értékrendet alakított ki, ahhoz mindvégig ragaszkodott, és a háttérből, többnyire közvetett módon időnként befolyást gyakorolhatott a brit államférfi politikai döntéseire.

1937. február 25-én Winston Churchill Londonban, a Westminster-katedrális közelében lévő Morphet Mansions 11. szám alatti otthonában első ízben fogadta az akkor még Révész Imre nevet használó újságíró-üzletembert. Révész 1981-ben a *The Times*-nak adott interjújában így emlékezett a találkozóra: „A fürdőszobában volt és elkezdett beszélni, aztán megjelent az ajtóban teljesen meztelenül, kezében egy törülközővel!” 1937 februárjától Churchill 1965-ben bekövetkezett haláláig Révész összesen 82 alkalommal találkozott a brit politikussal.

Bácsföldvártól a Rockefeller Plazáig

Az 1904. február 16-án Újvidék városától 40 kilométerre, északkeletre fekvő Bácsföldváron, Révész Simon és Gizella egyetlen gyermekeként született Révész Imrének nem volt egyszerű idáig eljutnia. A Rosenbaumról Révészre nevet változtató zsidó fa- és gabonakereskedő apa a családját előbb Újvidékre (ahol fia hegedülni tanult és ebben különösen tehetségesnek mutatkozott), majd az első világháború kitörése után Budapestre költöztette. A család a magyar fővárosban a háború alatt szinte teljesen tönkrement, és Révész Imre, aki vélhetően az anyagi nehézségek és a világháború után erősödő antiszemitizmus miatt nem szeretett Budapesten élni, a család anyagi támogatásával 1922-ben a berlini egyetemen közgazdasági tanulmányokba kezdett. Két elvégzett szemeszter után megpróbálta tanulmányait Oxfordban folytatni, de jelentkezését elutasították. A párizsi Sorbonne jogi karán azonban még sikerült elvégeznie egy félévet.

Révész pályájának első nagyobb fordulata a zürichi egyetemhez kötődött, ahol közgazdasági doktori képzésben vett részt, és szoros barátságot kötött a szintén ott tanuló Neumann Jánossal, a később világhírnévre szert tevő matematikussal, valamint Fellner Vilmosossal, aki később ismert közgazdászprofesszorként Nixon amerikai elnök gazdasági tanácsadója lett. Az illusztris társaságot időnként kiegészítette Révész unokatestvére, Solti György, aki szintén ekkor kezdte zenei pályafutását. A zürichi tanulmányokhoz és a megélhetéshez szükséges anyagiakat Révész részben zenei óraadással fedezte, és azzal, hogy interjúkat készített a Svájcba látogató hírességekkel, majd ezeket újságcikk formájában publikálta. Az 1926-ban közgazdászdoktorrá avatott Révész teljes energiájával az újságírás és az azzal kapcsolatos üzleti tevékenység felé fordult, jó érzékkel kihasználva azt, hogy a Népszövetség genfi székhelyén rendszeresen megfordultak a nagypolitika, a nemzetközi diplomácia, a korabeli gazdasági és szellemi élet meghatározó alakjai.

Egy genfi látogatása alkalmával Révész meghívást kapott Aristide Briand francia külügyminiszter ebédnél egybekötött sajtófogadására, ahol a francia politikus arról panaszkodott, hogy a diplomaták hiába egyeznek meg

a Népszövetségben fontos ügyekben, ha a különböző országok hazai sajtója azokat nemzeti szempontok alapján át- és félreértelmezi. Briand szavainak hatására érlelődött meg Révészben az ötlet, hogy nemzetközi sajtóügynökséget kell létrehozni, melynek célja a nemzetközi eseményeket tárgyaló cikkek lefordítása, terjesztése és publikálása a lehető legszélesebb körben. Az ötlet megvalósítása azonban komoly nehézségekbe ütközött. Noha a nemzetközi sajtóügynökség létrehozásának tervét több politikus is (Robert Cecil, a Népszövetség brit delegációjának képviselője, Henry de Jouvenal francia szenátor és üzletember, Louis Loucheur, a francia elektromos ipar milliárdosa) elviekben támogatta, az anyagi segítség azonban elmaradt.

Családi nehézségek is adódtak, édesapja halála után Révész családja visszaköltözött Újvidékre, Révész Imre pedig munkát kapott egy drezdai gyárban, ahol négy évig sajtómunkatársként és vezetőik számára készített beszédek szerzőjeként tevékenykedett. Ez a munka nem igényelt különösebb szellemi erőfeszítést, Révész úgy érezte, fölöslegesen szerzett diplomát és doktori címet.

Végül régi álmát megvalósítva, 1930-ban egy kis sajtóügynökséget nyitott Berlinben *Cooperation Press Service for International Understanding* néven. Első ügyfelei régi támogatói voltak. Kezdetben a cikkeket hat-hét európai újságnál tudta elhelyezni, a publikálás jogdíjait eleinte

saját haszon nélkül visszajuttatta a szerzőknek. Az üzleti tevékenység sikeres beindulását a terjesztési és a szerzői kör folyamatos bővülése jelezte. Révész észak-európai újságok mellett cseh, osztrák és lengyel lapokkal is szerződéseket kötött, szerzői gárdája jórészt brit, francia és német szocialista, szociáldemokrata és liberális politikusokkal, gondolkodókkal bővült. Az ilyesfajta sajtótevékenységet azonban nem mindig fogadta osztatlan rokonszenv, ahogy azt a későbbiekben Révész egy Churchillnek címzett, 1939. októberi levelében szemléletesen kifejtette: „Amikor 1930-ban elindítottam a Cooperatiót, dr. Beneš azzal vádolt, hogy magyar revizionista vagyok, a magyarok pedig azzal, hogy a csehek fizetett ügynöke. Számos német demokrata francia kémnek tartott, Párizsban pedig úgy gondolták, hogy náci propagandát végzek. Borah amerikai szenátor 1934-ben úgy nyilatkozott rólam, hogy a Népszövetség melletti agitációm célja az Egyesült Államok csatlakoztatása a nemzetközi szervezethez.”

Az kétségtelen tény, hogy a Révész által terjesztett cikkek szerzői náci- és fasiszmusellenességüket sohasem tagadták, ezzel együtt a kommunizmust is elvetették, hangsúlyozva (a Chamberlain által is képviselt) megbékítési politika, a Népszövetség keretein belüli együttműködés és a leszerelés szükségességét. Mindezek egybeestek Révész személyes álláspontjával is, melyet ugyanebben a levélben ismertet: „... Ami a kommunista irányultságomat illeti, az ugyanolyan ostobaság, mint a többi vádaskodás. Kapitalista vagyok, vagy legalábbis szeretnék az lenni! Minden körülmények között teljes mértékben individualistának tartom magamat, és teljes szívemből utálok a kollektívizmus minden formá-

A TÚLÓLDALON:
Révész Imre Churchill
jobbja. A magyar
származású újságíró
nagy szerepet játszott
abban, hogy a későbbi
miniszterelnök állás-
pontját az egész világ
megismerje
JOBBRA: A Barcsay
utcai gimnázium tanu-
lójaként

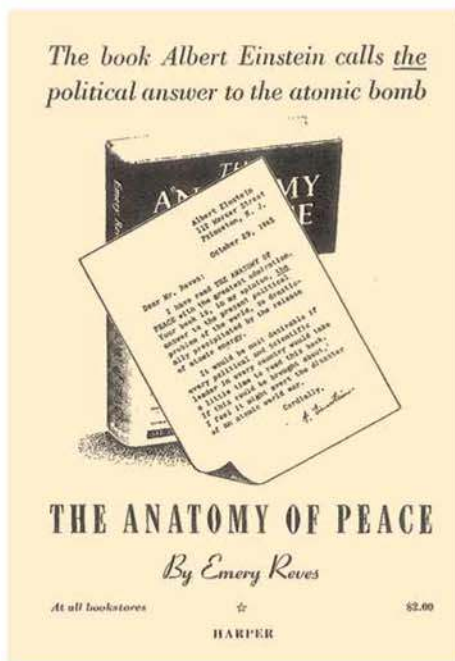

ját. Úgy gondolom, hogy erre bizonyíték egész eddigi életem és pályafutásom.”

Ennek a nyílt kiállásnak meg is lett a drámai következménye. Két hónappal a náci hatalomátvétel után Révészt berendelték a német külügyminisztérium sajtóosztályára, ahol közölték vele, hogy részletes információkkal rendelkeznek cégének nemzetiszocializmus-ellenességéről. Az események ezek után felgyorsultak. Révész irodáját 1933. április 1-jén náci rohamosztárosok megszállták és feldúlták. A Révész és cége elleni támadás a náci előre megtervezett akciójába, a németországi zsidó üzleti érdekeltségek ellehetetlenítésébe illeszkedett. Azon túl, hogy Révésznek tönkretették az üzletét és menekülnie kellett (1933. április 1-jén, az éjjeli expresszel jutott el kalandos körülmények között és jókora szerencsével Párizsba), a bojkott nem volt annyira sikeres, mint ahogy azt a későbbiekben a náci propaganda beállította. Mindenesetre a náci előli folytonos menekülése tanulságaként 1940-ben Révész amerikai beutazóvizumot szerzett édesanyjának, az olasz kormány azonban megtagadta a lisszaboni kikötőbe készülő Révész Gizella Olaszországot is érintő átutazóvizumát. Az 1942. januári újjédei meszárlás áldozatát esett Révész édesanyja és számos rokona, a maradék rokonság jó része később az auschwitzi koncentrációs táborban halt meg.

A francia fővárosban Révész újraindította a *Cooperation*t, ami anyagi szempontból nem volt egyszerű. Az addigra kialakított kapcsolati háló miatt azonban mégis zökkenőmentes volt a váltás, a francia szerzők készségesen a rendelkezésére álltak. A háború azonban Révész pályáját is megváltoztatta. 1939 szeptemberében Churchill levélben hívta fel az információs minisztérium élén álló Lord Macmillan figyelmét arra, hogy igénybe lehetne venni Révész sajtószolgálatát. Révész Churchill közbenjárásának köszönhetette azt is, hogy 1940 februárjában, jórészt az illusztris támogatóknak köszönhetően (Winston Churchill mellett Anthony Eden hadügy-, majd külügyminiszter, Clement Attlee, Churchill munkáspárti helyettese az 1940-ben megalakult háborús koalíciós kabinetben és Samuel Hoare konzervatív politikus is támogatta) brit állampolgársági kérelmét kedvezően bírálták el. Ettől kezdve a Révész családi név Revesre változott. A párizsi *Cooperation*-iroda egészen a francia főváros német megszállásáig működött, Révész emellett állást kapott az angol információs minisztériumban. Feladata a semleges országok sajtójának megnyerése volt, ez ügyben egy hosszabb memorandumot intézett Churchillhez, melyben felajánlotta a *Cooperation* szolgálatait, hangsúlyozva azt, hogy a háborúban a propagandá-

Churchill ebben az épületben lakott Londonban az 1930-as években
LENT: Révész *A béke anatómiája* című könyvének újsághirdetése Einstein ajánlólevelével. „Igencsak kíváncsios lenné, ha minden ország tudományos és politikai vezetői elolvassák ezt a könyvet” – írta a fizikus

nak legalább olyan nagy szerepe van, mint a fegyvereknek: „Ebben a háborúban van egy új tényező, mely az első világháborúban még alig létezett... a propagandával mint negyedik hadoszloppal, amennyiben ügyesen működtetik, számtalán eredményt lehet elérni... Nagyon veszélyes dolog azt hinni, hogy a német propaganda megbukott, mert a civilizált világ szembefordult a náciakkal. Az a tény, hogy ezek a gengszterek világháborút robbantottak ki, továbbá, hogy rákényszerítették a briteket és a franciákat erőforrásaik teljes mozgósítására, valamint legalább tizenöt európai semleges államot természeti erőforrásaik, nyersanyagaik, élelmiszerkészleteik átadására, jól mutatja a német propagandagépezet hihetetlen sikerességét.”

Révész 1940 júniusában a francia Riviérán tartózkodott, ahol Fritz Thyssen német iparmágnás memoárjának kiadásán dolgozott. A francia fővárosba éppen akkor tért vissza, amikor a németek már Párizs külvárosában jártak. Így már másodszor kellett menekülnie a náci elől, ezúttal Londonba, melyet átmeneti megoldásnak tartott, mert már 1940 nyarán a brit propagandagépezet Egyesült Államokban történő felépítését tervezgette. Ezzel kapcsolatban 1940. július 9-én hivatalos felkérést is kapott a brit kormánytól, mely nem csupán az Egyesült Államokra vonatkozott, hanem az egész amerikai kontinensre. Az utazás azonban nem várt nehézségbe ütközött. 1940. szeptember 16-án Révész a londoni lakását ért bombatámadásban megsebesült, így csak a következő év februárjában érkezett meg New Yorkba, ahol a Rockefeller Plazában immár harmadszor alapította újra a *Cooperation Press Service*-t *Cooperation Publishing Company* néven.

1940 és 1942 között, több amerikai kiadóval is szerződve három olyan memoárt is kiadott, melyeket korábban a nácihoz közel álló, őket jól ismerő, de velük fokozatosan szembeforduló személyiségek írtak. Ez a kezdeti lépés nem csupán jó náciellenes propaganda volt, de az Egyesült Államokban kitűnő üzletnek is bizonyult.

Révész első önálló könyvét, melyet 1942-ben *Demokratikus kiáltvány* (*A Democratic Manifesto*) címmel jelentetett meg, Churchillnek ajánlotta. A későbbiekben tizenkét nyelvre lefordított (1947-ben magyarul is megjelent) nagy sikerű mű Révész politikai hitvallásán túl az antisziszta szövetség igazságos harcát kívánta alátámasztani, és a háború utáni nemzetközi rendet a nem-

zetközi jog szigorú kontrollja alá rendelt föderalista világkormány létrehozásával látta biztosítottak. A kötet az 1945-ös *A béke anatómiája* (*The Anatomy of Peace*) című munka előfutárának tekinthető, noha ez utóbbi sokkal szélesebb nemzetközi visszhangot váltott ki. A magyarul szintén 1947-ben megjelent *A béke anatómiájában* Révész a világkormány eszméjét a háború utáni békemegőrzés egyetlen eszközének tartotta, és ebben a tekintetben elvetette az Atlanti Chartában lefektetett, az önálló nemzetállamokon, valamint a nemzeti önrendelkezésen nyugvó nemzetközi rendet. 1945. október

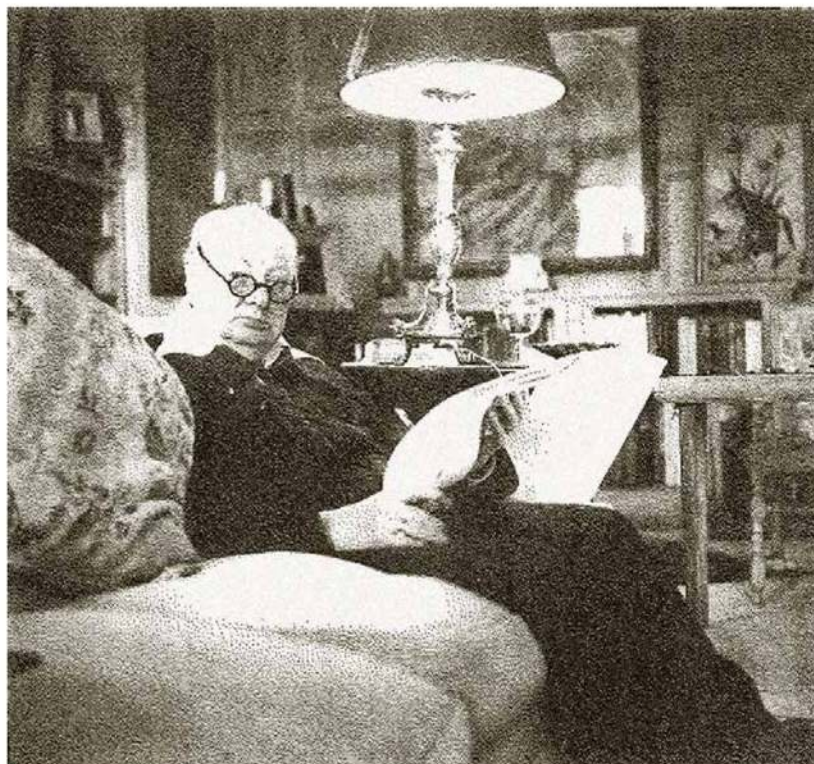

10-én a *New York Times*-ban és más vezető amerikai napilapokban is nyílt levél jelent meg, többek között Albert Einstein és Thomas Mann aláírásával, melyben felhívták a figyelmet Révész könyvének fontosságára és aktualitására. Később Albert Einstein egy 1945. novemberi interjújában üdvözölte Révész könyvének világkormány-ötletét, és egy év múlva, amikor Chicagóban atomtudósokkal találkozott, egyenesen úgy fogalmazott, hogy Révész könyve nem más, mint az atombombára adott egyetlen helyes válasz. Ezek után az eladott példányszám az addigi nyolcezerrel nagyon gyorsan nyolcszáz ezer fölé kúszott.

Az együttműködés sikerei és buktatói

1936 márciusában, első angliai útja során Révész felfigyelt Churchillnek a nemzetközi élet eseményeit tárgyaló cikksorozataira, melyet akkor az *Evening Standard* publikált. Az írások irodalmi és szakmai színvonala, valamint a Churchill által képviselt politikai nézetek alapján Révész úgy döntött, hogy a brit politikus írásaira szüksége van a *Cooperation*-nek. Az 1937. február 25-i Churchill–Révész-találkozót március 1-jén újabb követte, de a hivatalos szerződésről csak nyáron került sor. A *Cooperation* és Churchill között létrejött megegyezés szerint Révész cége hat hónapon keresztül kizárólagos jogokat kapott a Churchill-cikkek terjesztésére bárhol az európai kontinensen és a világon (kivéve az Egyesült Királyság és az Egyesült Államok területét), többnyire 60–40 százalékos részesedéssel Churchill javára. A szerződés érdekében Révész minden érvét és rábeszélő készségét bevetette, 1937. február 25-i levelében például hosszasan felsorolta a *Cooperation* eddigi illusztris szerzőit. Korábban Austen Chamberlain (Neville Chamberlain brit miniszterelnök féltestvére, Nobel-békedíjas brit államférfi) és más neves személyiségek cikkeit Révész cége átlagosan 16 országban és 20 sajtóorgánumban tudta elhelyezni, ez a széles terjesztési kör nyilvánvalóan befolyásolta Churchill döntését. A szerződés előtt fél éves huzavona leginkább az anyagi haszon megosztása körüli vitákkal magyarázható – Churchill nagyon kemény, időnként hajlíthatatlan üzleti tárgyalópartnernek bizonyult. Ennek megfelelően Révész mindig pontos elszámolást küldött brit partnerének, mert Churchill a honorárium átutalásának legkisebb késését is szóvá tette. A közös üzleti célú sajtóvállalkozás nem indult tehát könnyen, de Révész gondoskodott a különböző fordításokról, megpróbálta elérni, hogy Európában egy időben jelenjenek meg a cikkek (amihez a helyi kiadók ragaszkodtak), s mindezt fax vagy elektronikus levelezés nélkül, kizárólag kezdetleges légipostai szolgáltatásokra támaszkodva.

A *Cooperation* az Angliában megjelent Churchill-cikkeket többnyire egy-két napon belül és gyakran új címmel publikálta a céggel szerződött külföldi sajtóorgánumban. 1938 nyarán már az Egyesült Államokban, Dél-Amerikában és a brit domíniumokon is széles körben terjesztette Churchill írásait, mindez egyre komolyabb haszonnal járt, és jórészt Révész üzleti érzékének és szervezőképességének volt köszönhető. Roy Jenkins, a brit miniszterelnök életrajzírója szerint

Churchill a La Pausa villa könyvtárában olvasgat. A falakon lógó műalkotások mellett természetesen saját könyvei is díszhelyen voltak a polcokon
LENT: A miniszterelnök egy Thompson-géppisztolyt vizsgál
1940. júliusában, a német invázió ellen készülők szemléje közben. Neki lett igaz, Hitler nem lehetett békés eszközökkel megzabolázni

Churchill már 1937-ben évi kétezer fontot kapott Révész cégtől, anélkül, hogy egyetlen újabb sort le kellett volna írnia, hiszen a *Cooperation* a már egyébként is megjelent vagy megjelenő cikkeit terjesztette. Révész a már említett *The Times*-interjúban az alábbi példával illusztrálta sajtóügynöksége tevékenységét: „A következőképpen működünk. Mondjuk Hitler tartott egy beszédet. Én felhívtam Churchillt, hogy reagáljon rá. Este 8-ra a titkára már telefonon lediktálta a választ párizsi irodánkknak. Ezt azonnal három nyelvre lefordítottuk, és éjfélre már eljuttattuk a különböző lapok szerkesztőségeihez. Így másnap, amikor az emberek elolvasták Hitler beszédét, már ugyanakkor Churchill válaszáat is megismerhették.”

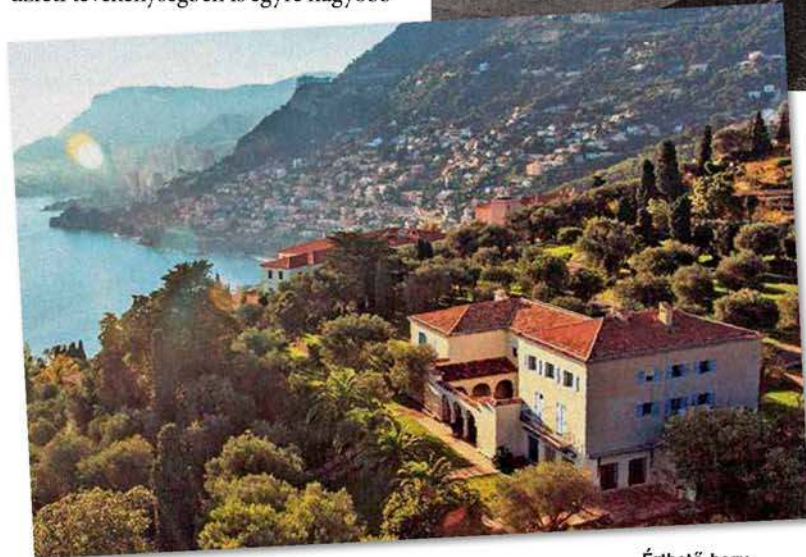
A hivatalos Anglia azonban nem fogadta túl nagy lelkesedéssel a Churchill–Révész-együttműködést, mert a *Cooperation Press Service* széles körű nemzetközi publicitást adott Churchill a németekkel szembeni engedékenység elutasító, megbékítésellenes álláspontjának, így Anglia „másik hangját” is megismerhette a világ. Az üzleti partnerek közötti információáramlás ugyanakkor fordított irányban is működött. Churchill elsőként Révészről szerzett tudomást az 1938. november 17-én, a németországi és ausztriai zsidóság ellen rendezett pogromról, a Kristályéjszakáról. 1938 szeptemberében, a müncheni egyezmény idején különösen intenzívvé vált a levélváltásuk, mindenben azonos álláspontot képviseltek; a náci Németországnak nem lehet engedni, akár katonai erővel is meg kell fékezni a Csehszlovákia elleni német agressziót. A müncheni egyezmény aláírásának idején Révész arra biztatta Churchillt, tegyen egy franciaországi körutat, ezzel mintegy bizonyítva a francia politikusoknak, hogy Angliában létezik megbékítésellenes álláspont is. Ekkor már Churchill is érzékelte és nagyra értékelte a sajtó erejét. 1975. november 11-én Révész egy Martin Gilberttel folytatott telefonbeszélgetésben erre így emlékezett: „1938. szeptember 22. Churchill Párizsba jött a müncheni válság idején, hogy támogatókat szerezzen politikájának... Mindenki ellene volt. A Ritz szállodánál egy tucatnyi ember előtt a francia tengerészetügyi miniszter háborús

uszítónak nevezte. Elkísértem a Le Bourget repülőtérre. Útközben így szólt hozzám: az általam írt cikkek sokkal fontosabbak, mint a parlamenti beszédeim. A sajtó csak egy vagy két rövid bekezdést idéz belőlük, semmi többet.” Emellett mindketten szorgalmazták az Egyesült Államok bevonását az európai stabilitás megőrzése érdekében.

Az amerikai kapcsolatot a közös üzleti tevékenységben is egyre nagyobb

Érthető, hogy Churchill miért szeretett a La Pausában időzni a „ködös Albion” helyett
FENT: Coco Chanel és társasága a villa étkezőjében
LENT: Emery és Wendy Reves a ház előtt

szerepet kapott. Révész elsősorban a vezető New York-i napilapokat célozta meg, és végül a *New York Herald Tribune* mellett döntött. 1939 februárjában szerződést kötött a napilappal Churchill cikkeinek közlésére, ezeket Hollandiából egy rövidhullámú rádióadón keresztül naprakészen küldték át az amerikai kontinensre. Az amerikai terjeszkedést Churchill is nagyra értékelte, úgy vélte, ezzel legalább részben ellensúlyozható a náci sikeres propagandatevékenysége. Révész szervezőmunkájának köszönhetően és alig egy hónappal a háború kitörése előtt Churchill egy nyolcperces rádióbeszédet tartott az Egyesült Államokban, és a sorozat csak azért nem folytatódott, mert 1939 szeptemberében a brit politikus haditengerészeti miniszterként Chamberlain háborús kabinetjének tagja lett.

Csehország német megszállása után a *Cooperation* már alig tudott náciellenes cikkeket eljuttatni az európai sajtóhoz, ezért Révész egy hosszabb memorandumot küldött Reginald Leeperhez, a brit külügyminisztérium sajtóosztályának vezetőjéhez. Az írás valójában a *Cooperation* által kifejtett sajtótevékenység helyzetét elemezte, kitérve a korabeli nemzetközi sajtó általános helyzetére. Révész ebben a tekintetben két ország-csoportot írt le: a teljesen német befolyás alatt lévő kormányokat és sajtót (balti államok, Lengyelország, Románia, Magyarország, Jugoszlávia, Bulgária és Görögország), valamint az erősödő német befolyás miatt részlegesen szólás- és sajtószabadsággal rendelkező államokat (Svédország, Dánia, Hollandia, Svájc és néhány dél-amerikai állam). Véleménye szerint az első

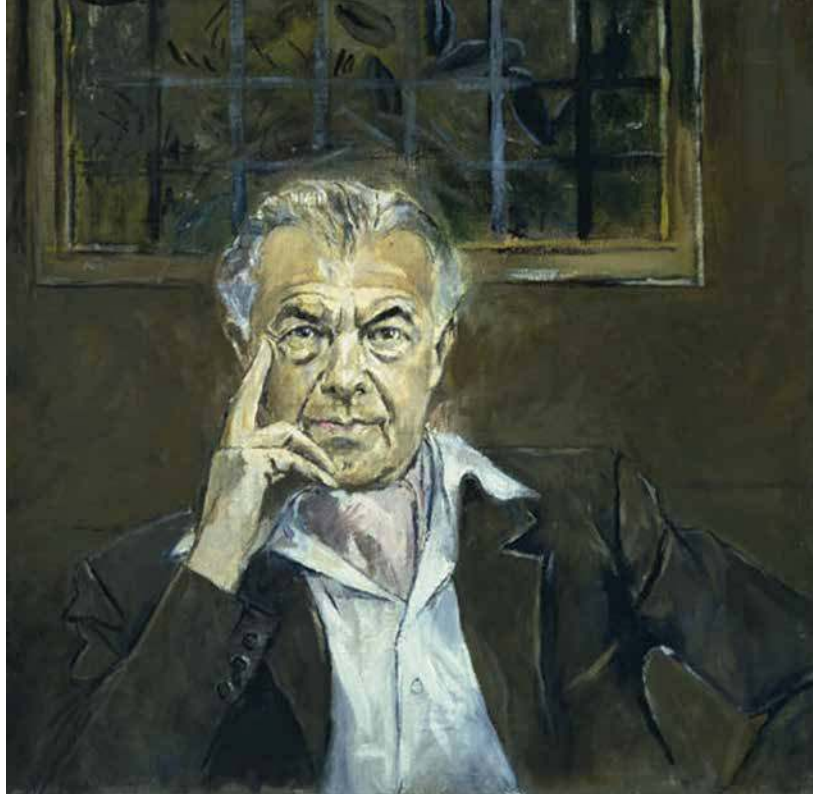
csoportba tartozó országok esetében az adott helyzetben semmi remény nincs egy németellenes, angolbarát sajtópropagandára, a második csoportba tartozó államok sajtójának és közvéleményének megnyerésére azonban még van esély. Ez utóbbiakat Révész a semleges sajtó (*neutral press*) kategóriába sorolta, de ide értette az ázsiai, amerikai, ausztrál és új-zélandi sajtóorgánumokat is. Noha a memorandumot Churchill is megkapta, sem részéről, sem a külügyminisztériumból nem érkezett hivatalos reagálás, a háborús események fölülták Révész helyzetelemzését.

A nehézségek a sajtóügynökség magyarországi tevékenységében is megmutatkoztak. Az 1939. májusi Révész-memorandum a magyar és bolgár sajtó helyzetét brit szempontból teljesen reménytelennek találta. Ennek ellenére 1937 júliusa és 1938 júliusa között a *Pesti Hírlap*, a *Pester Lloyd* és az *Újság* tizenöt, *Cooperation* által terjesztett Churchill-cikket közölt. Az írások többnyire a nemzetközi élet eseményeit tárgyalták, és kimaradtak belőlük a németellenes kirohanások. A náci propagandagépezet időnként tönkretette a *Cooperation* üzletét azzal, hogy az Angliában megjelent Churchill-cikkek rövid német nyelvű és manipulált kivonatát azonnal és olcsóbban eljuttatta a különféle sajtóorgánumokhoz, amelyek ezek után már nem tartottak igényt az eredeti cikk megjelentetésére. A német orientáció, valamint a technikai nehézségek miatt (az Angliában megjelent cikkek sokszor többnapis késéssel érkeztek Budapestre) az ügynökség 1938 őszén kivonult a magyar sajtóból. 1937 nyarától 1939 szeptemberéig Révész a *Cooperation Press Service* élén kéthetente átlagosan harminc sajtóorgánumban jelentette meg Churchill írásait, világszerte ismertté téve ezzel a brit politikust és eszméit. Az egyén szabadságát, valamint a demokratikus intézményrendszer védelmét oly fontosnak tartó Churchill nézeteivel Révész teljes mértékben azonosulni tudott.

1945 nyarától, tizenkét éven át Révész állandó kapcsolatban állt Churchill-lel, és nem csupán előnyös szerződéseket kötött háborús emlékirata kiadására, folytatásos megjelenítésére és idegen nyelvű fordításaira, de véleményt nyilvánított a memoár tartalmi, szerkezeti és stilisztikai vonatkozásairól is. A nagy várakozással fogadott mű megjelenése végül elsőpró anyagi és szakmai sikert hozott szerzőjének és irodalmi ügynökének egyaránt. A Churchill család több millió fonttal gazdagodott, az idegen nyelvű kiadások jogát pedig Révész vállalkozása szerezte meg. Noha a hat kötet valójában annak a története, hogy Churchill hogyan élte meg a háborút, a szerző írói tehetsége, az események ábrázolásának plasztikussága és drámai ereje vitathatatlan, s mindezt 1953-ban irodalmi Nobel-díjjal is elismerték. (A *Második világháború* című műve magyarul 1989-ben jelent meg az Európa Kiadónál.) A siker és a zajos ünneplés elfedte azt, hogy Nyugat-Németországban, ahol ekkor általános bojkott volt az angol és amerikai szerzők ellen, az első kiadásból ötezer példányt sem sikerült eladni, Franciaországban pedig kisebbfajta politikai botrányt kavart Churchill kritikus és ironiát sem nélkülöző jellemzése az 1940-es év francia katonai és politikai elitjéről.

Üzlettársból bizalmas barát

Churchill hivatalos történetírója, Martin Gilbert szerint Révész 1948 őszén közölte a brit politikussal az 1942-es újvidéki razzia és mészárlás részleteit. A brit politikust mély-ségesen megrendítette Révész családjának tragikus sorsa. Révész magyar zsidó identitása jórészt önreflexióiban és a második világháború ártatlan polgári áldozatai iránt érzett őszinte részvételében érhető tetten. A brit államférfi zsidóság iránti általános rokonszenve ugyanakkor közismert volt, és ezt gyakran fel is használta. Kettejük kapcsolatát a korszak népszerű brit írója és rádióbemondója, Malcolm Muggeridge így látta naplójában: „... Egy teljesen váratlan meghívást kaptam Churchill titkárától, hogy találkozzam vele Westerhamben. Szolgálati autóban utaztam Emery Reves társaságában, aki már régóta Churchill irodalmi és sajtóügynöke volt. Ebben a tekintetben Churchill teljesen úgy viselkedett, mint egy 18. századi angol nemes: szüksége volt egy zsidóra, aki a pénzügyeit kezeli, és ilyen esetekben ez általában sikeresen működött. Utazás közben Révész elmagyarázta, hogyan vált Churchill üzleti bizalmasává. Elmondta, hogy Churchillnek legalább évi százezer fontra van szüksége kiadásai fedezésére. Ennek nagy részét a családra költi, és ugyan nem él luxuskörülmények között, de aktív életmódja és utazásai miatt nagyok a költségek.”

Utolsó közös irodalmi vállalkozásuk, a négykötetes angolszász történeti áttekintés, *Az angol ajkú népek története* negyedik kötetének 1958-as, angol nyelvű megjelenését követően (a munka magyarul 2004-ben jelent meg az Európa Kiadónál) a Churchill–Révész-kapcsolat személyes barátsággá érett. Különösen azután, hogy Churchill 1955 áprilisától hivatalosan is visszavonult a politikától, és a következő év elején első ízben látogatta meg Révésznek és élettársának (Wendy Russel) a francia Riviérán, a Monte-Carlo melletti Roquebrune-ban lévő, La Pausa nevű villáját. Az elkövetkező négy évből több mint egy évet, összesen mintegy négyszáz napot töltött itt, ami tizenkét látogatást jelentett. Churchill élvezte házigazdák kifogástalan vendéglátását (a nyugalmas légkör miatt a villát és a birtokot *Pausaland*nek nevezte), többnyire zenét hallgatott és festett, Révészék pedig egyre inkább életcéljuknak tekintették híres angol vendégük szórakoztatását. Különösen Wendy Russel,

Graham Sunderland
portréja Emery
Revesről
LENT: A La Pausa villa
egyik rekonstruált
helyisége

Révész későbbi felesége rajongott Churchillért, ami rosszszindulatú vádaskodásokra is okot adott. Daisy Fellowes, a Singer varrógépgyár örökösnője társasági körökben azt terjesztette, hogy Révészék Churchillen keresztül akarják növelni sajtóbeli publicitásukat, és Wendy valójában beleszeretett az idős politikusbba. Az kétségtelen, hogy Churchill neje, Clementine nem kedvelte különösebben Révészéket, csak egyetlen alkalommal látogatott La Pausába, akkor is mindössze négy napra. A család úgy érezhette, hogy Révészék kisajátítják Churchillt, túlságosan rátelepednek, noha az idős politikus élvezte az őt körülvevő nyugalmat és intellektuális légkört.

A „Révész-korszaknak” végül az „Onassis-korszak” vetett véget. A görög hajómágnás 1958 szeptemberében földközi-tengeri körútra hívta Churchillt, és a meghívottak listájáról Clementine Churchill nyomására lemaradtak Révészék. Mindez komoly feszültséget okozott, ráadásul Révész 1959. augusztus végén súlyos szívinfarktust kapott, és hónapokig tartott, amíg felépült. Vélhetően emiatt – és részben felesége hatására – Churchill 1960 januárjában a szokásos téli pihenőt nem a La Pausában, hanem egy monte-carlói szállodában töltötte. Ezek után a régi barátságot már nem lehetett teljesen helyreállítani. 1960 ősze és 1964 nyara között összesen még hat alkalommal találkoztak, ebből háromszor a Churchill házaspár Wendyt is meghívta, általában ebédre vagy vacsorára. Révész továbbra is tartotta a kapcsolatot az immár nagybeteg Churchill-lel, 1964 júniusában utoljára látogatta meg Chartwellben, temetésére azonban nem kapott hivatalos meghívót.

Révész Imre – Emery Reves tizenhat évvel élte túl híres ügyfelét, munkatársát és barátját. 1981. szeptember 5-én, 77 éves korában hunyt el a svájci Montreaux-ben.

Az államférfi és a világpolgár

1939 előtt a brit politikus eszméit, elveit, politikai álláspontját, Anglia „másik hangjának” véleményét Révész Imre nem csupán helyeselte, de professzionális sajtótevékenység- és sajtópropagandával széles körben terjesztette. Így Churchill világviszonylatban is ismert személyiséggé vált. Révész sajtóvállalatai, a *Cooperation Press Service*, majd

a *Cooperation Publishing Company* a későbbiekben nagy szerepet játszottak a brit és amerikai háborús erőfeszítések nemzetközi megismertetésében. Mindez ugyanakkor jelentős hasznot hozó vállalkozásnak is bizonyult, mely a komoly írói, történetírói, publicisztikai és szónoki képességekkel rendelkező Churchill háborús memoárjának kiadásában tetőzött, egyaránt gazdaggá téve a szerzőt és irodalmi ügynökét. Révész tehetséges üzletember és önállóan gondolkodó, szuverén egyéniség volt, ahogyan ezt Anthony Montague Browne, Churchill személyi titkára is megállapította: „...a dolgokat nem direkt módon, hanem inkább elvi alapokon közelítette meg, és az embernek az volt az érzése, hogy kiváló egyetemi professzor válhatott volna belőle”. A hányatott sorsú üzletember-újságíró a személyes szabadságra és a demokratikus értékrendre épülő eszméihez mindvégig ragaszkodott. Az üzleti vállalkozás, a közös elvi alapok, politikai értékrend nyomán kialakult kölcsönös bizalom Révész és Churchill között szoros személyes barátsággá érett, melyet az együttműködés nehézségei sem feszítettek szét. Révész nélkül Churchill a második világháború előtt nehezen válhatott volna nemzetközi híró, náciizmus ellenes eszméket hirdető politikussá. 1945 után is Révészre volt szüksége ahhoz, hogy háborús memoárja igazi világsikert arathasson. Cserébe Révész, mintegy viszonzásképpen, előbb üzleti partnerként, majd barátként is több mint két évtizeden át aktív részese lehetett a brit államférfi történelemformáló tevékenységének.

BALRA: Churchill festetet a villa tornácán. Lapunk 92. oldalán megtekintheti azt a művet, amelyen talán éppen ekkor dolgozott! FENT: A volt brit miniszterelnök egyik, leginkább a minimalista iskolához sorolható alkotása, amely a megrázó, *Kis rajz egy malacról* címet viseli

A *Demokratikus kiáltvány* és *A béke anatómiája* című művek megszületésében Révész életútja és a második világháború tragikus tanulságai döntő szerepet játszottak. Világos a szerző politikai állásfoglalása: náciellenes, demokrata és liberális, mindenben támogatta az angol–amerikai antifasiszta szövetséget, a háború utáni világ működésének zálogát a nemzetközi jogrend által legitimált, valóságos hatalommal bíró világkormány létrehozásában és működtetésében látta. Ez a két könyv vezérfonala, melyek közül az előző egy jól megírt háborús propagandaműnek is tekinthető. Révész gondolkodásmódja érthető módon Churchill hatását mutatja: az erővel szemben erőt kell mutatni, a koncepciók világos kidolgozása után azonnal jöhet a végrehajtás, még akkor is, hogyha annak csekély a realitása.

A háború alatti és utáni amerikai gondolkodásmódot, értékrendet és külpolitikát Révész sohasem kritizálta igazán, hiszen 1941-ben ez az ország befogadta, és brit állampolgársága mellett második hazájának tekintette az Egyesült Államokat. Itteni üzleti tevékenysége Révészt nem csupán gazdaggá, de nemzetközileg is ismertté tette. Mindezt részben a föderalizmus eszméjének háború utáni népszerűsítésére használta fel.

Az államférfi és a világpolgár pályafutása 1937-től sajátosan és kölcsönösen előnyösen kapcsolódott össze. Látszólag Révésznek volt nagyobb szüksége Churchillre, de valójában éppen a háború előtti együttműködésük, közös munkájuk növelte meg mindkettőjük ismertségét. Az igazságos nemzetközi jogrend álmát dédelgető Révész Imre Emery Revesként egy időre Winston Churchill belső bizalmasai közé került, ami vagyona és írásai mellett pályafutásának talán a legnagyobb teljesítménye volt. ■

A szerző történész, a Debreceni Egyetem tanszékvezető docense. Az államférfi és a világpolgár. *Winston S. Churchill és Emery Reves* című kötete 2013-ban jelent meg az Attraktor Kiadónál

A műgyűjtő

Az emberiség 99 százaléka csupasz, mállo vako-latú falakkal, egy árvaház leselejtezett bútoraival is boldogan elfogadná Wendy és Emery Reves La Pausa nevű villáját. A házaspár azonban ennél egy kicsit fényűzőbben rendezte be az épületet. A magyar származású újságíró-szerkesztő és a texasi, szegény családból származó, modellként New Yorkban nagy karriert befutó Wendy Russel közös életük során a korabeli Európa egyik leglenyűgözőbb műgyűjteményét vásárolgatták össze.

A villa falain többek közt Bonnard, Cézanne, Gauguin, Manet, Monet, Toulouse-Lautrec és Van Gogh alkotásai függtek, a monotóniát pedig többek között néhány Rodin-szobor törte meg. Ha ez nem lett volna elég, a szobákat csillagászati értékű antik bútorokkal, perzsaszőnyegekkel, a velencei üvegművesség és a kínai porcelángyártás műremekeivel rendezték be.

Ugyan a villának Churchill mellett gyakori vendége volt például Adenauer, Onassis, Garbo, Somerset Maugham és a Rotschild-család tagjai, a gyűjtemény valódi méretét és értékét homály fedte a nagyközönség előtt egészen addig, amíg férje 1981-es halála után Wendy meg nem kereste

a Dallasi Szépművészeti Múzeum illetékeseit azzal az ajánlattal, hogy nekik ajándékozná a gyűjteményt.

Feltételül szabta, hogy az alkotásokat az eredeti környezetük másában kell elhelyezni, és hogy egyetlen darabot sem szabad külön kiállítani vagy eladni. A múzeum helyszínre utazó képviselői órákon át keresgéltek az állukat a padlón, miután végignézték a gyűjteményt, így természetesen belementek az alkuba. A Wendy és Emery Reves Gyűjtemény 1985-ben nyílt meg öt teremben, amelyek az eredeti villa öt helyiségének pontos másolatai, így aki meglátogatja a kiállítást, az a mediterrán levegőt leszámítva átélheti, milyen lehetett a Reves házaspár vendégszeretetét élvezni.

Az erőddé vált ország

Nagy-Britannia 1940-ben

Erős vezetőkkel, jól felszerelt Nemzetőrséggel és egy-két ijesztő új fegyverrel Nagy-Britannia jól felkészült egy náci invázió fogadására.

Leo McKinstry eleveníti fel a történetet

Felkészülés a partvédelemre

Katonák állnak őrt a szögesdrót-akadály mögött a délkelet-angliai tengerparton 1940. szeptember 2-án. Az a gondolat, hogy Nagy-Britanniának nem lett volna mivel visszaverni a náci támadást, „érzelgős téveszme”, állítja Leo McKinstry

KATONAI MEGBÍZOTTAK, tudományos szakértők és kormánytisztviselők gyülekeztek feszült hangulatban 1940 nyarának egy verőfényes reggelén Hampshire megyében, a Solent torkolatára néző szirttetőn. Előkelő csoportjuk mellett 10 hatalmas Scammel tartálykocsi sorakozott fel, mindegyikből egy-egy hosszú cső nyúlt ki, kigyózott le a 10 méter magas szirttől, át a parti fővenyen és bele a tengerbe. Adott jelre a tíz tartálykocsin megnyitották a csapokat, és a következő pillanatban a csövek elkezdtek olajat pumpálni a vízbe óránként 12 tonna teljesítménnyel.

Az ezután történtek mély benyomást tettek az egybegyűltekre. Egy sorozat jelzőrakétát és nátriumlabdacstól lőttek a tengerbe. Ahogy az olaj meggyulladt, gigantikus lángfal csapott fel a vízből olyan erővel, hogy úgy tűnt, mintha forrna a tenger, miközben sűrű fekete füst kúszott fel több száz méterre a lángtorlasz fölé.

Az égő tenger elképesztő látványának hullámai végiggyűrűztek a katonai és kormányzati körökön. Hogy miért? Nos, ez az 1940. augusztus 24-i titchfieldi kísérlet olyan időben zajlott, amikor Nagy-Britannia léte forgott kockán. Miután Nyugat-Európa legnagyobb része a hitleri Harmadik Birodalom uralma alá került, egy hamarosan bekövetkező német invázió biztosnak látszott.

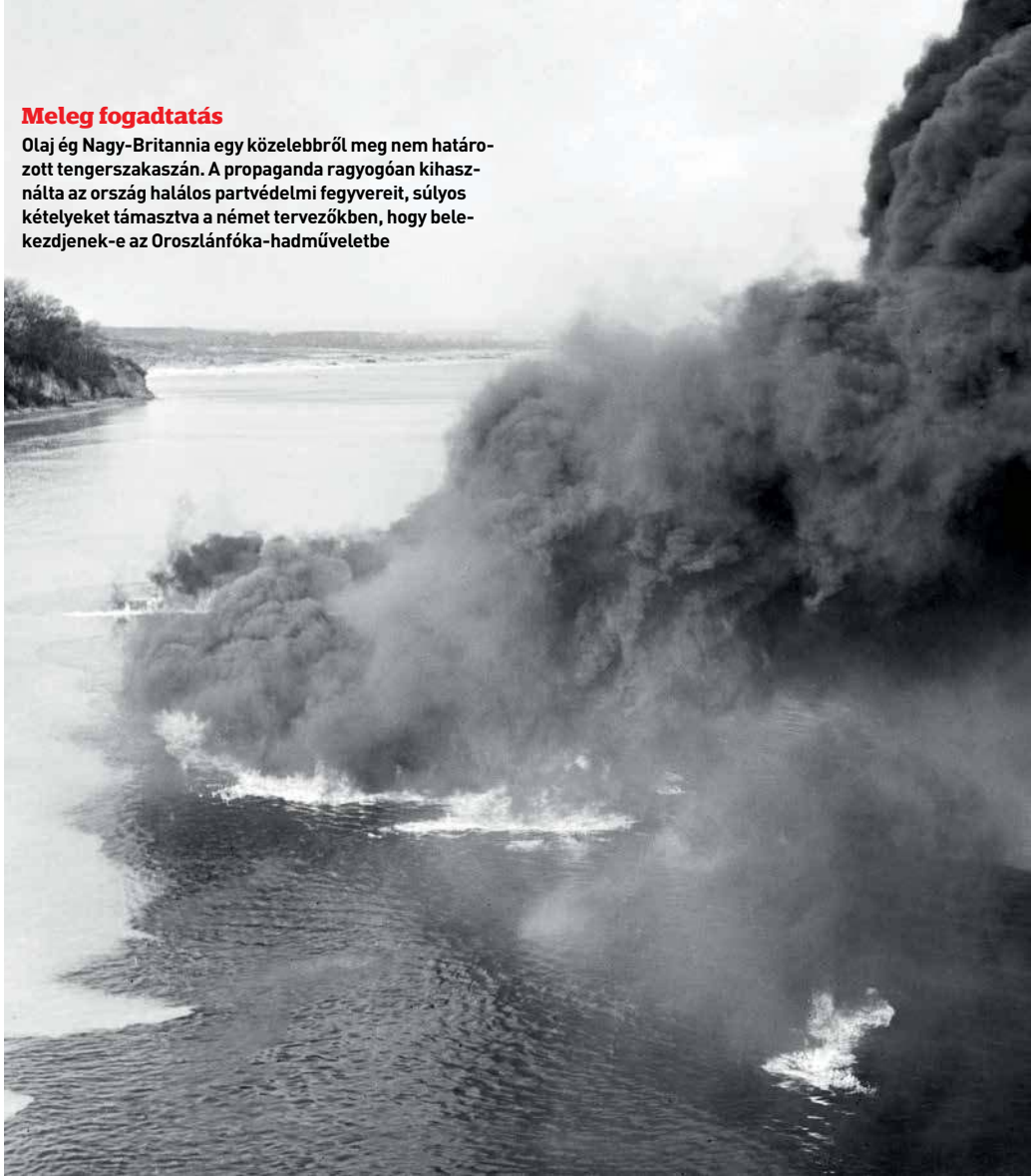
A Dél-Anglia fölötti egeken a brit légierő hősiességet vívott azért, hogy a Luftwaffe ne szerezhesse meg a légi fölényt, az egyik alapvető feltételét Hitler bármiféle inváziós próbálkozásának. Most azonban a britek úgy érezték, hogy egy újabb fegyver került a kezükbe, amely messzemenően hatásosnak bizonyulhat a behatolók ellen. A titchfieldi kísérletet az egyik szemtanú, Sir Geoffrey Arbuthnot „kimagaslóan sikeresnek” nevezte, és hozzátette: „nem hiszem, hogy bármiféle partra szálló haderő megkísérelne áttörni a lángokon, még akkor sem, ha tisztában volna a tűzsáv mélységével”.

Brit eltökéltség

Jóllehet kétségtelenül gyújtó ötlet volt, a lángoló tenger kísérlete korántsem számított egyedülállónak 1940 nyarán. Nagy-Britannia eltökéltsége, hogy ellenáll a német támadásnak, mindenben megnyilvánult, kezdve az újfajta bombák előállításától a tömeges utakadály-állításig. A partraszállás fenyegettségében Nagy-Britannián eluralkodott az erődmegszállottság. Olyan országgá vált, ahol az összes útjelző táblát eltávolították az

Meleg fogadtatás

Olaj ég Nagy-Britannia egy közelebről meg nem határozott tengerszakaszán. A propaganda ragyogóan kihasználta az ország halálos partvédelmi fegyvereit, súlyos kételyeket támasztva a német tervezőkben, hogy elkezdjenek-e az Oroszlánfóka-hadműveletbe

Ahogy az olaj meggyulladt, gigantikus lángfal csapott fel vízből olyan erővel, hogy úgy tűnt, mintha forrna a tenger

utak mellől, ahol 18 ezer géppuskabunkert emeltek, és ahol a tengerpartot kilométereken át szögesdrót-akadályok védték.

Az a gondolat, hogy Nagy-Britannia jól felkészült egy német támadásra, ellentétben áll az 1940-ről kialakult angol közfelfogással. Az ehhez az időszakhoz tapadó mítoszok szerint Nagy-Britannia a háború előtti kormányok éveken át tartó tunyasága következtében a védtelenség és kiszolgáltatottság állapotába jutott.

Ezt a vesztes gyengeséget vélte jelképezni az a kacagtató pipogyaság, amelyet a Nemzetőrségnek tulajdonítottak, mondván, hogy a fegyvertáránál csak a személyi állománya volt száználmasabb, amit utóbb halhatatlanná is tett *Az úkhadserég* (*Dad's Army*) című tévésorozat, amelyet 1968 és

1977 között sugároztak Nagy-Britanniában. Az így kialakított kép szerint Nagy-Britanniát csak a RAF pilótáinak bátorsága mentette meg az elkerülhetetlen vereségtől és leigázástól.

Létezik egy másik közkeletű vélemény is, amely úgy tartja, hogy a németek sosem gondolták komolyan a partraszállást, vagyis Nagy-Britannia nem a saját erőfeszítései, hanem pusztán az ellenség tévovázása folytán maradt életben. Az kétségtelen, hogy Hitler nem volt határozott a Dél-Anglia ellen intézendő közvetlen támadás dolgában, részben a tengeri hadműveletekkel kapcsolatos félelmei miatt. „A szárazföldön oroszlánnak érzem magam, de a tengeren gyávának”, mondta egyszer. Kételyeinek más tényezők is tápot adtak, például a Brit Birodalom

Csúnya meglepetés A britek 18 ezer géppuskabunkert építettek a német támadás visszaverésére. A képen látható garáznak álcázták

Út sehová Munkások távolítják el az útjelző táblákat, hogy lassítsák az inváziós hadsereg előrenyomulását

iránti csodálata és az a meggyőződése, hogy Londont tárgyalásra fogják bírni a katonai realitások.

Ennek ellenére Franciaország június közepi bukása után a német főparancsnokság kiterjedt inváziós előkészületekbe kezdett, mindenekelőtt létrehozott egy hatalmas, hevenyészett uszályflottát, hogy eljuttassa a dél-angliai partokra a végső tervekben szereplő 260 ezer fős inváziós haderőt. A július elejétől kezdődő katonai értekezleteken a németek egészen részletekbe menően kidolgozták Oroszlánfóka fedőnevű partra szállási tervüket, amelyben még az is benne foglaltatott, hogy hány örkutyát tegyenek partra az inváziókor.

De az a hiedelem, hogy Nagy-Britannia reménytelenül felkészületlen volt az inváziós fenyegetés leküzdésére, olyan érzélgős téveszme, amely lekicsinyli a Churchill-kormány és a lakosság tetterejét. A „legdicsőbb óra” dicsérete nem csak a brit légierőt illette, hanem az egész nemzetet. Az 1940-ben uralkodó intézményes zűrzavar képével ellentétben a brit katonai és politikai apparátus rendíthetetlennek, erélyesnek, jól szervezettnek és találgatónak mutatkozott. Amikor a toryk fellázkodtak Neville

Chamberlain cselekvésképtelen vezetése ellen, Winston Churchillt egy olyan politikai könyörtelenség emelte hatalomra 1940. május elején, amely tükröződött egy csomó más húzásban is, például hogy börtönbe vetették az összes, az „ellenség” táborába tartozó külföldit és politikai szélsőségest, megsemmisítették a francia flottát Orán mellett, nehogy az ellenség kezére jusson, és több ügynök átállítását követően irányítás alá vonták a teljes nagy-britanniai német kémhálózatot.

Ugyanebben a könyörtelen szellemben 1940. július végén kipenderítették – minden felfokozott népszerűsége ellenére – a homi haderő főparancsnoki tisztéből Edmund Ironside tábornokot, mert Churchill túlságosan borúlátónak és defenzívnek találta. A tábornok egyik bírálója, Basil Liddell-Hart hadtörténész egyenesen „gyagyának” nevezte Ironside-ot. A helyére állított ulsteri Alan Brooke tábornok sokkal nagyobb tekintéllyel bírt.

A britek emellett sokkal több eredményt mutattak fel, mint amit méltányolni szokás. Seregni olyan bonyolult szervezési feladatot oldottak meg szinte zökkenőmentesen, mint az angol Nemzeti Bank teljes aranytartaléká-

VISSZASZÁMLÁLÁS AZ INVÁZIÓIG

1940. május 14.

tho y Ede had gyim iszte e ele ti a Nemzető ség feláll tását az esetleges émet légi i vázió le zdése e

1940. május 21.

E i h Reade te ge agy a émet flotta a a s o a talál ozi itle el hogy elősz tá gyal a a az glia elle i i vázió lehetőségei ől

1940. július 3.

it hadite ge észet az algé iai Me s el Ke i e els llyesztia fa ia flotta agy észet ehogy émet éz e usso . itle d h g glia da olásá de az Egyes lt lloa a mi dez im o ál

1940. július 16.

itle i o s át a a 16. szám utas tását amellyel e deli észletes i váziós te ve idologozását Dél glia elle Do set és Ke t z tt oszlá fő a hadm velet éve

1940. július 19.

la oo e levált a Edmu d o side ot a ho i hade ő fő a a s o i oszt á . oo e i vázió elle i st atégiá a yomaté ot l s z a hadse eg elle támadás a i á yuló é ességé e

1940. augusztus 13.

Luft affe agy légi offe z vá á a yitó a a dle tag Sas a amely a émet légi flé y iv vását hivatott elé i Dél glia felett

1940. szeptember 7.

Lo do elle ezdődő légitámadáso azt az általá os iadalmat elti Nagy ita iá a hogy az i vázió meg ezdőd tt. Nemzető séget ivezé yli és o szág sze te fél eve i a ha a go at

1940. szeptember 15.

émet elő ész lete te vezet z á ó a a 2 eze száll tóuszály gy lt ssze a sato a a ti i tő e . it légie ő a ta tése azo a aláássaa émete izalmát

1940. szeptember 17.

itle e ele ti szá dé át hogy az oszlá fő át izo ytala idő e elhalaszt a

nak Kanadába szállítását, az iskolás gyerekek kitelepítését Londonból és a nemzeti műkin-csek átköltöztetését távoli, félreeső rejtekhe-lyekre.

Hasonlóképpen a brit honvédelem is erő-sebb volt, mint ahogy azt a történelmi mito-lógia sejteti. A brit hadiflotta, amelyre hárult a La Manche csatorna védelmének elsődle-ges felelőssége, tízszer annyi rombolóval rendelkezett, mint Hitler Kriegsmarinéja, hivatásos hadserege pedig mintegy 1,3 millió katonát számlált 1940. július végén.

Ebben a végösszegben nincs benne a Nemzetőrség, amely régóta gúny tárgya. Holott ennek a haderőnek a felfegyverzésén koránt sincs semmi röstellnivaló, inkább jól szemlélteti, milyen sikeresen készült fel Nagy-Britannia az Oroszlánfőka visszave-résére. Az igaz, hogy május első napjaiban, rögtön azután, hogy a Hadügyminisztérium bejelentette a helybeli önkéntesekből álló Nemzetőrség megalapítását, az alegységek rendelkezésre álló fegyverek aligha lehet-tek volna kezdetlegesebbek. Mordályok, muskéták, kardok, dorongok, golfütők, sőt még széklábak is bekerültek a nemzetőrök fegyvertárába. Az egyik lancashire-i alaku-latot Snyder karabélyokkal fegyvereztek fel, amelyeket addig a manchesteri állatkertben tartottak, és utoljára az 1857-es indiai fel-kelekor használták.

Gúny tárgya

Ez a kép azonban drámaian megváltozott 1940 augusztusára az amerikai fegyverim-portnak köszönhetően, amelynek zömét 615 ezer, első világháborúból származó, M1917 mintájú ismétlőkarabély tette ki. Ezeket a fegyvereket gyakran elintézték azzal, hogy rosszak és elavultak, holott voltak olyan jók, mint a hivatásos hadseregben rendszeresített Lee-Enfieldek. Mi több, ballisztikai szem-pontból felülmúlták a Lee-Enfieldeket, mert 7,62 mm-es lövedékeik laposabb röppályáját irtak le. Egy mesterlövész-oktató, Clifford Shore úgy jellemezte az M1917-est, mint „alighanem a legpontosabb ismétlőkarabély, amellyel valaha dolgom volt”, és „remek fegyver”.

Ugyanez állt a Nemzetőrségnek szállított többi amerikai fegyverre, szétfosztatva a vasvillás-seprűnyeles „űkhadereg”-karika-túrát. Összesen 25 ezer darab 500 lövés/perc tűzgyorsaságú Browning gépkarabélyt és 22 ezer vízhűtéses Browning géppuskát vettek magukhoz a nemzetőr alakulatok 1940 szeptemberéig, amikor már több mint 900 ezer önkéntesük bújt egyenruhába.

Az M1917-es és a Lee-Enfield karabélyok-nál kevésbé szokványos fegyverek is szerepet játszottak Nagy-Britannia szárazföldi védel-mében. Közéjük tartozott a közép-angliai Albright & Wilson cég gyártotta öngyulladás

A haza védelmezői Légvédelmi löveg legénysége egy 1940 májusában készült fényképen. Júliusra a brit hadsereg létszáma elérte az 1,3 millió főt

Elkészülni, vigyázz, dob! A sokat ócsárolt Nemzetőrség önkéntesei kézigránát-hajító technikájukat csiszolják betondarab-ölmcső gyakorlógránátokkal

foszforgránát, amely alapiában véve egy sárga foszfor, benzol és nyersgumi gyúlékony keve-rékével töltött háromdecis üveg volt; a 74-es mintájú pánclétörő gránát, közismer-tebb néven „tapadó bomba”, amely egy nitroglicerinnel töltött és fanyélhez csatla-koztatott hasas üvegpalackból állt, és emiatt némiképp sült almára emlékeztetett; továbbá a McNaughton-akna, ez a föld alá ácsott, robbanószerrel töltött cső, amelyet hidak, utak és vasúti pályák alá lehetett elhelyezni, hogy gátolja az ellenség előrenyomulását.

Nagy-Britannia ezeknél jóval halálosabb fegyver, a mérgezgáz bevetését is tervezte a német behatolók ellen, fittyet hányva a genfi egyezmény hadviselési előírásaira. Egyeseket elborzasztott az ilyen törvénytelenység gondo-lata. A hadsereg nagyvezérkarában Desmond Anderson vezérőrnagy kijelentette, hogy egy ilyen lépés „elveink és hagyományaink feladását jelentené”, ami „elgondolkoztatna néhányunkat, hogy vajon számít-e igazán, melyik oldal nyer”.

De sem a vezérkari főnökök, sem Churchill nem törődött az efféle érzékeny-ségekkel, amikor Nagy-Britannia léte volt a tét. „Nem szabad haboznunk beszennyezni partjainkat harci gázzal, ha ebből előnyt kovácsolhatunk. A saját területünkkel jogunk van azt csinálni, amit akarunk”, jelentette ki Churchill. Ennek megfelelően a brit fegyveres erőket felkészítették harci gáz bevetésére a szárazföldön és a levegőből egyaránt.

1940 nyarára a hadsereg 10 olyan század felett rendelkezett, melyeket kiképeztek vegyi fegyverek kezelésére. Alapfelszerelésük 25 ezer mustárgázzal töltött gránátból, 15 ezer föld-felszíni bombából és 1000 vegyi aknából állt, valamint 10 „tömegszennyező járműből” és 950 vetőből, amelyek vegyi anyaggal töltött hordókat tudtak kilőni. Eközben a bombázó parancsnokságnak tizenkét olyan repülőzrede volt, amelyeket kijelöltek arra, hogy vagy gázt permetezzenek, avagy vegyi bombákat dobja-nak az ellenségre. 1940 őszére Nagy-Britannia vegyifegyver-készlete 13 ezer tonnára rúgott.

Füst a vízen

Lángszórós tankok lövellnek halálos kórtét olajból-benzinből egy vízi út túlsó partjára valahol Nagy-Britanniában. Ezzel az 1940 nyarán kifejlesztett fegyverrel kívánták égő folyadékkal elárasztani a támadókat

Nem szabad haboznunk beszennyezni partjainkat harci gázzal, ha ebből előnyt kovácsolhatunk – jelentette ki Churchill

Az ország továbbá hatalmas mennyiségben tartálékolt kőolajat, ami megmagyarázza, hogy a kormány miért ment bele olyan üzemanyag-tékozló kísérletekbe, mint a tengeri lángtorlasz.

Üzemanyagkészleteket használtak fel az olyan, partraszállók elleni földi fegyverek kifejlesztéséhez is, mint a rögzített lángcsapda, amely egy országút mellett elhelyezett olajtartályból és ahhoz csatlakozó lyuggatott acélsőhálózatból állt, és begyűjtása után hatalmas lángcsóvákat lövellt az ellenségre. Létezett továbbá a halálos „lángakna”, egy olajkeverékkel töltött hordó, amely robbanásakor nagy területen szórt szét égő folyadékot. „Ott semmi sem maradhatott életben”, mondta Fred Hilton lancasteri katona, aki jelen volt a fegyver egyik bemutatóján.

1940. szeptember közepén, amikor az Oroszlánfóka-hadművelet előkészületeinek be kellett fejeződnie, a brit propaganda ra-

gyogóan kihasználta ezeket az „olajszármazékos” hadviselési kísérleteket arra, hogy balsejtelmeket ébresszenek a Harmadik Birodalom hadműveleteinek tervezőiben és deszantos csapataikban. Az európai hírszerző hálózat igénybevételével rémhíreket terjesztettek el arról, hogy német katonák elszenesedett holtteste sodródtak partra a La Manche csatorna mindkét oldalán. Ezeknek a kitalációknak némi hitelességet adott, hogy sok német katonának valóban megégett, amikor a brit légierő súlyos bombatámadásokat intézett a kikötőkben gyülekező ellenséges uszályok ellen. A brit rádióadások és a több mint egymillió röpcédula tovább növelték a félelmet azzal, hogy csúfondáros angol nyelvleckéket adtak a vélelmezett támadóknak. „Figyeljétek meg, milyen jól ég a kapitány!”, hangzott az egyik csípős kiszólás az egyik brit híranyagban.

Ez az energikusság – a propagandagépetől a brit bombatámadásokig, a vadász-

repülők megtörhetetlenségétől a parti védművek növekvő erejéig – súlyos kételyeket ébresztett Hitlerben és katonai vezetőiben az Oroszlánfóka-hadművelet iránt. A kockázat túlságosan nagynek tűnt egy minden jel szerint végsőkig elszánt ellenféllel szemben. 1940. szeptember 17-én Hitler bejelentette az Oroszlánfóka elhalasztását bizonytalan ideig. A partraszállási tervek hivatalosan érvényben maradtak 1941 tavaszáig, részben, hogy védekezésre szorítsák Angliát, de szeptember után Hitlernek már esze ágában sem volt fogadtatni őket. Miután nyugaton kudarcot szenvedett, figyelmét kelet felé fordította, végképp katasztrofális következményekkel. **H**

Leo McKinsty író, újságíró, számos életrajzi és hadtörténelmi kötet szerzője

Fordította Tábori Zoltán

Túlértékelték őket a történelem?

A *BBC History* szerkesztősége neves történészeket kérdezett meg arról, kit tartanak az érdemeiken felül leginkább túlbecsült személyiségnek a brit történelemben. Néhányan igencsak meglepő választ adtak

V. Henrik

1387–1422

Tom Holland választása

Shakespeare-nek köszönhetően V. Henriket a hősiesség sokkal ragyogóbb aurája övezi, mint bármely más brit uralkodót. A valóság azonban – szinte törvényszerűen – sokkal szürkébb. V. Henriket a legrosszabb angol királyok sorában kéne emlegetnünk. Hitvány és megalkuvó döntés volt részéről, hogy könnyen befolyásolható alattvalói figyelmét a hazai problémákról külföldi viszályokkal tereli el, és felújít egy már gyakorlatilag befejezett konfliktust, az úgynevezett százéves háborút. Csupán a franciák ügyetlenségének és a fejlett angol haditechnikának köszönhetette, hogy végül megnyerte az azincourt-i csatát, miután majdnem a teljes pusztulásba vezette hadseregét. Ezt követő hadjáratai során Párizs külterületén bonyolódott csatározásokba, amelyek végül visszaütöttek Angliára.

V. Henriket régóta azincourt-i hőstettéért ünneplik az angolok, Tom Holland azonban „hitványnak és megalkuvónak” tartja azt a döntését, hogy felújította a háborút a franciákkal

Az angol királyok még V. Henrik halála után másfél évszázaddal is egy második azincourt-i diadal lehetőségének ígésében éltek, helyett katasztrófák sorozatát zúdították országukra és népükre. Anglia – és persze Franciaország is – jól meglett volna Henrik ténykedése nélkül.

Tom Holland történész, író, a BBC történelmi műsorainak szerkesztője

IV. Eduárd

1442–1483

Nigel Saul véleménye

IV. Eduárd régóta nagy megbecsülésnek örvend, amiért VI. Henrik zűrzavaros uralkodása után újból rendet teremtett, és nem meglepően azért is, mert sikerült rendeznie a királyi pénzügyeket. Pedig valójában nagyon keveset tudott felmutatni. Uralkodása klasszikus példája annak, amikor a stílus diadal-maskodik a tartalom felett.

El kell ismernünk, hogy udvara lenyűgöző volt, ő maga pedig az uralkodók kifinomultabb fajtáját testesítette meg. Ráadásul építkezni is tudott, ahogy a windsori Szent György-kápolna pompás áttervezése is mutatja. De nézzük meg, milyen örökséget hagyott maga után. Külföldön – amikor megismételhetette volna elődje, III. Eduárd franciaországi sikereit – meghátrált, és inkább elfogadta a francia király által felkínált életjáradékot. Hazájában – azzal, hogy nem túl bölcsen feleségül vette Elizabeth Woodville-t – megosztotta a nemességet, előkészítve a talajt fivére, III. Richárd trónbitorlásához, végül pedig a York-ház uralmának megdöntéséhez.

Ez az 1477-ből fennmaradt pergamen a trónon ülő IV. Eduárdot ábrázolja. Udvara pompás volt, öröksége azonban cseppet sem az, állítja Nigel Saul

IV. Eduárd ugyanazokkal a rossz tulajdonságokkal rendelkezett, mint a két évszázaddal későbbi II. Károly: lusta, felületes és élvhajász volt. Károlyhoz hasonlóan ő is csak egy kedélyes uralkodó volt, aki elhatározta, hogy nem bajlódik a külföldi problémákkal.

Nigel Saul a Londoni Egyetem professzora, a középkori angol történelem szakértője

Stuart Mária

1542–1587

Tracy Borman ítélete

Stuart Mária skót királynőt sokan a történelem egyik legtragikusabb sorsú hősnőjének tekintik. Az előzőtt királynőt és bántalmazott feleséget, aki hosszú időn át I. Erzsébet foglya volt, katolikus mártírnak kiáltották ki.

Szegény Mária? Ugyan már! Csak egy elkényeztetett hercegnő volt, aki a francia udvarban kiváltságos körülmények között nevelkedett, így fogalma sem lehetett a hatékony kormányzásról. Szöges ellentéte volt nagy riválisának, Erzsébetnek, aki kijárta az élet kemény iskoláját: anyját kivégezték, ő maga is többször került összeütközésbe a Towerral. Nem csoda, hogy Erzsébet az uralkodásban a fejét, nem pedig a szívét használta.

Mária számára viszont az államvezetés mindig csak a második helyen állt. Döbbenetesen rossz emberismerőként feleségül ment a páváskodó Lord Darnleyhez, aztán panaszkodott, amikor a férfi hitvány embernek bizonyult, majd azonnal hozzámént a férje meggyilkolásának első számú gyanúsítottjához, Lord Bothwellhez. Ekkor azonban már a skótok többsége torkig volt vele, el is távolították, ő pedig unokanővére, Erzsébet kegyeire bízta magát. Rossz lépés volt. Erzsébet, nem vesztegetve az időt, házi őrizetbe helyezte riválisát. A börtönben raboskodó Mária végül arra a butaságra vetemedett, hogy szerepet vállalt egy Erzsébet uralmának megdöntésére irányuló összeesküvésben, amivel gyakorlatilag aláírta saját halálát ítéletét.

Tracy Borman történész, író

Elkényeztetett és buta volt? Mária, a skótok királynője

John Locke

1632–1704

Justin Champion választása

Locke szerencsés figura. Sok, nála érdekesebb kortársához hasonlóan ő is jó kapcsolatokra tett szert, sokat írt és gondolkodott, ám annyiban volt szerencsésebb náluk, hogy jó állapotban fennmaradt levéltárat hagyott hátra. Köteteket megtöltő levelei, műveinek számos fogalmazványa, köz-helyekkel teli könyvei, jegyzetfüzetei, továbbá jó néhány felkapott filozófiai, politikaelméleti és vallási szakkönyve alapján a későbbi eszmétörténészek valóságos „Locke-ipart” hoztak létre. Ma világszerte több könyve fogy, mint valaha.

A 18. századi eszmék leírásában a kormányzás eredetének, az ismeretelméletnek és a vallási türelem alapjainak Locke-féle verziói váltak uralkodóvá, aránytalanul háttérbe szorítva kortársainak nézeteit. A politikai kötelesség természetére vonatkozó érvelései eltorzították a szabadságról szóló újkori eszmefuttatásokat. A türelemmel kapcsolatos felfogását – ami lényegében teológiai álláspont – a gondolatszabadság legjobb védelmezésének tekintik (annak ellenére, hogy alapvetően keresztény érvelés).

Sir Godfrey Kneller
1697-ben készült
portréja Locke-ról,
akinek elméletei
Justin Champion
szerint eltorzították
a szabadság újkori
értelmezését

A Locke-féle liberalizmus örökségének hegemóniája eltorzította a 17. és 18. századról alkotott felfogásunkat, és az újkori politikai diskurzus formájára is jelentős hatást gyakorolt.

Ha Locke nem lett volna, akkor talán több idő, energia és remélhetően több tisztelet is jutott volna kortársainak – a vallásos, de egyházellenes ranterek és a radikális köztársaságpárti levellerek nézeteinek, John Milton republikánus hagyományainak, James Harringtonnak, az utópikus köztársaságokról szóló eszmefuttatások atyjának, majd Spinozának. Sok történész számára Locke biztonságos, radikális elkötelezettségektől mentes figura. Rokonszenves ember, de kétségtelenül túlértékelik.

Justin Champion a Londoni Egyetem professzora, a kora újkori eszmétörténet szakértője

Lord Baden-Powell

1857–1941

Denis Judd ilyennek látja

Baden-Powell két minőségben tett szert nemzetközi hírnévre: a búr háború mafekingi csatájának (a dél-afrikai brit erődtéményt Baden-Powell parancsnoksága alatt 1899–1900-ban 217 napig tartotta a helyőrsége, majd a felmentő sereggel együtt szétverték az ostromló búrkat) karizmatikus parancsnokaként, valamint az egész világra kiterjedő cserkészmozgalom alapítójaként.

De már életében számos bírálat célpontja volt. Kritikusai azzal vádolják, hogy beképzelt és excentrikus volt, illetve azzal, hogy minden határon túl ragaszkodott saját véleményéhez.

William Wilberforce

1759–1833

Edward Vallance nézőpontja

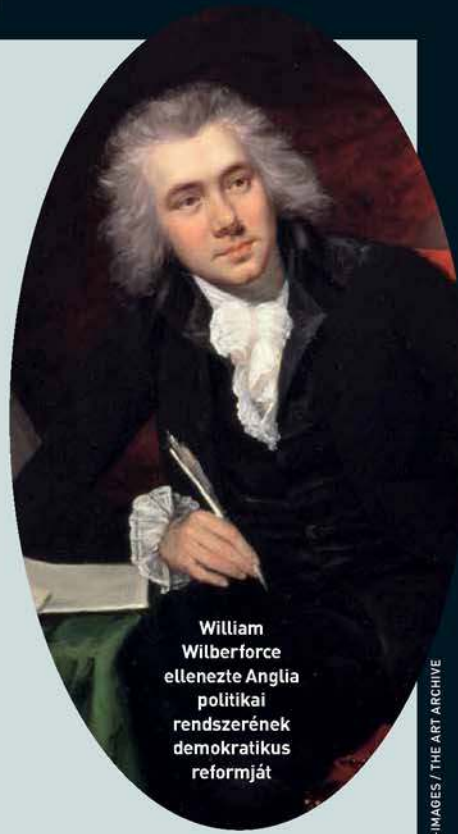
A tehetős kereskedőcsaládban született William Wilberforce sokáig kicsapongó életet élt, de miután egy evangéliumi keresztény közösséghez csatlakozott, érdeklődni kezdett a társadalmi igazságosság kérdéseiről. A brit parlament tagjaként a rabszolgaság elleni küzdelem vezéralakja lett, törvényjavaslatok sorát nyújtotta be, miközben fáradhatatlanul írta könyveit, rölapjait és petícióit. Küzdelme végül sikert hozott, 1807-ben Britannia betiltotta a rabszolgák kereskedelmét, majd 1833-ban (Wilberforce halála előtt nem sokkal) a korábban rabszolgasorba vetetteket is felszabadították. William Wilberforce-ról népszerű életrajzi könyvek és hollywoodi sikerfilmek születtek (például *A szabadság himnusza*, 2006).

Nem kétséges, hogy Wilberforce volt a rabszolga-kereskedelem felszámolásának legkiemelkedőbb és

legbefolyásosabb brit szószólója. Ám az életéről készült újabb feldolgozások és megemlékezések közül sok elködösíti egyes kevésbé vonzó jellemvonását. Wilberforce társadalmi és erkölcsi kérdésekben konzervatív volt. Támogatta az Indiában folyó keresztény hittérítő tevékenységet, mert fontosnak tartotta a hinduizmus „tudatlansága és elfajzása” elleni harcot. Miközben fáradhatatlanul küzdött a rabszolgák felszabadításáért, ellenezte a brit politikai rendszer demokratikus reformját.

Ebben a tekintetben Wilberforce sem volt különbség a társadalmi közege tagjainál, akik emberbaráti tevékenységük közben isteni elrendeltetésnek hirdették a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenséget. Wilberforce ettől még jelentős történelmi figura, de egészen biztosan nem az a szent ember, akinek sokan beállítják.

Edward Vallance a kora újkori történelem tanára a Roehamptoni Egyetemen

William
Wilberforce
ellenezte Anglia
politikai
rendszerének
demokratikus
reformját

Charles Darwin

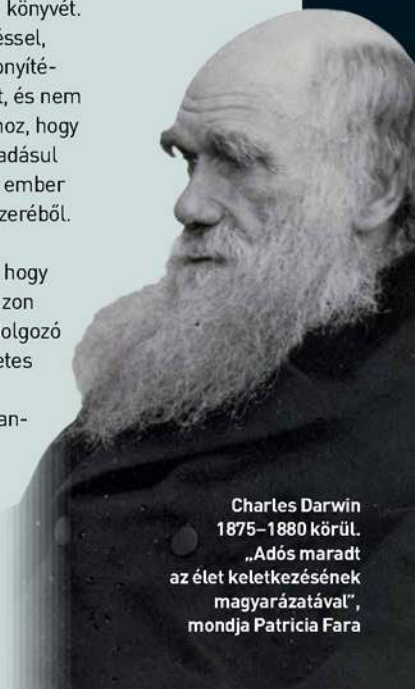
1809–1882

Patricia Fara véleménye

Charles Darwin – megkönnyítve a későbbi évforduló-szervezők dolgát – pontosan 50 éves korában írta meg leghíresebb könyvét. *A fajok eredete* című mű (1859) szakértőhöz méltó érveléssel, szép stílusban íródott, és tele van meggyőző, alapos bizonyítékokkal. Csakhogy... nem Darwin „találta fel” az evolúciót, és nem minden ellenfele ragaszkodott bigott vallásossággal ahhoz, hogy a Földet hatezer évvel korábban teremtették. Darwin ráadásul adós maradt az élet keletkezésének magyarázatával, az ember fejlődésének egzakt magyarázatát pedig kihagyta rendszeréből.

Gyűjtőként hanyag volt: egyetlen zsákba dobálta bele a Galápagos-szigeteken talált, felcímkézetlen pintyeket, hogy majd később valaki más szétválogassa őket. Miközben azon hezitált, hogy publikáljon-e vagy sem, egy Malajziában dolgozó fiatal természettudós tőle függetlenül előállt a természetes kiválasztódás elméletével. A világról azt írta, olyan, mint „egy nagyszabású vágóhíd, a kapzsiság és az igazságtalanság univerzális színtere” – csakhogy a túlélésért folyó könyörtelen versengés eme ékesszóló jellemzése nem tőle, hanem nagyapjától, Erasmus Darwintól származik, aki 1800-ban megjelent, *Phytologia* című művében vetette papírra magával ragadó sorait.

Patricia Fara a Cambridge-i Egyetem tanára, szakterülete a természettudomány története

Charles Darwin
1875–1880 körül.
„Adós maradt az élet keletkezésének magyarázatával”, mondja Patricia Fara

Ráadásul fáradhatatlanul reklámozta saját sikereit, amiért a *Times* lakonikusan „a mafekingi csata tudósítójaként” aposztrofálta. Máig sem csitul a vita arról, nem ő okozta-e sok afrikai halálát azzal, hogy megtagadta tőlük a megfelelő fejadagokat, és a városból kihajtva arra ítélte őket, hogy magukról próbáljanak meg gondoskodni a szavanna közepén. Később elbaggatellizálta az afrikaiak Mafeking védelmében játszott szerepét, sőt hamisan azt állította róluk, hogy „az első lövésekre elfutottak”.

A cserkészmozgalom alapítójaként túlságosan aggódott az önkielégítés „bűne” miatt. Végezetül: eleinte lenyűgözte a fasizmus; a *Mein Kampf*ot „csodálatos könyvként” jellemezte. Mindent egybevéve: pályafutása igen ellentmondásos.

Denis Judd a Londoni Metropolitan Egyetem tanára, a Brit Birodalom történetének szakértője

BRIDGEMAN / ALAMY / CORBIS / IMAGE TRUSTDE

Sir Winston Churchill

1874–1965

Christopher Lee választása

A legnagyobb angol?
Churchill a védjegyévé vált
mozdulattal a győzelmet
jelzi; a kép az 1950-es
években készült

A második világháborút átélt és azt követő nemzedékek számára Churchill a legnagyobb angolnak számít. Háborús vezérként kétségtelenül igazi brit bulldog volt. De mi van ezen túl?

Asquith miniszterelnökségének idején a Kereskedelmi Tanács elnökeként a Munkaerő-tőzsze létrehozásán kívül nem sokat tett. Belügyminiszterként előszeretettel vetette be a katonaságot.

Az Admirálisán a Dardanelláknál lezajlott hadjáratban kétségbeejtően rossz ítélőképességről tett tanúbizonyságot. Had- és légügyi miniszterként vehemensen szorgalmazta, hogy Nagy-Britannia avatkozzon be az orosz polgárháborúba. Hála az égnek, Lloyd George nemet mondott.

Gyarmatügyi miniszterként nemigen törődött Mezopotámia feldarabolására irányuló törekvéseinek következményeivel. Stanley Baldwin 1924-es kormányában megkapta a pénz-

ügyminiszteri tárcát. Az őt, vezetésével elfogadott költségvetés és az aranyalaphoz való visszatérés nem vallott nagy gazdasági ismeretekre. India függetlenségének ellenzésével pedig nem tett nagy szolgálatot a szubkontinens lakóinak. 1951-ben túl beteg volt miniszterelnöki feladatainak ellátásához, és hiányzott belőle az az emberi nagyság, hogy ezt beismerje.

Ha nem volna tény, hogy a második világháborúban ő vezette győzelemre Nagy-Britanniát, nem sok szép emlékünknél maradt volna róla. Mindezek alapján meggyőződéssel állítom, Churchillt érdemeinél többre becsüljük. Nem volt olyan tévedhetetlen személyiség és politikai próféta, mint amilyenek sokan még ma is gondolják.

Christopher Lee a Londoni Egyetem tanára, a BBC történelmi műsorainak szerkesztője

Boross Anna fordítása

A jaltai csúcs kulisszatitkai

HETVEN ÉVVEL EZEŐTT, 1945. február 4. és 11. között Jaltában tárgyalt a „három nagy”, Franklin D. Roosevelt amerikai elnök, Sir Winston Churchill brit, illetve Joszif Sztálin szovjet kormányfő a háború utáni Európa határaitól és a nagyhatalmak érdekszféráinak felosztásáról. A csúcstalálkozóról, amelyen Kelet- és Közép-Európa sorsa egy hosszú történelmi korra eldőlt, könyvtári irodalom jelent meg. *Kulcsár István* a krími konferencia kevésbé ismert technikai részleteinek, titkosszolgálati logisztikájának, biztonsági intézkedéseinek nézett utána.

Aszövetségek legfőbb vezetői 1943. november 28. és december 1. között Teheránban találkoztak első ízben. A második világháború kimenetelében nem kételkedtek, de a győzelem még messze volt. A következő, jaltai konferencia idején az amerikai és a brit csapatok már ellenőrzésük alatt tartották Dél- és Nyugat-Európa jelentős részét, míg a lengyel, a magyar, a román és a bolgár (valamint katonai értelemben a jugoszláv) főváros a Vörös Hadsereg kezén volt; az antifasiszta koalíció haderői Németország területén harcoltak. Az európai háború közelgő befejezése és az abból fakadó problémák megoldása

újabb legmagasabb szintű találkozót – későbbi kifejezéssel: csúcsertekezletet – tett szükségessé. Ennek diplomáciai előkészítése már 1944 őszén megkezdődött.

A három érdekelt nagyhatalom titkosszolgálati által Argonauta kódnévre keresztelt értekezletnek mindenekelőtt a színhelyét kellett kijelölni. A nyugati szövetségesek felváltva ajánlgatták a felelőten elhelyezkedő, az ő ellenőrzésük alatt álló Észak-Írországot, Ciprust, Athént, Máltát, Alexandriát, Jeruzsálemet, szovjet részről azonban mindegyik „nyet” volt a válasz. Sztálin kötötte az ebet a karóhoz, hogy a találkozót a Szovjetunió területén tartsák, mégpedig három okból. Először is biztonsági szempontból ragaszkodott hozzá. (A nagyhatalmak vezetőinek mindhárom konferenciája – a megelőző teheráni, majd a későbbi potsdami is – a szovjetek által ellenőrzött, vagy legalábbis részben megszállt helyszínen zajlott.) Másodszor, Sztálin, akinek az orvosok sem ajánlották a repülést, vasúton megközelíthető színhelyt akart. (A szovjet vezető életében egyszer ült repülőgépre, amikor 1943 novemberében a Bakutól Teheránig tartó utat egy Li-2 fedélzetén tette meg, és nagyon rosszul érezte magát. Ezt nem kívánta megismételni.) Harmadszor, a Népbiztosok

Tanácsának elnöke már csak presztízsokokból is ragaszkodott a szovjet helyszínhez, annak elismeréseként, hogy a náci és szövetségesiek legyőzése érdekében a Szovjetunió hozta a legnagyobb véráldozatot, és az ő hadserege játszotta a legnagyobb szerepet. Ez utóbbit mintegy elismerve a nyugati szövetségesek vezetői végül rábólintottak a szovjet javaslatra.

A Krím már csak viszonylag enyhe éghajlatánál fogva is alkalmasnak tűnt a konferencia megtartására, hiszen például Moszkvában a mínusz 15–20 fok sem ritka február elején, míg a Fekete-tenger partján ilyenkor plusz 7 fok az átlagos hőmérséklet. Éppen ennek köszönhetően a félsziget már a cári időkben az orosz elit kedvelt üdülőhelye volt, ennek megfelelő luxusepítmenyekkel. Szovjet időkben a dolgozók számára épült itt számos szanatórium, ezért elegendő épület állt rendelkezésre mind a vezetők, mind a delegációtagok, a kíséret személyzet és a biztonságiak elszállásolására. Ezt az infrastruktúrát a Krímből nem egészen egy évvel korábban kiűzött német megszállók viszonylag épen hagyták. A félsziget szárazföldön gyakorlatilag csak egy szűk folyosón megközelíthető, ezért biztonsági szempontból is előnyös helynek tűnt egy maximálisan védett esemény megtartására.

A Vörös Hadsereg majdhogynem kész tények elé állította a tárgyalópartnereket. Sztálin külügyminiszterével, Molotovval. A TÚLOLDALON: Roosevelt és Churchill találkozója a szovjet díszsorfal előtt

A szovjet elhárítás tartott attól, hogy a német titkosszolgálat megorrontja a készülő találkozót, és – mint Teheránban is tette – támadást, merényletet tervez a résztvevők ellen. Az Abwehr dezinformálása érdekében a szovjetek egészen más színhelyen imitálták a konferencia előkészítését. Beloruszban csak nemrégiben hozták nyilvánosságra az NKVD belorusszai erői számára 1945 januárjában kiadott és kiszivároztatott parancsot, amelynek értelmében három gépesített lövészezredet és két tüzérsztyált vonnak össze a Minszkben tartandó háromhatalmi értekezlet biztosítása végett. A Krímben és a félsziget közelében ugyanakkor kolosszális erőket összpontosítottak: odavezényelték több belső karhatalmi és lövész-hadosztályt, tengerészgyalogos dandárt, repülőezredet. A jaltai kikötő külső horgonyzóhelyén a konferencia idején a Fekete-tengeri Flotta hat cirkálója állt készenlétben. Ezeket kívül változatlanul a Krímben állomásozott a félszigetet az előző évben felszabadító, három hadtestből és számos front-közvetlen magasabbegységből álló Tengeremelléki Hadsereg, noha Románia és Bulgária felszabadítása/megszállása után a Fekete-tenger térségében egyáltalán nem maradtak ellenséges erők. (Sztálin állítólag azt mérlegelte, hogy ezekkel a mintegy „kiinduló körzetben” várakozó csapatokkal valósítja meg Oroszország régi álmát: a Fekete- és a Földközi-tengert elválasztó török szorosok – a Boszporusz és a Dardanellák – elfoglalását.)

1945. január 27-én a jaltai találkozót előkészítő stáb vezetője, Lavrenyij Berija állambiztonsági népbiztos jelentette Sztálinnak, hogy a Krím központjától, Szimferopoltól 65 kilométernyire fekvő szaki repülőtér készen áll a vendégek repülőgépeinek fogadására. Ez a repülőtér az 1930-as években létesült, de a németek a megszállás idején tovább építették, és ekkor már egy 1,3 és egy 1 kilométer hosszú futópályával rendelkezett. Kód esetére tartalék-repülőtérként a krími Szarabuzt, a Tuapsze közeli Gelendzsiket és Odesszát jelölték ki. Szakiban 1500 tonna repülőbenzint tároltak. Az ottani repülőtér biztonságát 135 légvédelmi löveg és 32 vadászgép vigyázta. Hasonlóképpen gondoskodtak a tartalék-repülőterek védelméről is.

Sztálin február 1-jén érkezett gépkocsin Jaltába Szimferopoltól, addig vonaton utazott. Roosevelt és Churchill február 3-án éjszaka indult el Máltáról külön-külön repülőgépen amerikai, illetve brit vadászgépek kíséretében, amelyeknek a szerepét a Fekete-tenger körzetének egy meghatározott pontján a szovjet légierő vadászai vették át. Február 4-én Szakiban a nyugati szövetségesek összesen 30 szállító és 36 harci gépe landolt. Roosevelt és Churchill a szaki repülőtéren, ahol tiszteltükre szovjet katonai díszalakulat sorakozott fel, Vjacseszlav Molotov külügyi népbiztos köszöntötte. A magas rangú vendégeket, népes

kíséretüket, személyes őrségük tagjait gépkocsin vitték szálláshelyükre.

A konferencia színhelyül a házigazdák a kényelmes és tágas Livádiái Palotát jelölték ki, amely 1908 és 1911 között épült II. Miklós cár és családja üdülőjeként. Ugyanitt szállásolták el a mozgásában korlátozott Roosevelt elnököt is, akinek így nem kellett naponta nagy utakat megtennie. Churchill a konferencia idején a közeli Alupkában lakott, abban a kastélyban, amelyet Mihail Voroncov odesszai kormányzó és kaukázusi helytartó (Puskin epigrammája szerint „félíg hős, félművelt, félíg gazember”) építtetett magának a 19. század közepén – angomán lévén, klasszikus angol stílusban. A brit miniszterelnök azonban nemcsak ezért érezte jól magát az épületben, hanem, mint később többször elmondta, azért is, mert külön élvezte a fürdőszobájában a mosdó és a kád fölött elhelyezett – Nagy-Britanniában jóformán ismeretlen – keverőcsapokat. Sztálin és Molotov Juszupov herceg modernizált olasz reneszánsz stílusban épült hajdani koreizi palotájában ültették fel a tanyájukat, amely alatt sziklába vágott borospince húzódott. Igaz, az utóbbi csak mint légoltalmi óvóhely jöhetett volna számításba.

Bőven ellátta viszont itallal a „Három Nagy” népes kíséretének tagjait (maga Roosevelt jóformán nem ivott, Churchill a konyakot kedvelte) a Jalta melletti masszandrai szőlőszeti és borászati szovhoz, amelynek pincéiben egymillió liter főként minőségi, részben egészen korai évjáratú bort tároltak. Ez az állami gazdagság 1941-ben sértetlenül került a németek kezére. Visszavonulásukkor Erwin Jaenecke vezérezredes parancsba adta, hogy „a szeszital-készleteket nem szabad megsemmisíteni, hanem hátra kell hagyni az oroszoknak. A gyakorlat ugyanis azt mutatja, hogy amikor efféle zsákmányra tesznek szert, a támadó hadműveleteik lelassulnak.” Tudta ezt a szovjet vezérkar is, ezért Masszandrát a Krím felszabadításakor a szovjet főerők megérkezéséig – de azután is – egy külön átdobott belügyes deszánt védte a Tengeremelléki Front

harcosaitól. A szovjet lakosság döntő többsége ebben az időben még a szó szoros értelmében éhezett, vagy legalábbis nagyon hiányosan táplálkozott, a jaltai konferencia résztvevőit azonban a házigazdák a legfinomabb falatokkal látták el. Az ezek beszerzésével megbízott NKVD itt is túlteljesítette a normát.

A szovjet titkosszolgálat, amely nemcsak a biztonságért, hanem a tolmácsok, az irodaszemélyzet, a rádiósok, a gépkocsivezetők, a szakácsok stb. összeverbuválásaért, oda- szállításaért, elhelyezéseért, instruálásaért is felelt, minden szempontból adekvát módon helytállt. Amikor egy ízben egy technikai hiba következtében Roosevelt elnök a kerekesszékevel együtt majdnem odesszai kizuhant az őt szállító terepjáróból, nem testőre, egy kétméteres afroamerikai mentette meg, hanem a gépkocsi vezetője, az ugyancsak bivalyerős Fjodor Hodakov belügyi hadnagy, aki egyik kezével a kormányt fogta, a másikkal pedig a kerekesszéket rántotta vissza.

Jól működött a szovjet titkosszolgálat információs részlege is. Az amerikai és a brit külügyminisztériumban működő hírszerzői révén a Kreml eleve értesült arról, hogy milyen tervekkel és szándékokkal érkeznek az elnök és a miniszterelnök Jaltába, meddig hajlandók elmenni a Sztálinnak teendő engedményekben. Ehhez járult még az, hogy a konferencia idején a szovjet szakszolgálat olyan mennyiségben telepített „poloskát” a két nyugati delegáció tagjainak szobáiba, olyan érzékeny irányított mikrofonokkal leste szavukat a szabadban is, hogy Sztálin és Molotov nap nap után óriási előnnyel ülhettek a tárgyalóasztalhoz. Természetesen az angolszász vezetők kíséretében érkezett elhárítók, műszaki szakemberek sem voltak kétélves nyeretlenek, ki is szűrtak néhány lehallgató-berendezést. Az azonban még nekik sem jutott eszükbe, hogy gondosan megvizsgálják azt a fából készített amerikai címet, amelyet az artyeki úttörőtábor megnyitására meghívott amerikai diplomaták kaptak ajándékba a szovjet gyerekektől. A megható szuvenir annyira megtetszett Averell Harriman-nek, hogy később az Egyesült Államok moszkvai nagykövetségének rezidenciája, a Spaso House dolgozószobájában őrizte azt. A címerbe rejtett parányi mikrofon és adó pedig, amelynek áramellátását odairányított sugarak biztosították, még hosszú évekig szolgálta a szovjet szervek tájékozottságát.

A jaltai konferencia szervezési-logisztikai szempontból „sikere” volt ítéelve. A Krímben töltött nem egészen nyolc nap alatt a három nagyhatalom vezetői megvetették annak a bipoláris világnak az alapjait, amely aztán négy és fél évtizeden át maradéktalanul kitartott. ■

A szerző újságíró, a Magyar Rádió volt moszkvai és New York-i tudósítója

A Homo sapiens felemelkedése

Lehet hogy az őskori „bölcshember” felelős a bolygó minden második nagytestű emlősének kihalásáért? **Yuval Harari** új könyve a *Homo sapiens* felemelkedését vázolja fel – valamint a vele egy időben élő fajokét. Yuval arra mutat rá, hogy mi, emberek minden eddigénél nagyobb hatalommal rendelkezünk, **Rob Attar** pedig azt a kérdést szegezi neki, hogy a jelentős fejlődés hatására boldogabbak lettünk-e

Hogyan jutottunk el addig, hogy uralni tudjuk a világot?

Ezt legtöbbször az egyén szintjén igyekszünk megválaszolni, mivel azt feltételezzük, hogy van bennünk valami különleges, mondjuk egy csimpánzhoz képest. Azt gondoljuk, hogy jóval okosabbak vagyunk az emberszabásúaknál, de ha a realitás talaján maradunk, akkor mindent összevetve nem vagyunk sokkal különbek náluk. Ha magamra hagynának egy elhagyott szigeten, hogy egy csimpánzzal versengjek a túlélésért, akkor én a csimpánz sikerére fogadnék.

Az a jellemző, ami valóban különlegessé tesz bennünket, kollektív szinten nyilvánul meg: azzal a páratlan képességgel rendelkezünk, hogy tömegesen és rugalmasan képesek vagyunk együttműködni egymással. Vannak más állatfajok is, amelyek nagy tömegben is képesek az együttműködésre – elég a hangyákra vagy a méhekre gondolni –, azonban ezt merev szabályokat követve teszik. Ha egy új nehézséggel vagy lehetőséggel szembesülnek, akkor nem tudják átszervezni a társadalmukat, hogy az jobban megfeleljen a megváltozott körülményeknek. Más állatfajok – a csimpánzokat is beleértve – rugalmasabbak, ugyanakkor csak kis csoportokban képesek az együttműködésre, egy olyan csoporton belül, ahol mindegyik egyed bensőséges kapcsolatot ápol a többiekkel.

A *Homo sapiens* az egyetlen faj, amelyik a két tényezőt ötvözni tudja. Akár több millió ember – akik korábban nem találkoztak egymással – is összefoghat, hogy egy értékesítőhálózatot hozzanak létre, vagy háborúznak egymással.

Miért képes a *Homo sapiens* a rugalmas együttműködésre?

Ennek a kulcsa a képzelőerőnkben rejlik. Legjobb tudomásunk szerint mi vagyunk az egyetlen állatfaj, amelyik olyan dolgokról tud eszmét cserélni, ami csak a képzeletünkben létezik. A nyelvet nemcsak arra használjuk, hogy a létező világ dolgairól alkossunk gondolatokat, hanem arra is, hogy új dolgokat teremtsünk. Például egy csimpánzt soha nem fogunk meggyőzni, hogy adjon nekünk egy banánt, úgy, hogy azt ígérjük neki, a halála után a csimpánz-mennyországba jut, ahol jóselekedetei jutalmaként a banán-Kánaán vár rá. Csak mi vagyunk képesek arra, hogy higgyünk az ehhez hasonló kitalált történetekben, és ennek köszönhetjük, hogy az uralmunk alá hajtottuk a világot. Mivel ez minden, az emberek között létrejövő, nagyszabású kooperáció alapja.

Ez szinte mindenre kiterjed, beleértve a pénzt, a nemzeteket vagy akár az emberi jogokat is. Többmilliárdnyian hiszünk az emberi jogokban, és ez képezi a jogrendszerünk alapját is. Ezzel szemben a valóság az, hogy az emberi jogok csak a képzeletünkben léteznek. Ha felboncolunk egy emberi testet, sehol nem találunk jogokat. Ennek dacára szinte mindenki elhiszi ezt a kitalációt, és ez teszi lehetővé, hogy vadidegen emberekkel is képesek legyünk az együttműködésre.

Mintegy 50–70 ezer évet kell visszamenülni a múltba, ha rá akarunk lépni a legkorábbi jelekre, amelyek arra utalnak, hogy az emberek a képzelőerő és a nyelvhasználat segítségével képesek voltak új, korábban nem létező valóságot teremteni. Ekkor készültek

az első, kétségkívül művészi szándékú alkotások, amelyek talán a vallás kezdeti jegyeit is magukon hordozták: például képzeletbeli lényeket ábrázoló elefántcsont szobrocskák. Akkortájt történt az is, hogy a *Homo sapiens* Kelet-Afrikából elindulva benépesítette az egész világot, ami végül az összes többi emberi faj (köztük a Neander-völgyiek) kihalásához vezetett, és egész ökoszisztémákat alakított át gyökeresen. Sokan gondolják, hogy az utóbbi 200 évre tehető az a periódus, amikor jelentős hatást gyakoroltunk a világra, ez a folyamat azonban már jóval korábban elkezdődött. A *Homo sapiens* mintegy 50 ezer évvel ezelőtt már eljutott Ausztráliába, majd egy rövid időszak elteltével a kontinensen élő nagytestű állatok 95 százaléka kihalt. Hasonlóképpen, pár ezer évvel azután, hogy eljutottunk az amerikai kontinensre, azon a földrészén is kihalt a nagytestű állatok mintegy 70–80 százaléka. Már jóval a mezőgazdaság kialakulása előtt (nagyjából 12 ezer évvel ezelőtt az emberek áttértek a vadászó-gyűjtögető életmódról a földművelésre, és elkezdtek letelepedni) a bolygó nagytestű emlősei közül minden másodiknak a kihalásáért a *Homo sapiens* volt a felelős.

Természetesen nem előre megtervezett folyamatról volt szó. Véletlenül alakult így, a tűz használata és a vadászat következtében felbolygattuk az ökoszisztémákat. Ausztráliába és Amerikába is jelentős helyzeti előnnyel érkezett meg a *Homo sapiens*, ami nem más volt, mint a meglepetés ereje. Nem tűnünk veszélyes állatoknak. Nem vagyunk kimondottan izmosak, nincsenek hosszú fogaink, karmaink vagy mérgünk. Afrikában a nagytestű állatoknak volt idejük alkalmazkodni

ahhoz, hogy ez a lény, annak ellenére, hogy ártalmatlannak néz ki, igenis veszélyes, mert képes arra, hogy nagy csoportokban működjön együtt. Az Amerikában és Ausztráliában lezajlott eseményeket gyakran nevezik a „kihálás villámháborújának”, mivel rendkívül gyorsan ment végbe.

Új könyvében (*Sapiens: A Brief History of Humankind – A Homo sapiens: az emberiség rövid története*, Harvill Secker, 2014) azt írja, hogy a földművelésre való áttérés után a legtöbb embernek nehezebb lett az élete. Akkor mégis miért történt ez a váltás?

A földművelés kialakulását követően az átlagemberek helyzete egyértelműen rosszabbra fordult. Az étrendjük jóval egysíkúbb lett, és sokkal keményebben kellett dolgozniuk: olyan feladatokat kellett elvégezniük, amelyekre jóval kevésbé voltak alkalmasak. Alapvetően vadászó-gyűjtögető állatok vagyunk, a testünk és az elménk egyaránt ahhoz alkalmazkodott, hogy nyulat kergesünk vagy fára másszunk, és nem ahhoz, hogy vödörket cipeljünk, gazoljunk vagy arassunk.

Számos elmélet létezik arról, hogy miért következett be ez a jelentős léptékű változás, annak ellenére, hogy a hatására az emberek többségének az életminősége egyáltalán nem javult. A kedvenc elméletem szerint egyszerű tévedés volt. Az emberek elfogadták, hogy keményebben kell dolgozniuk, vetniük és aratniuk, de azt remélték, hogy cserébe több táplálék jut nekik és nagyobb biztonságban élhetnek. Azt azonban nem vették figyelembe, hogy az élelmiszertöbblet korántsem teszi könnyebbé életüket, hanem egy nem várt hatással jár: népességgrobbanást idéz elő. Ami persze azzal a következménnyel járt, hogy az egy főre jutó élelem mennyisége nem nőtt. Ráadásul újabb társadalmi struktúrák kialakulásához is elvezetett, megjelent az elit: királyok, papok és katonák, akik monopolizálták az élelmiszerkészletet, és a közembereknek csak annyit hagytak, hogy ne haljanak éhen.

Milyen szerepet játszott a földművelésre való áttérés az első jelentősebb civilizációk kialakulásában?

Fontos fejlemény volt, de nem ez volt az egyetlen tényező. Egy városnak vagy egy királyságnak szüksége volt arra, hogy jelentős mennyiségű élelmiszert halmozzon fel egy helyen, ami mezőgazdaság nélkül nem lehetséges. De a nagyobb élelmiszerkészlet önmagában még nem elég ahhoz, hogy jelentős civilizáció jöhessen létre. Ehhez egy másik kulcsfontosságú tényező is szükséges, mégpedig a nagy mennyiségű információ feldolgozásának képessége. A vadászó-gyűjtögetőknek és a korai földműveseknek a saját agyi kapaci-

Ez a művészeti alkotás – egy i. e. 12 ezer körüli barlangrajz, amelyet a spanyolországi Cantabriában fedeztek fel – egy bölényt ábrázol. A *Homo sapiens* elterjedése végzetes hatással volt a többi állatfajra

tásukra kellett támaszkodniuk – ami kis csoportokban még működőképes, de egy nagyváros vagy egy királyság esetében már aligha. Utóbbiakban az információ hatalmas tömegét kellett kezelni: az adók behajtását, a tulajdoni viszonyokat és más ehhez hasonlókat. A földművelés kialakulását követően több ezer éven keresztül ezért nem alakultak ki nagyvárosok vagy királyságok. Csak akkor jelenhettek meg, amikor az emberek már megtanulták, hogyan tárolhatják és dolgozhatják fel az információt egy külső rendszer segítségével. Ez nem más volt, mint az írás.

Az írás megjelenése kulcsfontosságú mozzanat volt, igaz, nem feltétlenül abban a formában, ahogy manapság gondolunk rá. Az inkák például a zsinórírást (*kipu*) használták információátvitelre [lásd 2014. októberi számunk erről szóló cikkét – *A szerk.*].

Érvelése szerint a birodalom egy jó uralkodási, államszervezési forma.

Hogyan jutott erre a következtetésre?

Manapság a birodalmaknak igencsak rossz a renoméjük, a birodalom kifejezés egyre inkább pejoratív értelmet kezd nyerni. Ha mostanság valakit birodalomépítőként, imperialistaként írunk le, keresve se találhatnánk ennél lealacsonyítóbb jelzőt. A közvélekedés szerint egy birodalom nem tartható fenn, mivel a leigázott népek felett nem lehet hosszú időn keresztül uralkodni. Továbbá, az emberek azt is feltételezik, hogy még ha sikerül is fennmaradnia, a birodalom irányítása akkor is eredendően rossz uralkodási forma, mivel mind az uralkodót, mind az alattvalókat korrumpálja.

Ezzel szemben, ha szemügyre vesszük az utóbbi 2500 esztendő, azt láthatjuk, hogy a legsikeresebb államszervezési módszert a birodalmak jelentették. A világ valaha élt lakosságának túlnyomó része birodalomban lakott, amelyek közül nem is egy több száz éven keresztül fennmaradt. És ha el is bukott egy birodalom, akkor ez jellemzően nem a miatt következett be, mert az elnyomottak fellázadtak, hanem egy külső invázió vagy az uralkodó elit köreiben zajló belviszály

miatt. Ami pedig azt a feltételezést illeti, hogy a birodalmak eredendően gonoszak, nos, az a rossz hírem van, hogy a tényeknél maradva kijelenthetjük: az egyetemes emberi kultúra jelentős része birodalmi örökség. És itt nemcsak a művészetekre, a filozófiára vagy a szűkebb értelemben vett kultúrára gondolok, hanem a nyelvekre is. A világ népességének java része birodalmi nyelveken – legyen az angol, francia, spanyol, kínai vagy arab – beszél, gondolkodik és álmodik.

A birodalmak sikerének titka abban rejlik, hogy egy univerzális gondolat áll a középontjukban: az összes emberre vonatkozhat egyetlen politikai rend, vagyis egyetlen szabályrendszer. Ez egyedülállóan emberi vonás. A filmvásznon látottaktól függetlenül soha nem volt – és nem is lesz – olyan oroszlán, aki a világ összes oroszlánjának a királya akarna lenni, mint ahogy a méhek sem kísérelték meg soha, hogy egyetlen globális közösségben egyesítsék a világ valamennyi méhét. A *Homo sapiens* közösség tagjai azonban az akkádoktól (akik i. e. 2300 körül birodalmat alapítottak Mezopotámiában) kezdve felkarolták ezt az ötletet, hogy az ismert világ összes emberét egyetlen politikai rendszer, illetve államszervezet zászlaja alatt egyesítsék.

Fejlődésünk egyik fontos lépcsőfokát jelentette a tudományos és technikai forradalom. Miért pont Nyugat-Európában kezdődött?

Ez a modern kori történelem egyik legnagyobb megválaszolatlan kérdése. Miért pont Európában? A középkor vége előtt semmi különös vagy jelentőségteljes nem ment végbe a Földnek ezen a pontján. Még a Római Birodalom központja is inkább a Földközi-térség keleti régiójában helyezkedett el, miközben Gallia, Britannia vagy Germania provinciák leginkább a vadnyugatra hasonlítottak. Semmilyen vallás nem indult ki Nyugat-Európából, és soha nem játszott különösebben jelentékeny szerepet sem kulturális, sem gazdasági értelemben.

Úgyhogy – mondhatni – furcsa ez a fejle-

mény. Sok elmélet született már erről, de azt gondolom, őszintén be kell vallanunk, hogy egyszerűen nem tudjuk, mi az oka. Lehet, hogy csak véletlen egybeesésről volt szó, hiszen ezt a korszakot megelőzően nem találni semmi kivételt sem az itteni történelemben, sem a régió földrajzi adottságaiban, amelyekből egyenesen következett volna, hogy a tudományos, majd ipari forradalom csak és kizárólag Nyugat-Európában mehetett végbe.

Sokan vannak, akik úgy érvelnek, hogy a tudományos fejlődéshez szabad mozgástérre van szükség, és csak egy olyan társadalom keretein belül jöhet létre, ahol elfogadják, ha valaki alapvető dolgokat kérdőjelez meg, és virágzik a vélemények sokszínűsége. Ugyanakkor a kora újkor Nyugat-Európájánál kevésbé toleráns helyet soha nem hordott hátán a föld. Ebben az időszakban voltak a vallásháborúk, ekkor zajlottak a boszorkányüldözések és az inkvizíció, valamint a zsidók és a moszlimok üldözése és kitelepítése is. Ha a tudományos haladás előfeltétele tényleg a pluralizmus, akkor a forradalomnak a Közel-Keleten kellett volna lezajlania. 1600 körül Bagdadban és Konstantinápolyban is számos vallási közösség fért meg egymás mellett békességben – ami akkortájt akár Párizsban, akár Londonban elképzelhetetlen lett volna.

Vannak, akik szerint az európaiak mellett szót, hogy sok, egymással versengő ország alkotta a kontinenst, szemben mondjuk Kínával, ami egy egységes birodalom volt. Tehát ha valakinek volt egy elmélete a világegyetemről, amit Spanyolországban elvetettek, akkor még elmenekülhetett Németalföldre, hogy ott jelentesse meg a művét. Ebben az időszakban azonban számos olyan régió volt a földön, amely több városállamból vagy királyságból állt – például az indiai partvidék vagy Délkelet-Ázsia. Miért nem valahol ott zajlott le a tudományos-technikai forradalom?

Nincsen olyan különleges jellemző vagy vonás, ami akár ebben, akár a korábbi időszakokban csak és kizárólag Európa nyugati részére állt volna fenn. Mindegyikre lehet példát találni a világ több más pontján is. Nem arról van szó, hogy ne lennének különböző magyarázatok, csak arról, hogy nincsen egyetlen kellően megalapozott elmélet sem, amelyik kimerítően meg tudná indokolni, hogy miért csak Nyugat-Európában történhetett mindez, és sehol máshol. [Európa globális befolyásának kialakulásáról lásd 2012. decemberi számunk erről szóló írását. – A szerk.]

Azt állítja, hogy a történelem során soha nem volt a mostaninál békésebb időszak. Ezt mivel tudná alátámasztani?

Nyilvánvalóan nem arról van szó, hogy a béke teljes és tökéletes lenne, de mégis igaz, hogy

jelenleg békésebb korszakot élünk át, mint a történelem során bármikor. Nem pusztán arról van szó, hogy manapság kevesebb nemzetközi fegyveres konfliktus zajlik, hanem arról, hogy konceptuális változás következett be: a béke fogalma változott meg.

Korábban a béke egyszerűen a háború hiányát jelentette. Mostanra egy új helyzet állt elő, amit a történészek „új békéneként” aposztrofálnak: ez nem egyszerűen a háború hiányára, hanem a háború tarthatatlanságára utal. Ha azt mondjuk, hogy Franciaország és Németország között béke áll fenn, akkor ez alatt nem azt értjük, hogy „jelenleg nem állnak háborúban egymással, de rövid időn belül megváltozhat a helyzet, és kitörhet a háború”. Inkább azt, hogy elképzelhetetlen, hogy Franciaország és Németország a közeljövőben háborúzzon egymással. A világ számos pontján a háború egyszerűen elképzelhetetlen.

Ennek legfontosabb oka a nukleáris fegyverekben rejlik. A szuperhatalmak egymás közötti, hegemoniára való törekvése értelmét veszítette, mivel egy nukleáris háborúnak nem lehet nyertese. A nagyhatalmak eljutottak erre a felismerésre, és ezt követően az egész geopolitikai rendszer átalakuláson ment keresztül. Létrejött a máig fennálló berendezkedés, amiben az átfogó és tartós háború kizárt: egész egyszerűen nem lehetséges.

Egy másik tényező a kapitalista gazdaság elterjedése, amelynek köszönhetően a háború kevésbé lett kifizetődő tevékenység. Ez természetesen a tudomány fejlődésével is összefüggésben áll. Jelenleg a legfejlettebb gazdaságok alapja a tudás. A korábbi időszakok során – amikor a vagyon jelentős része aranybányákban, haszonállatokban és búzamezőkben rejtett – még volt értelme háborúzni, mert egy ország egy másik megszállásával gyarapíthatta gazdagságát. Manapság ez már nincs így. Ha Kína megkísérelné elfoglalni Kaliforniát, hogy átvegye a hatalmat a Szilícium-völgy felett, mit sem nyerne ezzel, mivel a gazdagság a Google mérnökeinek és a Facebook igazgatósági tagjainak a fejében rejlik, amit nem lehet erővel leigázni. Manapság csak olyan területeken tör ki háború, amelyek továbbra is régimódiak: erre jó példa az öbölháború, amikor Irak megszállta Kuvaitot az olajmezői miatt.

Nagy Sarrukín akkád király bronz arcmása kb. i. e. 2300-ból. Az ő népe hozta létre a történelem első birodalmainak egyikét

A fejlődésnek köszönhetően boldogabbak lettünk?

Végző soron alighanem ez a történelem legfontosabb kérdése. Ha erre nem tudunk választolni, akkor nem vagyunk tisztában a haladás valódi jelentésével. Csak a példa kedvéért: ha a kereszténység elterjedésének köszönhetően az emberek boldogabbak lettek, másként kell megítélnünk az általa uralt területeket és korszakokat, mint abban az esetben, ha csak tetézte az emberek nyomorúságát.

Ha a gazdasági, szociológiai vagy pszichológiai kutatásokat vesszük alapul, valószínűleg nem vagyunk sokkal boldogabbak, mint eleink. Kétségtelen, hogy sokkal nagyobb hatalom-

mal rendelkezünk, akár ezerszer hatalmasabbak, befolyásosabbak lehetünk, mint a középkor embere. De vajon ezerszer boldogabbak is vagyunk? Aligha.

Hatalmas szakadék választja el a hatalmat a boldogságtól. Az egyik magyarázat szerint ennek az az oka, hogy a boldogság nem az objektív körülményektől, hanem a szubjektív elvárásainktól függ. Mivel az őseinknél jóval többre vágyunk, ezért nagyjából ugyanannyira lehetünk elégedetlenek, mint a középkorban élők.

Vegyük például a közelmúltban lezajlott egyiptomi forradalmat. Történelmi nézőpontból szemlélve furcsának hat: az egyiptomiaknak soha nem volt olyan jó életük, mint Hoszni Mubárak alatt. Az átlag egyiptominak minden korábbi időszaknál jelentősen kisebb esélye volt arra, hogy életét veszítse éhezés, háború, járvány vagy szülés következtében: nagyságrenddel kisebb, mint akár a mameluk vagy a fáraók uralkodása idején.

Azt feltételezhetnénk, hogy az egyiptomiak el voltak ragadtatva Mubáraktól. Ennek azonban pont az ellenkezője volt tapasztalható: rendkívüli elégedetlenség uralkodott el rajtuk, ami forradalomra torkolt. És miért? Azért, mert más volt az elvárásuk. A televízió és az internetnek köszönhetően láthatták, hogyan élnek nyugaton az emberek, milyen ott az egyének és a közösségek szabadságfoka, és ők is arra vágytak. Pontosan ebben rejlik a forradalom oka: minden korábbinál jobb életkörülményeik ellenére elégedetlenek voltak. **H**

Yuval Harari történész, a Jeruzsálemi Héber Egyetem oktatója. A *Homo sapiens* történetéről szóló könyve nemzetközi bestseller lett, már eddig több mint 30 nyelvre lefordították

Fordította Gether Dénes

Michael Wood írása a klímaváltozásról

*Az őskor óta nem néztünk szembe
ilyen drasztikus fordulattal*

”NINCS ANNÁL ELKÉPESZTŐBB és jelentősebb, a teljes emberi történelmet leíró látvány, mint amikor az űrből tekintünk le a földgolyóra.

A halovány, áttetsző kékségre, amely a végtelen sötétségben lebeg. De nézzünk csak rá ismét éjszakai perspektívából, s egészen mást látunk: a mesterséges fények szinte a glóbusz szárazföldjeinek valamennyi sarkáig elnyújtóznak. A mai anatómiával rendelkező ember mintegy 200 ezer éve alakult ki. A *Homo sapiens* nagyjából 70 ezer éve rajzott ki Afrikából. A tudomány nem is olyan rég kezdte csak alaposabban megismerni az ember előtörténetét – olyannyira új ez a fejlemény, hogy mai világunkban ugyanúgy megférnek a busmanok, mint a befektetési bankárok vagy állatkozmetikusok.

Fajunk története alig néhány évtízezredre terjed ki, s máris 7,3 milliárdnyian vagyunk. Ebből a szemszögből lényegtelenek a világháborúk, a vallási konfliktusok, a birodalmak felemelkedései és bukásai; ez a történelem legjelentősebb története. Mai ismereteink szerint éppen az emberiség exponenciális növekedése veszélyezteti az élet fennmaradását a Földön.

Az emberiség lélekszámának gyorsuló növekedése nagyjából az 1500 körüli időkre vezethető vissza. A következő három évszázadban számunk megduplázódott, majd alig több mint egy század folyamán ismét a duplájára nőtt. 1900-at követően azonban már megnégyesződött. A növekvő populáció élelmezését és öltöztetését az ipari forradalom, valamint az új típusú tömegtársadalom intézményrendszere tette lehetővé. De már jó ideje megjelentek az első figyelmeztető jelek is.

Az 1790-es évek Anglijában a neves természettudós és ornitológus, Gilbert White hőmérsékletre vonatkozó adatokat gyűjtött, és észlelte a londoni környezetszennyezésből eredő „kék felhő” jelenségét. A Bonaparte tábornok 1798-ban indított egyiptomi hadjáratában és expedíciójában is részt vevő Joseph Fourier francia matematikus és fizikus a Föld légkörének szigetelőhatásával kapcsolatban tett mérvadó megfigyeléseket, és felfedezte az üvegházhatás jelenségét; majd az 1860-as években a Belfastban élő fizikus, John Tyndall már elgondolkodott azon, hogy vajon a szén-dioxid-kibocsátás összefüggésben lehet-e a klímaváltozással. Végül 1896-ban a hét évre rá kémiai Nobel-díjjal kitüntetett svéd Svante August Arrhenius bebizonyította, hogy a szén-dioxid szintjének légköri változásai jelentős hatást gyakorolnak a földfelszínen tapasztalható hőmérséklet módosulására.

Vagyis a legfontosabb kérdéseket már réges-rég feltették,

és a válaszok egy része is megszületett. Az 1960-as években elvégezték az üvegházhatásra vonatkozó első részletes kalkulációkat, és a következő évtizedben az Egyesült Államok Nemzeti Kutatási Bizottsága már a klímaváltozás felelősét is megnevezte: az emberiséget. Ám semmilyen érdemi kormányzati kezdeményezésre nem került sor, az ipari-katonai hatalmak s az olajipar szereplői rendületlenül folytatták korábbi tevékenységüket, arra játsзва, hogy ha beüt a válság, a technológiai fejlődés majd csak mutat valami kiutat.

Időközben azonban már a tradicionális életmódot folytató népek is észlelni kezdték a természetes környezetükben bekövetkezett változásokat, s a „világfalu” kiépülésével egyre többen rájöttek: e változások nem az időtlen idők óta megpasztalt hőmérséklet-ingadozások ciklikus mintáját mutatják, ilyen formában az őskor óta még nem fordultak elő.

Az elmúlt harminc évben a legkülönbözőbb BBC-dokumentumfilmek forgatásakor személyesen is észlelhettem e változásokat. Az indiai szubkontinensen csaknem egy-milliárd ember életét befolyásolják a Himalája monszun-esők táplálta folyói. Az emberiség több mint egyötöde él itt (egyedül India lakossága 1,252 milliárdot számlál, s a szubkontinens területén lévő hét ország közül több – így Pakisztán vagy Banglades – szintén a világ legnépesebb államai közé tartozik), s az Indus-völgyi civilizáció felemelkedése óta vallásos tisztelettel övezik a folyóvizeket és a hófölte hegyeket, az élet forrását tulajdonítva nekik. Az utóbbi néhány évtizedben a Gangesz forrásához az ősidők óta elvándorló zarándokok arról számoltak be (miként ezt a tudósok is megerősítették), hogy a folyamat tápláló Gangotri-gleccser kezd visszahúzódni – sőt a számítások szerint kevesebb mint 40 éven belül a Gangesz időszakos folyóvá válik.

Az Andok magashegyi vidékén – jóval az európai hódítók odaérkezése előtt – az inkák a gleccserekhez járultak kifejezni az „ősatyák”, azaz a hegyek iránti tiszteletüket, hálát adva fagyos, életadó folyamaikért. Hosszú, rituális éjszakai táncuk befejeztével az itteni zarándokok is azt mondták nekünk: egyre csökken a gleccserek mérete.

Időközben a hagyományos életvitelt folytató afrikai nomád törzsek mind több vándorlásra, néha még harcra is kényszerülnek a föld erőforrásaiért folytatott, vesztesre álló küzdelmükben. A dárfúri régió (Nyugat-Szudán) nomádjai fegyvert is fogtak a telepesek ellen, mivel a városok terjeszkedésével egyre csökkennek a legelőik. A négy afrikai állam határán fekvő Csád-tó az elmúlt fél évszázad során jelentősen zsugorodott, ami szintén komoly fegyveres konfliktusokhoz és migrációhoz vezetett.

Mindezek persze mindig is együtt jártak az emberi történelemmel. Ám csak a történelem egészét nézve érthetjük meg őket, s mostani látószögünkéből az elbeszélt idő egyik legjelentősebb eseménye nem más, mint a klímaváltozás. ■

Michael Wood a Manchesteri Egyetem történészprofesszora

Fordította Györffy Iván

Hogyan építsünk középkori várat?

A 11. századi normann hódítás után tömegével épültek a kisebb-nagyobb erődtímenyek Angliában, de egy vár felhúzása korántsem volt egyszerű feladat, ahogy **John Goodall** írásából is kiderül

1 Okosan válasszunk helyet

Fontos, hogy az erődünk jól védhető és stratégiaiilag fontos helyen álljon

A várakat leginkább természetes magaslatokon építették, és általában egy valamilyen szempontból értékes területet vagy egy közlekedési útvonalat, például gázlót, hidat vagy hegyszorost igyekeztek általuk ellenőrzés alatt tartani.

Sajnos kevés olyan forrás maradt fenn a középkorból, amely leírná egy vár helyének kiválasztását, de egy-kettő azért létezik. A 15 éves III. Henrik király 1223. szeptember 30-án érkezett meg hadai-

val az angol-walesi határon fekvő Montgomerybe. Az uralkodó, miután sikeres hadjáratot vezetett Llywely ab Iorwerth walesi herceg ellen, úgy döntött, hogy országa határát védendő egy várat emel ezen a területen. Angliai ácsok már egy hónappal korábban utasítást kaptak, hogy készítsék elő az építkezéshez szükséges gerendákat, a király tanácsadói pedig eldöntötték, hol is emelkedjék az új erősség.

Miután gondosan felmérték a terepet, végül egy, a Severn folyó völgyére néző hegyfok legszélére esett a választásuk. Ahogy Wendoveri Rogerius krónikás írta, ez a hely „bevehetetlennek tetszett minden ellenség számára”, hozzátéve, hogy a vár „a környék védelmére emeltetett, nem feledve a walesiek oly gyakori támadásait”.

Az erőd valóban bevehetetlennek bizonyult, pedig még sok angol-walesi összecsapást látott. [Arany János is megénekelte *A walesi bárdok*ban: „Montgomery a vár neve, / Hol aznap este szállt; / Montgomery, a vár ura, / Vendégli a királyt.”] Végül az angol polgárháború idején a parlamenti csapatok rombolták le.

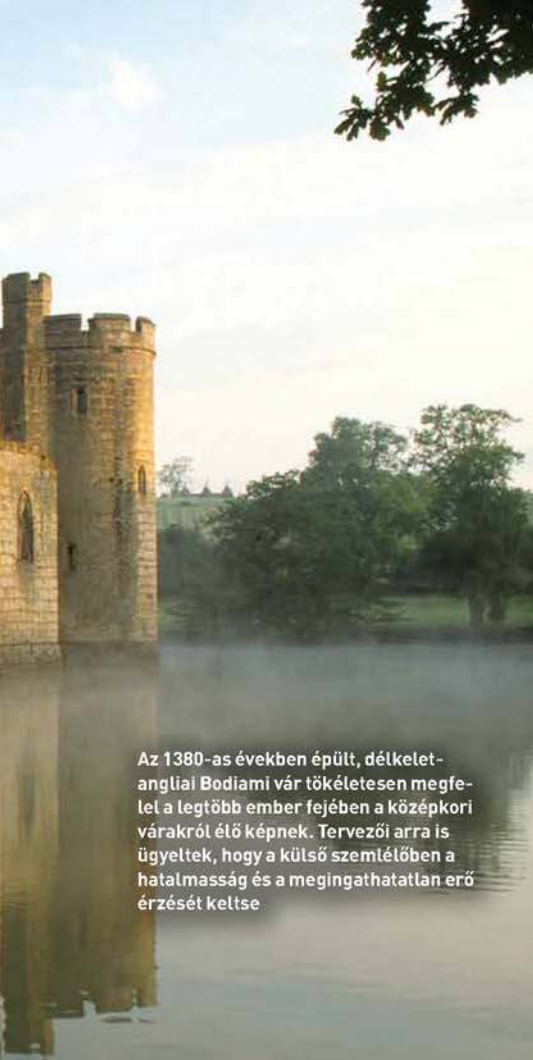

Tuti tipp:

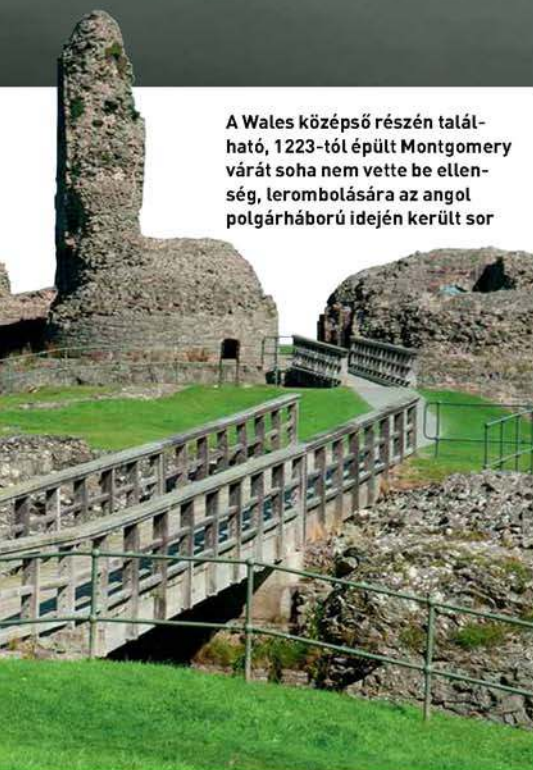
Keressünk olyan helyet, ahol valamilyen jól védhető pont van egy kikerülhetetlen útszakasz közelében: ez a várak „természetes élőhelye”. Ne feledjük, hogy az erőd elhelyezkedése korlátokat állít a megvalósítás elé, egy sziklaorom tetején például lehetetlen vízesárkot építeni.

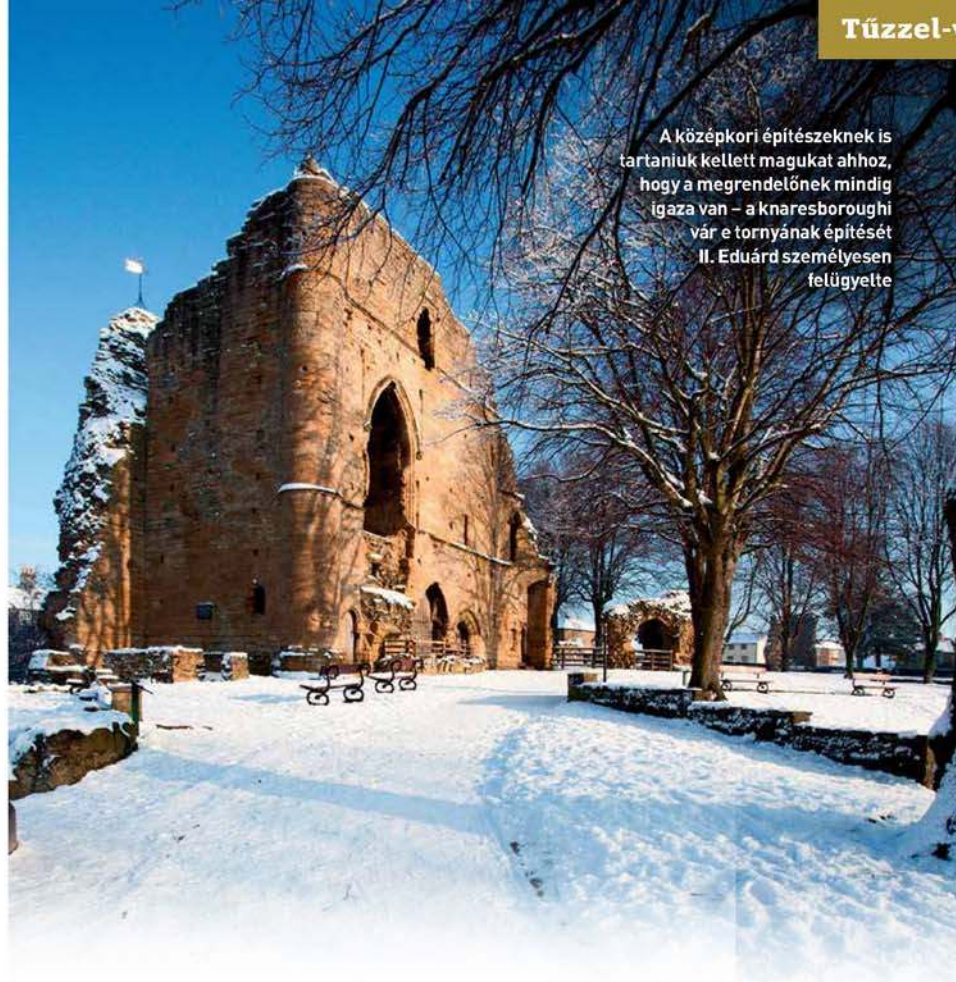

Az 1380-as években épült, délkelet-angliai Bodiami vár tökéletesen megfelel a legtöbb ember fejében a középkori várakról élő képnek. Tervezői arra is ügyeltek, hogy a külső szemlélőben a hatalmasság és a megingathatatlan erő érzését keltse

A Wales középső részén található, 1223-tól épült Montgomery várat soha nem vette be ellenség, lerombolására az angol polgárháború idején került sor

A középkori építésznek is tartaniuk kellett magukat ahhoz, hogy a megrendelőnek mindig igaza van – a knaresboroughi vár e tornyának építését II. Eduárd személyesen felügyelte

2 Találjunk ki egy megvalósítható tervet

Mindenképp szükség lesz egy tervezésben is erős építészre, és nem árt egy olyan mesterember sem, aki mindent tud a fegyverekről

A tapasztalt hadvezéreknek valószínűleg voltak elképzeléseik arról, hogyan is kell nagyjából kinéznie egy várnak, hogyan lehet jól elrendezni a különböző épületeket és falakat. De minden bizonnyal nagyon keveseknek volt bármilyen fogalmuk a tervezés és a tulajdonképpeni építkezés mesterfogásairól.

Ahhoz tehát, hogy a gondolatból valóság

legyen, szükség volt egy építőmesterre, azaz egy tapasztalt kőműves-építészre, aki képes volt tervrajzokat készíteni. Az ilyen mesterek alapvető geometriai ismereteiket felhasználva néhány olyan egyszerű eszköz, mint egy mérőrúd, egy derékszögmérő és egy körző segítségével tudtak építészeti tervek szerkesztését. Az elkészült ábrát az építőmester aztán bemutatta a megbízójának elfogadásra, az építkezés megkezdése után pedig művezetőként felügyelte a munkálatokat.

Amikor II. Eduárd 1307-ben úgy döntött, hogy egy új, grandiózus lakótornyot építtet a yorkshire-i Knaresborough várában kegyencének, Piers Gavestonnak, nemcsak a londoni építőmester, Titchmarshi Hugó készítette (és valószínűleg rajz formájában bemutatott) tervek hagyta jóvá személyesen, de rendszeres jelentéseket is kért az építészről a munkálatok előrehaladásáról. A 16. század közepétől aztán egyre nagyobb szerepet kaptak a tervezésben és az építkezésben azok a szakemberek, akik tisztában voltak az ágyúk használatával és erejével mind az erődítmények védelme, mind azok bevétele szempontjából.

Tuti tipp:

A lőrés tervezésekor ügyeljünk arra, hogy rajtuk keresztül minél nagyobb területet tarthassunk tűz alatt. A forma kialakításakor gondoljunk arra, milyen fegyvert használnak majd a katonák – egy hosszújárnak nagyobb lőrésre van szüksége, mint a jóval kisebb számszerűnek.

3 Szedjük össze sok, jól képzett munkást

Több ezer emberre lesz szükség – az sem baj, ha nem mind szabad akaratukból jönnek

Egy nagyobb vár felépítése hatalmas feladat volt. Nem maradtak fenn adatok arról, hogy hány ember vett részt a normann hódítás (1066) utáni első nagy várépítési hullámban, de az ekkor épült erődítmények száma és mérete egyértelművé teszi, miért beszél néhány krónikás arról, hogy az angolokra óriási terhet rótt normann uraik várépítési szenvedélye. A késő középkorból azonban jóval részletesebb források állnak rendelkezésünkre.

A Wales elleni első hadjárata során I. Eduárd 1277-ben hozzákezdett egy vár építéséhez az észak-kelet-walesi Flint mellett. Az erőd erőltetett ütemben készült el, kihasználva az uralkodó rendelkezésére álló szinte korlátlan erőforrásokat. Egy hónappal a munkálatok elkezdése után, 1277 augusztusában már 2300 ember dolgozott az építkezésen, köztük 1270 földmunkás, 320 favágó, 330 ács, 200 kőműves, 12 kovács és 10 szénégető. Ezeket az embereket az ország egész területéről gyűjtötték össze az építkezésre, és a szökése-

ket megelőzendő örök kíséretében küldték őket Walesbe.

Minden korra jellemző volt, hogy szükség esetén külföldi szakembereket is alkalmaztak, gyakran a legfontosabb pozíciókban. A Lincolnshire-i Tattershall várának 1440-es évekbeli felújításához felhasznált több millió téglát előállításáért például egy bizonyos Baldwin, a Hollandus („Dochemen”) felelt, aki nyilvánvalóan Németalföldről érkezett Angliába.

Tuti tipp:

A munkások létszámától és attól függően, hogy milyen távolról érkeztek az építkezés helyszínére, érdemes ideiglenes szálláshelyeket kialakítani.

Az I. Eduárd parancsára Flintnél épült vár köveit 200 kőfaragó formálta megfelelőre

A rhuddlani vár építésének idején egy külső falat húztak a terület köré, amely egészen a Clwyd folyóáig a kiszáradt csatornáján található kikötőig húzódott

4 Gondoskodjunk a védelemről

Egy félkész építmény nagyon sebezhető az ellenséges területen

Ha fennállt az ellenség rajtaütéseinek veszélye, létfontosságú volt, hogy az építkezést megvédjék a támadóktól. Erre az egyik lehetőség az volt, hogy egy kisebb, fából vagy kőből épült fallal vették körül az építési területet. Néhány ilyen középkori építményt később a kész vár részeként is meghagytak, mint a védelmi vonal legkülső elemét, ahogy például a Wales északi partja mellett fekvő Anglesey szigeten, 1295-ben építeni kezdett Beaumaris erődjénél ma is láthatjuk.

Nem kevésbé volt fontos az sem, hogy megteremtsék és megvédjék az építkezésre vezető szállítási útvonalakat. I. Eduárd például 1277-ben csillagászati összeget költött arra, hogy a Clwyd folyót egy csatornába terelve elvezesse Rhuddlannál épülő új erődjéhez. Az építkezési területet védő segédfalakat itt egészen a csatorna partján található kikötőig elvezették.

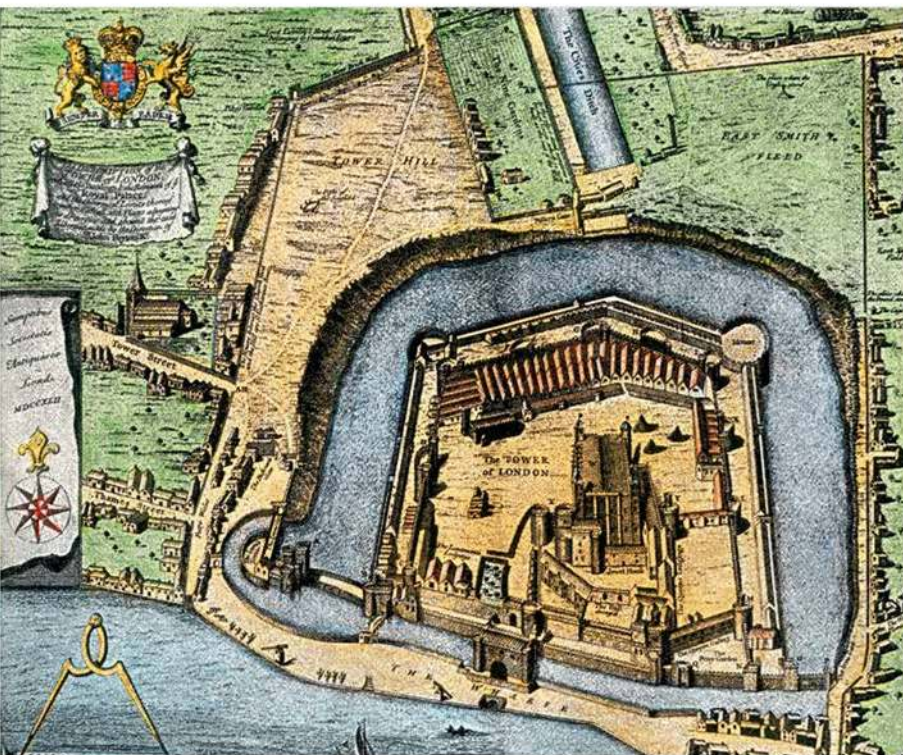
A leselkedő veszélyekre akkor is gondolni kellett, ha csak átépítettek egy erődítményt. Amikor II. Henrik elrendelte a doveri vár felújítását az 1180-as években, a munkálatokat láthatóan gondosan úgy végezték, hogy az erőd soha ne legyen túlságosan sebezhető. A fennmaradt források szerint a belső vár falának felújításához csak azután kezdtek hozzá, miután a közepén álló lakótorony már készen állt arra, hogy elegendő számú katonát lehessen elszállásolni benne.

Tuti tipp:

A várépítéshez szükséges anyagok nehezek és sok helyet foglalnak el. Amennyire lehet, kizárólag vízi úton szállítsuk őket, még ha ehhez új kikötőket is kell építeni vagy csatornákat kell ásni.

A londoni Tower átépítésének 1597-es tervén is felmérhető, mennyi földet kellett megmozgatni a vizesárok megépítéséhez, a vízellátás megoldásáról pedig még nem is beszélünk

5 Rendezzük a terepet

Lehet, hogy hegyeket kell megmozgatnunk kedvenc várunk érdekében

Hajlamosak vagyunk elfelejteni, hogy az erődítmények építése legalább annyira tereprendezési, mint építészeti feladat volt. Mindenféle gépesítés hiányában pedig természetesen iszonyatosan munkaigényes dolog volt nagy mennyiségű földet megmozgatni. A normann korban végrehajtott földmunkák óriási léptékei még ma, közel egy évezred eróziójának nyomait magukon viselve is jól láthatók. A becslések szerint például az 1100 körül épített Essexi Plesley várának mesterséges dombjához, azaz mottéjához szükséges föld kiásása és felhalmozása 24 ezer ember egy napi munkájának megfelelő erőfeszítést igényelt.

A földmunkák egy része ráadásul nagy hozzáértést is igénylő feladat volt, mint például a vizesárkok építése. Amikor I. Eduárd átalakította a londoni Towert az 1270-es években, egy külföldi szakértőt, Flandriai Waltert bízott meg azzal a feladattal, hogy az erőd köré egy hatalmas, a Temze vizéből táplált vizesárkot építsen. A Walter felügyeletével végrehajtott csatornázási munkálatok költsége meghaladta a 4 ezer fontot, ez a hatalmas összeg az egész építkezés árának közel negyedét jelentette.

Miután az ágyúk megjelenése teljesen átalakította az ostromlás művészetét, a föld még fontosabb szerepet kapott, mivel a falak előtt felhalmozva képes volt elnyelni a becsapódó ágyugolyók energiáját. Érdekesség, hogy a várépítések földmunkáit irányító szakemberek közül néhányan később parkok és kertek kialakítására kaptak megbízásokat, mivel korábban bebizonyították, hogy képesek megoldani a komolyabb tereprendezési feladatokat.

Tuti tipp:

Ne hagyjuk, hogy átverjen az építőmesterünk. Olyan terveket készíttessünk, amelyek alapján könnyen kiszámolható, hogy mennyi építőanyagra lesz szükség.

Tuti tipp:

Szóróljunk energiát, időt és pénzt azzal, hogy a várhoz szükséges követ lehetőleg az építmény körül ássát árkokból bányásszuk ki.

6 Fektessük le az alapokat

Nagy odafigyeléssel alkalmazzuk a mester terveit a terepen

Az építésmester tervrajzát méretre vágott kötelekkel és cölöppökkel jelölték ki valós méretben az építkezés helyszínén. A gondos, de megint csak igen egyszerű eszközökkel végrehajtott mérícskélést követően munkaárkokat ástak, és ekkor már az építőművészet rejtelmeiben avatatlanok számára is elkezdett kézzel fogható alakot ölteni a tervrajz. Ekkor láthattak munkához a kőművesek, akik elkezdték felépíteni a falak alapjait. Mivel ez viszonylag egyszerűbb feladat volt, takarékosági szempontok miatt az irányítást ilyenkor gyakran valódi mester helyett csak egy tapasztaltabb kőművesre bízta. A középkori Angliában a kőművesmunkák során legelterjedtebben használt mértékegység a majdnem pontosan öt méter hosszúságú *rod* (rúd) volt. A northumberlandi Warkworth várának nagyméretű központi tornya például egy *rod* hosszúságú fadarabok hálójára van felépítve, ez valószínűleg mind a tervekhez való igazodást, mind a beépített anyagok nyomon követését megkönnyítette – ez pedig fontos szempont volt az elszámolásnál.

Számos középkori építkezésről maradtak fenn részletes leírások. A Staffordshire-i Tutbury várat 1441–1442-ben lerombolták, az új építmény alapjait pedig a fenti módon, kötelekkel és cölöppökkel jelölték ki az építési területen. Azonban az építkezés felügyeletét ellátó staffordi gróf valamiért nem volt elégedett. Végül a király építőmestere, Westerleyi Róbert utazott Tutburybe, ahol a két vezető kőművesrel tanácskozva egy másik helyen, új tervek alapján jelölték ki az erődítmény alapjait. Az építőmester ezután hazautazott, és a következő nyolc év során egy kisebb kőművescsapat építette fel az új lakótornyot.

Építőmestereket azzal is megbízhattak, hogy felülvizsgálják egy már kész vagy készülő munka minőségét, ahogy ez a kenti Cooling várának esetében is történt. Itt Henry Yevele királyi építőmester ellenőrizte le az 1381–1384 között elvégzett munkálatokat. Vizsgálódása során eltéréseket fedezett fel az eredeti tervekhez képest, így a megbízó végül a kialakított ártnál kevesebbet fizetett az építkezést vezető mestereknek.

A warkworthi vár központi épülete alatt a régészek megtalálták az alapozás kijelölésére használt, méretre vágott fadarabokat

Végő roham egy vár ellen egy 15. századi ábrázoláson. Védők és ostromlók is bonyolult gépezeteket vetettek be a harcokban, az ágyúk megjelenése viszont mindkét oldalon új kihívásokat jelentett

7 Erősítsük meg várunkat

Kifinomult védelmi rendszerek és az ácsmesterség csúcsát képviselő fegyverek teszik majd bevehetetlenné az erődítményünket

A 12. századig a legtöbb erőd falai földből és fából épültek. Később aztán a kő vette át az uralmat, de a fa továbbra is megkülönböztető szerepet játszott a középkori ostromokban.

A kőből épült erődöket általában úgy készítették fel az ostromra, hogy a mellvédek mögé fából ácsolt gyilokjárókat építettek, amelyekre felmásзва a katonák felvehették a harcot az ellenséggel. A lőrések és más védművek elé és közé fából készült, zsálura hasonló elemeket aggattak, amelyek védelmet nyújtottak a támadók lövedékei ellen. Fából készültek azok a harci gépezetek is, amelyekkel az ostromlottak nagyobb távolságról is célba vehették az ostromlókat. A különböző katapultokat, parittyákat és ballistákat általában nagyon jól fizetett, messze földön híres ácsmesterek készítették.

Hiába kértek magas fizetséget, ha jól dolgoztak, az minden pénzt megért. A közép-angliai Kenilworth vára 1266-ban

például közel hat hónapig állta III. Henrik ostromát, a védők a jól megépített vízesárcok mögött, gyilkos katapultjaikkal egymás után verték vissza az újabb és újabb rohamokat.

A forrásokban arra is találunk utalást, hogy egyes hadjáratok során teljes egészében fából készült erődítményeket építettek, amelyeket aztán szétszerelve a csapatok után lehetett szállítani, majd máshol újra felhúzni. Egy ilyen „mobil erőd” készült például 1386-ban, egy Anglia elleni esetleges francia támadás veszélyét csökkentendő. Az elemeit szállító hajót azonban a calais-i helyőrség elfogta. A leírásból kiderül, hogy vastag gerendákból épült fala hat méter magas volt, kerülete pedig megközelítette a három kilométert. A falakon nagyjából 10 méterenként egy további négy méterre magasodó, 10 katonának elég helyet biztosító bástya emelkedett, és további, nem részletezett védelmet is biztosított a löfegyverekkel felszerelt védők számára.

Tuti tipp:

A tölgyfa idővel fokozatosan megkeményedik, így kivágás után gyorsan érdemes megmunkálni. A legallyazott szálfákat a legkönnyebb szállítani és az építkezés helyszínén gyorsan méretre vágni, majd beépíteni.

8 Gondoskodjunk vízről és csatornázásról

Ne feledjük a közművesítést. Ha egyszer ostromgyűrűbe zárnak, hálát fogunk adni az előrelátásért

Létfontosságú volt gondoskodni a várak megfelelő vízellátásáról. Ez legtöbbször egy vagy több, bizonyos épületek – mint mondjuk a konyha vagy az istálló – kiszolgálására ástott kút formájában történt. Nehéz elképzelni a középkori kútnak méreteit, amíg valaki nem olyan szerencsés (vagy szerencsétlen), hogy egyszer leeresszék egybe. Az északnyugat-angliai Beeston várának egyik kútaknája 100 méter mély, első 60 méterét pedig tömör sziklába vjták az építői.

Egyes esetekben bonyolultabb rendszerek is készültek a víz megfelelő helyekre történő eljuttatására. A doveri vár központi tornyában kiterjedt ólomcsőrendszer vezette a különböző helyiségekbe a vizet. A rendszert egy csőrlökkel és emelővel felszerelt kút táplálta, de valószínűleg az összegyűjtött esővizet is hasznosította.

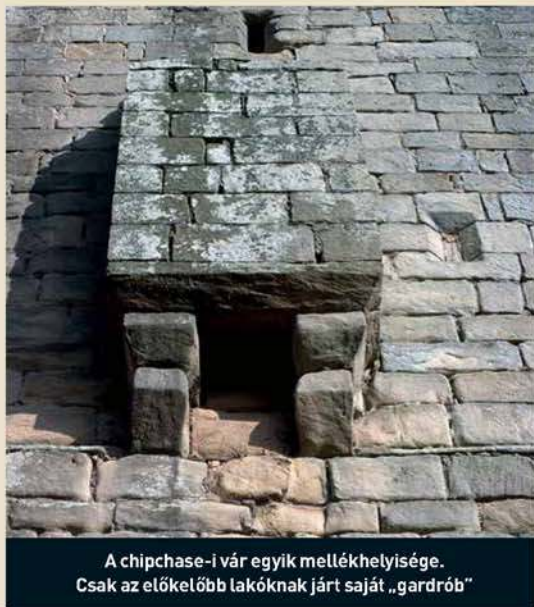
Az emberi ürülék megfelelő ártalmatlanítása is komoly kihívás elé állította a középkori várépítőket. Az árnyékszékeket általában egy helyre csoportosították az épületeken belül, hogy csak egy, kifelé vagy lefelé vezető aknát vagy csövet kelljen hozzájuk készíteni. A latrinákhoz vezető folyosókat igyekeztek rövid szakaszokra osztani, hogy a szagok ne lengjék be az egész épületet. Hasonló célt szolgáltak az árnyékszékek nyílására helyezett fedők, de egyes mellékhelyiségeket ennél jóval gazdagabban is berendeztek, hogy lehetőség szerint biztosítsák a használok kényelmét.

A várak árnyékszékeit néha „gardrób” néven emlegették, de ahogy ma, a középkorban is rengeteg változatos és színes kifejezés létezett a legkisebb helyiségre.

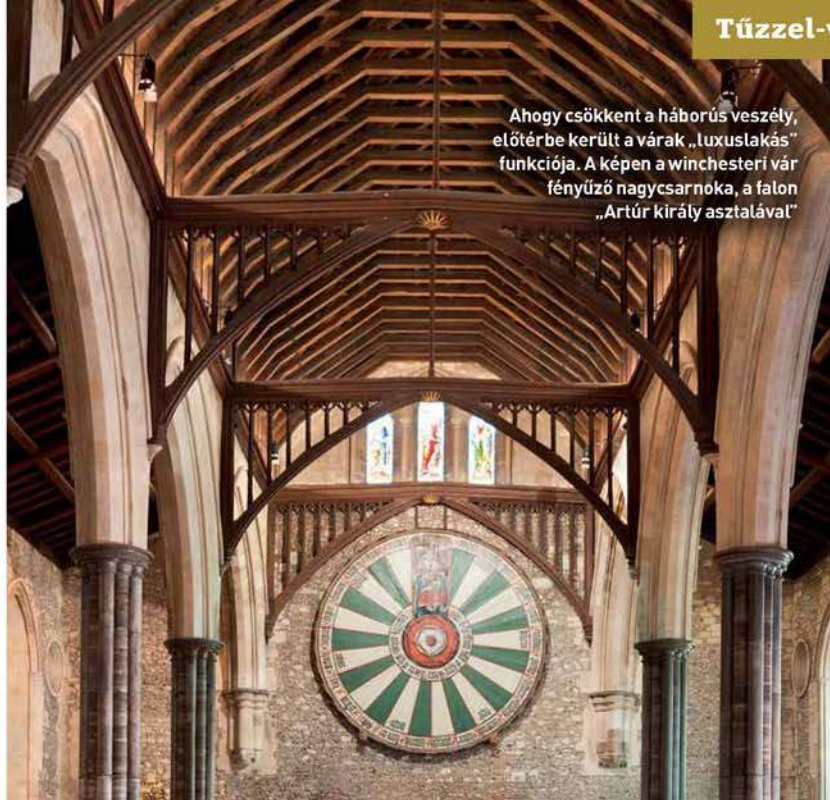

Tuti tipp:

Utassuk az építőmesterünket, hogy saját lakrészünkhöz külön vízellátást és mellékhelyiséget is tervezzen, követve II. Henrik doveri példáját.

A chipchase-i vár egyik mellékhelyisége. Csak az előkelőbb lakóknak járt saját „gardrób”

Ahogy csökkent a háborús veszély, előtérbe került a várak „luxuslakás” funkciója. A képen a winchesteri vár fényűző nagycsarnoka, a falon „Artúr király asztalával”

9 Díszítsük a várat ízlés szerint

Tuti tipp:

Igyekezzünk, hogy a várunk belsőleg elég lenyűgöző legyen ahhoz, hogy barátok és csodálók tömegét vonzza színes portánkra. Egy jól sikerült lakoma vagy bál néha legalább annyit ér, mint egy győztes csata, miközben jóval kisebb az esélye, hogy közben bántódásunk esik.

Nem elég, ha egy vár jól védhető – státuszszimbólumként is funkcionálnia kell, ehhez pedig szükség van némi „nagyzolásra”

Háború idején a váraknak elsősorban jól védhetőnek kellett lenniük, de békében uraik lehetőleg minél kényelmesebb és fényűzőbb otthonaiként is szolgáltak. Ráadásul a középkori földesurak és királyok nem egy helyben éltek, hanem udvartartásukkal együtt utazgattak birtokaik között, így több várnak is készen kellett állnia fogadásukra. A személyes használati tárgyakat és a drágább bútordarabokat általában az uraságok után szállították várról várra. Ez persze nem volt lehetséges az olyan beépített dekorációs elemek esetében, mint amilyenek például a színes üvegablakok.

III. Henrik belsőépítészeti ízlését igen pontosan ismerjük, a források ugyanis minden apró részletre kitérően számolnak be számos várkastélyának berendezéséről. A winchesteri vár csarnokának falaira például 1235–1236-ban (utasításai alapján) egy világtérképet és egy „Fortuna kerekét” festettek. Ugyan ezek a falfestmények mára megsemmisültek, de a későbbi dekoráció egyik fő elemeként szolgáló „Artúr király kerekasztala” (természetesen köze sincs a legendás uralkodóhoz, minden bizonnyal valamikor a 13. század második felében készítették) ma is látható. [A winchesteri kerekasztal eredetéről és Artúr király legendájának történeti elemeiről lásd 2013. februári számunk cikkeit. – A szerk.]

A várak tágabb környezete is fontos

volt a megfelelő főúri életminőség fenntartásához. Nagy és szigorúan őrzött vadasparkokat alakítottak ki, hogy hódolni lehessen a vadászat kedvtelésének, de a díszkertek is egyre inkább divatba jöttek az idők során. A közép-angliai Leicester közelében fekvő Kirby Muxloe várának ura, Lord Hastings például már az építkezés 1480-as kezdetekor kijelölte a kialakítandó kert helyét, amely az épületekkel egy időben el is készült.

Az uraságok egyre finomabb ízlését jelezte a szép tájakra néző helyiségek iránti egyre nagyobb kereslet is. A 13. században már számos várban épültek gyönyörű kilátással rendelkező szobák, esetleg külön kis épületek, amelyek már messze voltak a középkori várakról alkotott elképzeléseinkre emlékeztető, több méter vastag pusztai fallal körülvett, sötét és dohos helyiségektől – a minden irányból áradó fényre utalva egyenesen a később elsősorban pavilonokra alkalmazott „gloriette” elnevezést kapták. **H**

John Goodall történész, építész és író, az angol kastély- és várépítészet szakértője

Fordította Litván Dániel

Henry Payne *A piros és a fehér rózsák leszakítása az Old Temple kertjében* (1910) című képén nemesek virágok kiválasztásával nyilvánítják ki hovatartozásukat; a konfliktus olyan értelmezése ez, amely „félrevezető, eltorzított, túlzottan leegyszerűsítő és – részben – szándékoltan hamis is”

A Tudorok találták ki a rózsák háborúját?

VII. Henrik angol királynak érdekében állt, hogy mindenki elhitesse: a 15. században gigászi, mindent elsöprő dinasztikus háború dúlt Angliában – és mi 500 éve bevesszük ezt a hazugságot.

Dan Jones írása

Akkora tömeg töltötte meg 1592 egyik kora tavaszi napján a Rose-t – Southwark londoni külváros egyik színházát –, amekkora csak évente egyszer-gyűlt össze. A London Bridge-en tömegével keltek át a bordélyházakkal és medvevermekkel övezett koszos utcákból a színházba özönlő nők és férfiak. A *Harey the vjth* című darabot akarták megtekinteni, Lord Strange társulatának előadásában. Ma VI. Henrik címen ismerjük William Shakespeare e drámáját.

A *Harey the vjth* igazi kasszasiker volt. Izgalmas története – nemesi intrika és a veszélyben forgó királyság – az 1590-es évek bizonytalan légkörét

visszhangozta. Csatajelenetei mintha csak a Rose tágas színpadára íródtak volna, fegyveres összecsapásokkal és mérsárlással, robbanásokkal és párvialokkal tartották izgalomban a közönséget. A darab egyszersmind a szívre is hatott: Lord Strange színészei tudták, hogyan kell könnyeket fakasztani a színházba járó emberek szeméből.

Az új dráma azonban másfajta izgalmat is hordozott. A *Harey the vjth* ahhoz az új „történelmi” műfajhoz tartozott, amely Anglia közelmúltját mutatta be – vagy legalábbis ezt állította magáról. Ebben az esetben a téma az a zavaros időszak volt, amelyet ma a rózsák háborújának nevezünk.

„Vérző rózsám híveit megtalálom”

– kiált fel Edmund [John] Beaufort, Somerset hercege a VI. Henrikben [Vas István fordításában]. A rózsakertben állva leszakít egy piros virágot arról a nagy bokorról, amely közte és ősi ellensége, Richard Plantagenet, York hercege között áll. York fehér rózsát választ. „Megvetlek, e lányos virágra mondom” – veti oda, és a mellette ácsorgó nemesek követik példáját: rózsájuk színével mutatják ki hűségüket.

1592-ben ez teljesen egyértelmű volt. Általában így fogták fel a rózsák háborúját. A gyenge király és a végzetes franciaországi katonai vereség körülményeitől övezve a Plantagenet-dinasztia két rivális ága – a Lancaster és a York – háborúskodott egymással a trónért, s ügyük jelképeként a piros, illetve fehér rózsát választották. A háború az egész országot megrázta, tízezrével szedte áldozatait, és elmondhatatlan nyomorúság járt a nyomában.

Csak több évtizedes kóosz után hozott gyógyírt a családi viszályra a Lancaster Tudor Henriknek a York-családból származó III. Richárd fölött aratott bosworthi győzelme 1485-ben. VII. Henrik diadala, majd ezt követő házassága Yorki Erzsébettel összeházasította a hadban álló feleket. Így született meg a piros-fehér „Tudor-rózsza”, amelyet szinte mindenüvé felfestettek, arra emlékeztetve a lakosságot, hogy a Tudorok az egység, a megbékélés, a béke letéteményesei, s az uralkodásra formált joguk elvitathatatlan.

Hatásos és könnyen megérthető történet volt ez, amely Shakespeare idejében már 100 éve forgott közkezen. S részben pont Shakespeare remek királydrámaciklusának köszönhetően a rózsák háborújának ez a felfogása ma is ugyanolyan népszerű, tévében, filmekben és történelmi regényekben is feltűnik. A Lancaster-ház a York-ház ellen, a piros a fehérrel szemben – a történetet pont olyan könnyen felfogható, mint egy futballmeccs, amelynek végén a játékosok mezt cserélnek. Mégis félrevezető, eltorzított, túlzottan leegyszerűsítő és – részben – szándékoltan hamis is.

Angliában a 14. század rosszul – királygyilkossággal – végződött. II. Richárdot, miután unokaöccse, Bolingbroke Henrik megfosztotta a trónról, 1400 első napjaiban meggyilkolták a börtönben. A trónbitorló, IV. Henrik uralkodása sok bajjal járt, viszont a fia, V. Henrik fényes sikert ért el a Franciaor-

Ezen a 15. századbeli miniatúrán az látszik, amint IV. Eduárd a barneti csatában aratott győzelmét során, 1471-ben lándzsával dőli le Warwick grófját, a „királycsinálót”. Warwick grófjának halála végzetesen meggyengítette a lancasterieket, ami 14 évig tartó yorki uralomhoz vezetett

szággal folytatott háborúban: 1415-ben győzelmet aratott az azincourt-i csatában, majd ezt követte 1420-ban a troyes-i egyezmény aláírása, amelyben V. Henrik biztosította leszármazottai jogát a francia koronára.

1422-ben azonban V. Henrik vérhasban meghalt. Örököse kilenc hónapos fia, VI. Henrik volt, akinek öröksége – a kettős királyság – azt követelte a nevében kormányzó főuraktól, hogy kiterjedt védekező háborút vívjának Franciaországban, ugyanakkor rendet tartsanak abban az Angliában is, ahol csak úgy nyüzsgöttek a királyi családdal közelebbi-távolabbi rokonságban álló hercegek, grófok és püspökök. Ebből nem is lehetett más, mint véres katasztrófa.

De valóban így volt? Gyakran feltételezik, hogy a rózsák háborúja egyszerűen azért tört ki, mert a 15. századra már túl sok olyan hatalomra, illetve a gyenge akarátú király feletti befolyásra ácsingózó személy nyüzsgött a korona körül, akinek királyi vér csörgedezett az ereiben. Ám ha így lett volna, V. Henrik halála után azonnal kitört volna a polgárháború. A csecsemő király fölött két karizmatikus és vitán felül „királyi” származású nagybácsi, János, Bedford hercege és Humphrey, Gloucester hercege gyakorolta a felügyeletet. Rajtuk kívül is még számos, a királyi családdal rokoni kapcsolatot álló uraság próbált részesedni a hatalomból, köztük Henry Beaufort bíboros, winchesteri püspök, aki régre visszanyúló viszályban állt Gloucester hercegével.

Az 1420-as években komoly lázongásra mégsem került sor. Az angol nemesek nem annyira egymással harcoltak, mint inkább figyelemre méltó egységben léptek fel a közös cél érdekében – akkor, amikor a királyi hatalom rendkívüli módon meggyengült. Nem dinasztikus frakciókba szerveződtek, hanem összefogtak, őrizték a békét és megpróbálták normális menetben tartani a királyi kormányzást. Még amikor összezsapásra került sor, mint például 1424-ben Beaufort és Humphrey között, az erőszaknak akkor is hamar vége szakadt, és a főszereplők megúszták egy erőteljes hangú dorgálással. Nem voltak rózsák, nem volt vérontás. S ez a béke jó sokáig tartott. VI. Henrik azonban felnőtt korára igen különös emberré vált. Ez talán nem is meglepő: mivel nem tudtak beletanulni az uralkodásba, a gyermek királyokból rendszerint nem váltak tehetséges uralkodók; lásd még III. Henriket és II. Richárdot. A felnőtt VI. Henriknél azonban egyetlen középkori angol király sem volt erélytelenebb.

Határozatlan, szórakozott, tétova és naiv volt, lehetetlenül ártatlan és finnyás király, akinek fogyatékoságait zavart udvaroncái sem tudták mással magyarázni, mint mély és őszinte vallásosságával. Ennek azonban a Franciaországgal vívott háború megnyerése szempontjából sok haszna nem volt, és Henrik szelíd, tunya hozzá nem értése és katonai vezetői rátermettségének hiánya hamarosan végzetes problémának bizonyult.

Henriket 1431-ben francia királylyá kenték fel, de sohasem harcolt a koronájáért. Otthon ugyanakkor reménytelen képet mutatott: képtelen volt irányt szabni a kormányzásnak, s megőrizni a békét az egymással összeeszedződő nemesi családok (például Délnyugat-Angliában a Bonville és a Courtenay család, északon pedig a Neville és Percy klán) között, s nem volt képes bölcsen dönteni vetélkedő tanácsadói között sem.

Henrik erélytelen uralkodása közvetlenül mégsem váltott ki dinasztikus háborút. Anglia aránylag hosszú ideig állta a sarat, főleg William de la Pole-nak, Suffolk hercegének köszönhetően. A királyi háztartásban betöltött hivatala, a királyi tanácsban elfoglalt helye, a VI. Henrikkel fenntartott szoros személyes kapcsolata és Anglia déli, valamint keleti részén levő jelentős földbirtokai folytán Suffolk hercege az

VI. Henrik arcképe. Minden gyengeségével együtt Henrik trónra lépése nem taszította Angliát dinasztikus háborúba. Uralkodása elején a nemesek tulajdonképpen „figyelemreméltóan egységes célokat követtek”

1440-es években mind határozottabban irányította a színpadok mögött a királyi kormányzást, s ebben a nemesek egy jelentős csoportjának hallgatóságos támogatását is élvezte. Mire Suffolk hercege elveszítette hatalmát (a parlament vádat emelt ellene, majd 1450 májusában a kenti partoknál fellázadt matrózok meggyilkolták), VI. Henrik már 28 éve uralkodott – és polgárháborúnak még mindig nyoma sem volt.

Bekövetkezett viszont az angol hatalom totális összeomlása Franciaországban. A folyamat 1429 körül kezdődött, amikor Jeanne d'Arc Orléans falai elé érkezett. Ezt követte Normandia fokozatos meghódítása a francia VII. Károly által, s az egész folyamat 1453. július 17-én tetőzött a castilloni csata megaláztatásával és az ott elszenvedett angol vereséggel, amelynek során a híres kapitány, John Talbot, Shrewsbury grófia is halálát lelte.

Ez a háború megrendítette az angolok büszkeségét, csődbe vitte a királyi kincstárt és személyes viszályt szított (de nem dinasztikus rivalizálást) olyan emberek között, mint Richárd yorki herceg és Edmund somerseti herceg. S ráadásul az örületbe taszította VI. Henriket.

A betegség nyomán Henrik katatónná vált. A betegség rohamokban tört rá, először 1453–1454-ben, ami felbátorította ellenségeit, s a viszály polgárháborúba torkollott. Az 1455. május 22-i első St. Albans-i csatában a királyi unokaöccse, Richárd yorki herceg szövetségeseivel, köztük Warwick grófjával, Richard Neville-lel – a „királycsinálóval” – vereséget mért a Somerset hercege által vezetett erőkre. A közvélekedés szerint ezt 30 éven át tartó folyamatos polgárháború követte, amelyben York harcolt Lancasterrel, a korona állandóan gazdát cserélt, míg végül Bosworth-nél győztek a Tudorok. Csakhogy ez nem volt ennyire egyszerű.

Jobban megértjük a rózsák háborúját, ha négy szakaszra bontjuk.

Az első, 1455-től 1460-ig tartó szakaszban zavaros kísérletek történtek a kormányzás feletti ellenőrzés megszerzéséért. Richárd, York hercege, messzi időkre visszanyúló főúri származása és a királlyal való közeli vérrokonsága (anyai ágon harmadik unokatestvér) okán jogot formált arra, hogy a király akadályoztatása idején kezébe vegye a kormányzást. Margit királyné viszont, a Beaufort családdal és másokkal szö-

vetkezve féltékenyen örködött a saját és csecsemő fia, Eduárd walesi herceg jogai felett. Ez, noha valamenynyire szereplő ereiben királyi vér csordogált, elsősorban nem dinasztikus konfliktus volt, hanem a politikai uralomért folytatott vetélkedés.

Ez a szakasz hirtelen ért véget 1460-ban, amikor York hercege, aki az előző évben a Ludford Bridge-i csatában vereséget szenvedett, belátta, hogy soha sem lesz képes összehelyezni a felháborodott királynéval, és feltételezte, hogy a viszály fokozásában rejlik számára a túlélés egyetlen reménye. A végzet úgy hozta, hogy elhatározta: magának követeli a koronát. Amikor Neville Northamptonnál vereséget mért a királyi hadseregére, VI. Henrik kénytelen volt kitagadni Eduárd herceget, és York herceget, valamint leszármazottait kinevezni eljövendő királynak.

Ekkor – és csak ekkor – vált a háború valóban dinasztikussá. Érdemes megjegyezni, hogy bár York hercege és családja egy sor jelvény mellett valóban használta a fehér rózsát is, a „lancasteri” királyi család a konfliktus

tus folyamán soha sem használta fel jelképként a piros rózsát.

Ez a második szakasz nagyjából egy évtizedig tartott. York hercege az 1460-as wakefieldi csatában életét vesztette, de a fia, Eduárd tovább

A flamand impostor, Perkin Warbeck egy 16. századi ábrázoláson. VII. Henrik 1499-ben végeztette ki

VI. Henriket foglyul ejtik az 1460-as northamptoni csatában, ami véget vet a rózsák háborúja első szakaszának

éltette a trónra való igényt, és az 1461-es Mortimer Cross-i, majd Towtoni csatákban aratott győzelem után IV. Eduárd néven a trónra lépett. Minthogy azonban VI. Henriket vagy Eduárd herceget sem megölni, sem fogságba ejteni nem volt képes, uralkodása első tíz évét azzal töltötte, hogy megpróbálta biztosítani a koronát a maga számára. Csátát nyert Hexhamnál és Hedgeley Moore-nál, s több mint 20 évvel megelőlegezve VII. Henrik „frakcióközi” házasságát, feleségül vett egy „lancasterit” – egy megözvegyült kismemesi származású asszonyt, Woodville Erzsébetet. „Rózsakeresztelésre” azonban, sajnálatos módon, nem került sor, s Eduárd hanyagsága jól jön majd a Tudoroknak.

IV. Eduárd uralkodása nem volt zökkenőmentes. 1470-ben, amikor a háborgó Warwick átállt Margit királyné oldalára, és segítette visszaállítani az erélytelen VI. Henrik uralmát, Eduárd kénytelen volt lemondani a trónról. Ám a visszavágás nem következett – s ezúttal végérvényes volt. 1471-ben Barnetnél Warwickot, majd Tewkesburynál Eduárd herceget ölte meg a volt király, majd VI. Henriket gyilkoltatta meg a londoni Towerban.

Ezzel véget ért a rózsák háborújának ez a valóban „dinasztikus” szakasza: az egyik oldal totális vereséget szenvedett, míg a másik teljes győzelmet aratott.

De mint tudjuk, a történetnek ezzel mégsem volt vége. 1483-ban, IV. Eduárd halála után megkezdődött a harmadik szakasz, amikor III. Richárd elbitorolta a trónt, ami újra felnyitotta az 1460–1471 között ejtett sebeket. Bármivel – szinte kizárólag megtevesztő érvekkel – indokolta a korona megszerzését, az új York király

brutális hatalomra jutása és a „kis hercegek” szörnyű sorsa a Towerban egyetlen táborba gyűjtötte össze engesztelhetetlen ellenfeleit, akiknek szinte mindegy is volt, ki jut uralomra, csak ne Richárd legyen az. Ebben

a helyzetben fordultak Tudor Henrikhez, a walesihez, aki élete nagy részét Bretagne-ban töltötte házi őrizetben.

Ez a rövid szakasz 1493 és 1495 között szintén nem dinasztikus volt. Zavaros, kétségbeejtő, opportunisták és szerencsés annál inkább. Tudor Henrik lancasteri királyi származása nem volt valami hiteles (nagyobb joggal támaszthatott volna igényt a francia, mint az angol trónra); ami leginkább vonzó volt benne, az az, hogy ígéretet tett rá: feleségül veszi IV. Eduárd leányát, Yorki Erzsébetet, és folytatja a régi király 'valódi' örökségét. Ez hasznossá tette őt a dühödt yorkisták szemében, és elegendő támogatást szerzett számára Eduárd száműzött híveinek sorában ahhoz, hogy lehetővé váljék a partraszállása.

1485-ben Henrik győzelmet aratott Bosworthnál. Egyenlő erők csatája volt ez, amely könnyen ellenkező előjelű eredményt hozhatott volna, ám Henrik megölte III. Richárdot és megszerezte a koronát – majd, szavához híven, nőül vette Yorki Erzsébetet. A Tudorok ezt követően jelentős erőfeszítéseket és propagandát öltek abba, hogy Boswortht a történet végének állítsák be – ám az bizonyos értelemben csak a kezdet volt.

VII. Henrik nagyon is tudatában volt annak, milyen keményen kell harcolnia koronája megőrzéséért. Bosworthnál aratott győzelme imponáló volt, ugyanakkor ez a diadal másokban is olyan hitet ébresztett, hogy az angol korona nem egyéb holmi csecsebecsénél, amely már annyira „leharcoltá” vált, hogy akár egy csipetnyi királyi vér is elegendő lehet ahhoz, hogy valaki hadra keljen és megkaparintsza. 1485-ben ezért megkezdődött a rózsák háborújának negyedik szakasza, amely azután legalább 30 évig tartott.

1487-ben John de la Pole, Lincoln grófia Lambert Simnel trónkövetelővel (aki – állítása szerint – IV. Eduárd unokaöccse, Eduárd, Warwick grófia volt) és svájci zsoldosok bandájával tört Angliára. A Stoke Field-i csatában Henrik legyőzte őket, de mások továbbra is zaklatták. Perkin Warbeck IV. Eduárd kisebbik fiaként, mint Richárd herceg lépett fel IV. Eduárd nővére, Margit burgundiai hercegnő támogatásával; seregével romba döntötte egész Délnyugat-Angliát, mielőtt 1497-ben foglyul ejtették.

Warbecket 1499-ben végezték ki az igazi Eduárddal, Warwick grófja-

Sarah essexi grófnő egyik 19. századbeli vízfestményén együtt tűnik fel Yorki Erzsébet és VII. Henrik arcképe. Az egymásba fonódó piros és fehér rózsák motívumát korábban egy I. Erzsébet megkoronázása alkalmából tartott utcai ünnepélyen használták fel

val együtt, aki egész életét börtönben töltötte, és kétségkívül csupán annyi veszélyt jelentett Henrikre, hogy adott esetben további lázadások névleges vezetőjének számíthatott. Ám ezek a gyilkosságok alig nyugtatták meg a Tudorokat. Uralkodása alatt VII. Henrik mind több időt és pénzt fordított a rózsák háborújának folytatására.

A Tudor-rózsák mindenütt jelen volt, jelképes értelmű, a „családok újraegyesítése” felbukkant székesegyházak bejáratánál, a királyi könyvtár imakönyveinek és kéziratainak margóján. Henrik herceget 1494-ben ültették York hercegévé, hogy ezzel véget vessenek a család trónigényével szembeni mindenfajta kihívásnak. A potenciális riválisokat, jelentsenek mégoly csekély veszélyt, könyörtelenül üldözték. Edmund de la Pole-t, IV. Eduárd unokaöccsét, aki elmenekült a birodalom-ból, 1506-ban foglyul ejtették, és élete végéig börtönben maradt. Egyértelmű figyelmeztetésként mások számára.

A paranoia túlélte VII. Henriket. Fia, VIII. Henrik abban nőtt fel, hogy félni kell a kísérteties „yorkistáktól”, s apjához hasonlóan ő is könyörtelenül bánt el velük. 1513-ban rövid úton lefejeztette Edmund de la Pole-t. Egész Európán keresztül üldözte Edmund fivérét, Richard de la Pole-t, és nagy ünneplést csapott, amikor hírét vette, hogy az elesett az 1525-ös paviai csatában. 1541-ben a 67 éves Margaret Pole-t, IV. Eduárd egyik utolsó élő unokahúgát egy kezdő hóhér halálra kaszabolta a Towerban – a borzalmas látványosság híre egész Európát sokkolta. Margaretet lázadásra hajlamos katolikusnak bélyegezték, a sorsát azonban majdnem biztosan az peccseltelte meg, hogy – legalábbis elvben – yorkista volt.

Mire Margaret Pole meghalt, a rózsák háborúja már egyáltalán nem tombolt. Egy fél évszázadon át mégis létfontosságú része volt a Tudorok öngazolási törekvéseinek. A háborúnak ez a része volt leginkább „dinasztikusnak” mondható, s nem meglepő, hogy a 16. század közepén alkotó történészek ezen az optikán keresztül vizsgálták a 15. századot. Edward Hall nagyszabású krónikájának címe (rövid változatban) *Két nemes és hírneves család, a Lancaster és York egyesülése* volt, és egyértelműen az események Tudor-féle verzióját adta elő. Hallnak olyan szerzők lettek a követői, mint Raphael Holinshed, aki Shakespeare egyik forrása is volt. Az 1590-es évekre a történet eldőlt – igaz, eközben némi leg deformálódott is.

Az élete delén lévő színházlátogató, aki 1592-ben megnézte a VI. Henriket, még emlékezhetett Erzsébet királynő 1559-es megkoronázására. Miközben nézték, amint York és Somerset piros és fehér rózsát tép le a bokorról, felidézhetek magukban egy jelenetet, amelyet a koronázási szertartás alatt a Fenchurch utcában csodálhatott meg a közönség. Ezen az angol királyság történetét úgy ábrázolták, mint rózsabokrot, amelyen a piros és fehér virágok egymásba fonódva alkotnak – VIII. Henrik személyében – egyetlen növényt.

Bizonyára elmerengtek azon, milyen költőien elrendezett volt az angol történelem a 15. században, s hogy azóta is milyen következetesen követi ezt a narratívát. Bizonyítván, hogy mekkora, máig ható ereje van az eredeti Tudor-mítosznak. **H**

Dan Jones történész, újságíró

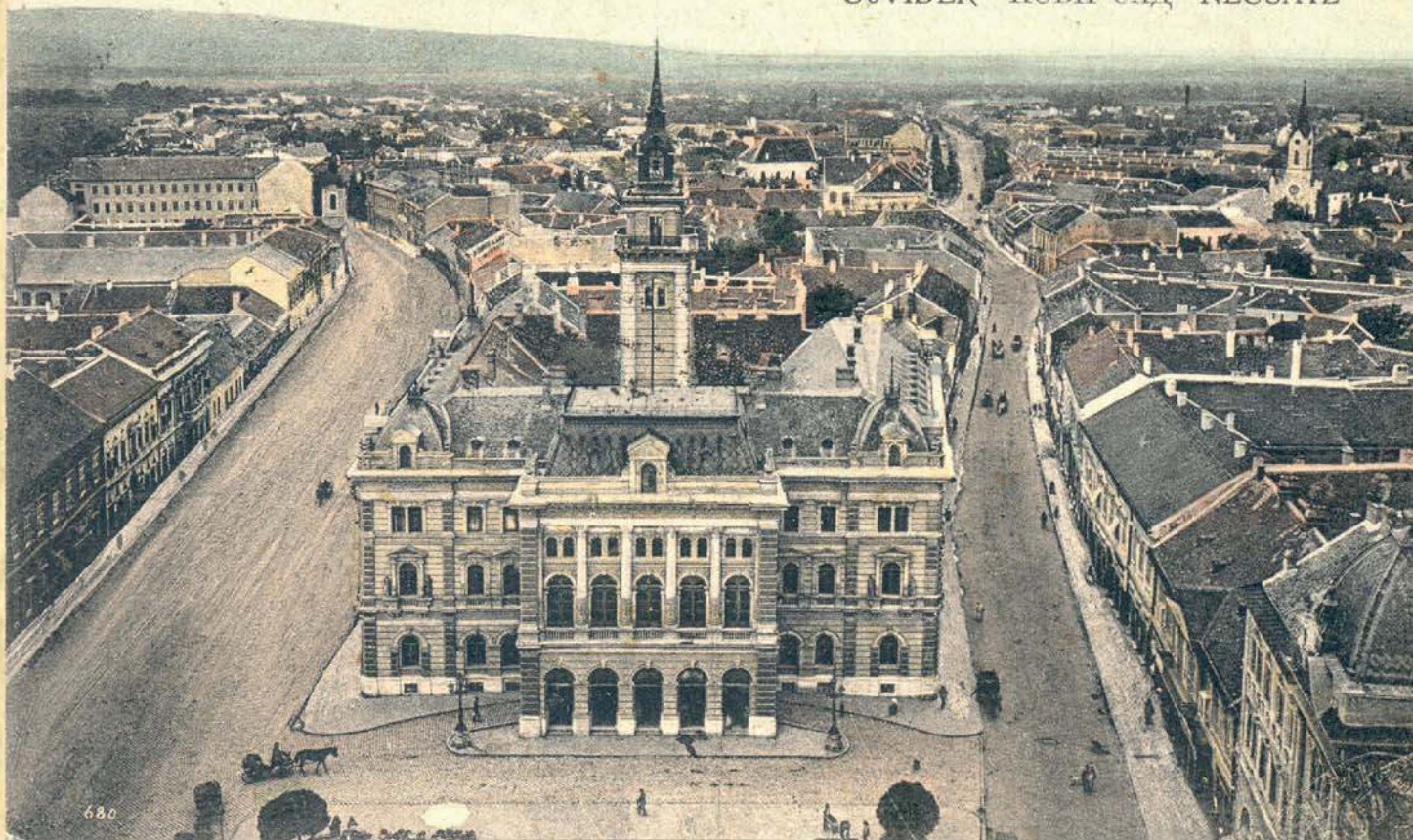
Fordította Berényi Gábor

A történelmi Magyarország jó néhány városa a magyar történelem és kultúra meghatározó színhelye volt: Pozsony a reformkori országgyűlésekkel és királykoronázásokkal írta be örökre a nevét a nemzeti történelembe, a századfordulós Nagyváradot kulturális élete tette felejthetetlenné, Szabadka egy időben a legnépesebb magyar városok közé tartozott. Sorozatunk a legjelentősebb határon túli egykori magyar városok múltjába ad bepillantást

Újvidék, az újkori város

UJVIDÉK - НОВИ САД - NEUSATZ

A ma már Szerbia második legnagyobb városának számító délvidéki település viharos századokat élt meg a Mária Terézia névadó oklevele óta eltelt időszakban: nemzetiségi ellentétek és háborús dúlások borították fel a keleties hangulatú, majd fokozatosan modernizálódó város hétköznapjait. Újvidék történelmének kiemelkedő pillanatait **Ózer Ágnes** mutatja be

ÚJVIDÉK FEJLŐDÉSE a szabad királyi városi rang elnyerését követő időszakban jelentősen felgyorsult. A 18. és 19. század fordulóján inkább egy keleti városra hasonlított, mintsem az európai mércék szerint fejlődő, hasonló nagyságrendű városra. Gyarapodását a virágzó kézművesiparnak és az Oszmán Birodalom részének számító Szerbiával való kereskedésnek köszönhette. A török földről érkező kereskedők szoros kapcsolatban álltak a Habsburg Birodalomban élő nemzettársaikkal, így az Újvidékre települt szerb kereskedőkkel is, akik

A Duna mellékága a városnál
A TÚLOLDALON:
Az újvidéki Városháza az 1940-es években
LENT: A régi római katolikus templom 1876-ban

a Péterváradai sáncnak nevezett katonai település mellett kezdtek tömegesen letelepedni. A városnak jelentős szerep jutott az Oszmán Birodalommal való kereskedelemben.

Újvidék urbánus fejlődésének kezdeteitől több nemzet lakta város volt, ezért gyakran állítják, hogy migrációk szülte hely, ahova a szerbek és a németek több ízben tömegesen települtek, míg a magyarok, örmények, görögök, szlovákok és ruszinok valamivel lassabb ütemben. Számarányban a várost a Habsburg Birodalom legnagyobb szerb közössége lakta. Ezért a szabad királyi rang megszerzése előtt, tehát mielőtt a város új nevét, a Neoplanta, Neusatz, Újvidék, Novi Sad elnevezést megkapta, a polgári rész gyakran a Rácfalu vagy Rácváros néven szerepelt. A 19. század első évtizedeiben a szerbeket számbelileg a németek, majd a magyarok követték, de a többi magyarországi városhoz viszonyítva a zsidók számaránya is jelentős volt.

A 19. század első évtizedében mintegy 20 ezer lakosa és 15 611 hektár földterülete volt, amelyen sikeresen termesztettek jelentős mennyiségű kukoricát, zöldségféléket és dinnyét. A városi földeken megtermelt gabona elegendő volt a városi lakosság ellátására, s így sajátos módon Újvidék élelmezése sohasem függött a termények kereskedelmi áráról. Az újvidéki lakosok zömének szőlői a szerémségi oldalon lévő Fruška Gora lankáin voltak, ahol jelentős mennyiségű bort és pálinkát készítettek, amelyből a piaci felesleget gyakran bocsátották áruba.

Újvidék kereskedelmi élete a várostól nem messze fekvő Duna-parton kezdődött, ahol a hajókat a Péterváradon állomásozó határőrezred katonai parancsnoksága ellenőrizte, s a Duna mellékágain azok szinte a város főtéréig behajózhattak. A korabeli leírások szerint Újvidéken leggyakrabban fával, nyersbőrrel és gabonával kereskedtek. A város eleinte a Duna árterületéből kiemelkedő homokhátra épült. Ezeken a homokhátracon jöttek létre az első utcák, így a legöregebb újvidéki utca is, a Duna utca, amelyen a Duna-parttól lehetett bejutni a város központjába. Az épületek itt nem kemény épületanyagból készültek, hanem fából. Az emeletre és az emeletet övező balkonra falépcsőkön lehetett feljutni. Ezek az épületek a korabeli útleírások szerint a városnak keleties hangulatot kölcsönöztek. Mihajlo Polit Desančić szerb író Újvidékről érkekezve arról írt, hogy a Fő téren, amelyet piactérnek is használtak, és a hozzá vezető utcákban „olyan szorosan sorakoztak az üzletek egymás mellett, hogy minden idegennek azon kell gondolkodnia, hogy honnan a pénz az ebben a több száz üzletben való vásárlásra”.

Annak ellenére, hogy a gazdasági életben és a város fejlődésében nem lehetett észrevenni, az 1848-as forradalom közeledtével Újvidéken egyre gyakoribbak lettek

a nemzetek közötti ellentétek. Ilyen esetről tudósított az a jelentés is, amely az újvidéki Fácánhoz címzett fogadóban megtartott bálon történekről szól. 1846. január 28-án az ott jelen lévő szerbek a táncrenden kívül a *Lepa Maca* című dal eljátszását követelték a zenekartól. Erre azonban Herger Pál, a bál biztosa, nem adott engedélyt. Mivel kívánságukat nem teljesítették, Pečenović ügyvéd sértegetni kezdte Herger Pál városi szenátort, Hergercének-Hergerkének nevezte őt, majd azt kiabálta, hogy Ausztria becsapta a szerbeket. A tanúk egyhangúlag Jovan Grujić jogászt okolták a történekrért, aki szerbiaikkal ült egy társaságban. Az ehhez hasonló ellentétek a forradalom újvidéki és vajdasági fejleményeinek jellemző vonásává váltak. Mivel Újvidéken 12 ezer szerb élt, a magyarországi szerbség elégedetlensége is itt tört a felszínre a leghevesebben. 1848. június 28-án az újvidéki szerb, magyar és német polgárok egymást ölték. Az ellentét a városba érkező kormánybiztosok és rendelkezéseik sem segítettek. A feszültséghez és az állandó félelemhez az is hozzájárult, hogy a Péterváradon lévő helyőrség a forradalom oldalára állt. November 9-én pedig a városban magyar és német nemzetőrség alakult, így a szerbekkel való ellentét csak elmélyült, és gyakran kisebb-nagyobb összetűzésbe torkollott.

A forradalom és szabadságharc napjaiban Újvidék történelmének legnagyobb rombolását élte át, mert a császári erők szinte folytonosan arra törekedtek, hogy az erődöt és a Duna másik partján lévő hídfőszáncot összekötő hajóhidat elfoglalják. Jelačić bán a városból ágyúztatta a dunai hajóhidat és az erődöt, amelynek helyőrsége 1849. június 12-én ágyútűz alá vette a várost. A rombolás

méreteit Kozma Lajos pirosi plébános írta le visszaemlékezésében, s azt „Újvidék végnapjaként” jellemezte. A 2812 házból csak 808 maradt épségben, lakosai közül, aki csak tehette, elmenekült, és az egykoron 20 300 lelket számláló városban még 1857-ben is csak 15 822 lakost írtak össze. A pusztítást egy 1,5 millió forintnyi kincstári kölcsön megszerzésével, folyamatos javításokkal és újra ➤

Egykor Pétervárad volt

Az Árpád-kor

Első okirat, melyből az Újvidék helyén valaha állott községekre fény derült, a pétervárad, másképp bélaakúti cisztercita-apátság adománylevele. Ebből az okiratból tudjuk meg, hogy Újvidék határában volt Pétervárad, Zajol, Csenej, Bivalyos, Baksafalva község, s uruk Péter ispán volt. A mai Újvidék helyén későbbi okleveleink Ó-Péterváradja falut emlegetnek.

Késő középkor

Újvidék határának lakossága a mohácsi vészt előző korban magyar volt. Amaz idők évkönyvei Újvidék területén csak magyar községeket említenek. Ugyanúgy az Árpád kori és későbbi okiratok, melyek az itt állott helységekre vonatkoznak, továbbá a dézsmalajstromok, melyek a mohácsi vész előtti években a helységeket elősorolják, mind magyar hangzású neveket jegyeznek föl.

A mohácsi vész

1526. július 7-én indult a török szultán Belgrádból Szlankamén felé. Tomori Péterváradon tartotta főhadiszállását. Tomori segítséget sürgetett, de nem kapott. A vár elhagyására nyert utasítás vétele után Alapi Györgyöt bízta meg a vár parancsnokságával, maga pedig a bácskai oldalon a mai Újvidék helyén foglalt állást. A várban ezer lovas és csekély számú gyalogságot hagyott hátra. Ibrahim nagyvezér már Pétervárad alatt állott negyvenezer emberrel és július 15-én rohamot intézett a vár ellen, de sikertelenül. Burgio pápai nuncius leírása szerint két nap múlva a törökök újra rohamot intéztek a vár ellen; de az őrség elszántan védte magát, mire a törökök felhagytak a csatározással, négy ágyút szegeztek a vár ellen s lőtték éjjel-nappal. Tomori újra segítséget kért. Miután nem kapott, erőkímélés céljából megkezdte visszavonulását. Mivel helytelennek ítélte, hogy maroknyi seregével szembe szálljon az özönlő sokasággal, lassú menettel északnyugatnak vonult. Július 27-én a törökök felhagytak a falak romjaira; mire a még életben lévő 90 főnyi őrség a fellegrvárba menekült s harcolt életre-halálra. Pétervárad elesett, Magyarország belső kapuja betörtött.

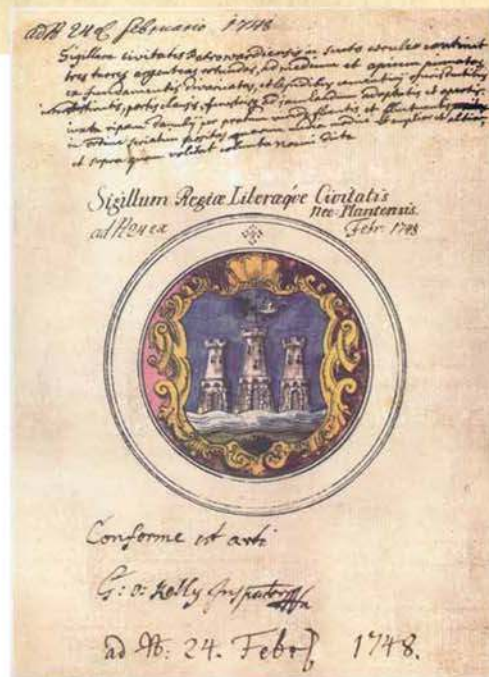
A török iga után

Abban a gyászos időben Újvidék csendes, nincsenek lakói. Újvidék területe szabályszerűen bekebelezett török birtok volt, melyen a szerbek lassan megtelepedtek. A 16. század vége felé még kevés szerb család kunyhója áll az elpusztult falvak helyén. Új lakói a régi magyar falvak neveit elszlávosították.

Amint a Bácska a töröktől megszabadult, feléledt a régi vármegye, melynek székhelyéül a vidék legélénkebb pontja, a Péterváradai sánc lett kiszemelve. Rendszerint itt tartotta Bodrog vármegye a közgyűléseit. Az újjászületett Bodrog vármegye 1715. március 25-én tartotta első közgyűlését.

1747. december havában egy küldöttség ment a Péterváradai sáncból a kancelláriához előadni a mezőváros kérelmét, hogy az többé ne Péterváradai sáncnak, hanem Bácsvárnak vagy Dunavárnak neveztesse. A folyamodást az udvari kancellária 1748. január 26-án tárgyalta. Mária Terézia sajátkezűleg azt írta a fölterjesztésére: „nominatur Neoplanta” (neveztesse Újvidékné). A február 1-én kelt a királyi oklevél szavaival „magyarul Új-Vidégh, németül pedig Ney-Satz nevet és címet adunk és engedélyezünk”.

Forrás: Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai* / Bács-Bodrog vármegye / Újvidék [1909]. Írták Érdúj helyi Menyihért, Marcekovich Imre és Profuma Róbert

Okirat Újvidék szabad királyi város címerével

az orosz cári katonai bizottság által újrászervezett városi igazgatásba csak szerbeket választottak be, 1850-ben már egészen más helyzet uralkodott. A városi hivatalok azon a nyelven végezték az ügyintézt, amelyen a nyomdátványt beadták, vagy az ügyintézés hivatalos nyelvén, németül. A nemzeti kedélyek is lassan lecsillapodtak, és az 1852-es városi tisztújításon már ismét megjelentek a magyar és német képviselők is, mint Gregus Károly, Hermann Gáspár és Herger Pál városi szenátor. 1853-ban a legnagyobb bűnösnek tartott Issekutz Károly, akire a szerbek különösen haragudtak, mert a városi árvaszék pénzét Kossuth-bankókra váltotta, állami nyugdíjban részesült. 1852-ben az uralkodót, Ferenc József császárt látta vendégül a város.

Rohamos fejlődés

A 19. század második felében, az októberi diploma kibocsátását követő időszakban a császári rendelet megszüntette a Szerb Vajdaságot, s ez a szerbek felháborodását idézte elő. Az elégedetlenség nem fajult fegyveres összecsapásra, de egységes politikai tömbbe kovácsolta az újvidéki szerbséget, így a város 1861-től túlnyomórészt szerb igazgatás alatt állt. Polgármesterei közül Svetoazar Miletić szerb ügyvéd neve emelkedik ki, aki a magyarországi szerbség legmarkánsabb politikusa volt, és annak fellelegvő akarta előléptetni Újvidéket. Erre azonban az állami beavatkozás következtében nem került sor, de 1864-től, amikor a szerbek a Pesten megalapított kulturális intézményüket, a Matica srpskát Újvidékre költöztették, a város a magyarországi és az egyetemes szerbség kulturális és oktatási fővárosává nőtte ki magát. Ezért a várost gyakran a „szerb Athén” elnevezéssel illették.

Újvidék mai városképe a 19. század második felében alakult ki, amikor az osztrák-magyar kiegyezést követő fokozatos gazdasági fellendülés a Magyarország déli határában lévő városban is éreztette hatását. A dunai hajózást, amely a szárazföldi mellett az egyedüli kapcsolat volt a fővárosokkal, Pest-Budával és Béccsel, az 1831-ben beindult gőzhajóforgalom élénkítette. Most már a világban történt eseményekről nemcsak a fogadókban megszálló árutávozóktól és az Újvidéken megjelenő német, szerb és magyar nyelvű újságokból és folyóiratokból lehetett

súlygyár, Reich Rudolf kocsigyára, 1884-ben a Zikmund-féle öntöde, amely különböző mezőgazdasági gépeket: vetőgépeket, szőlőpréseket, morzsolókat, szecskázókat gyártott. Majd 1885-ben kezdte meg munkáját a Bernold Silvester által alapított, fából, nádból és fémből készült ablakredőnyöket készítő gyár is. Az újvidéki városatyák a gazdasági fellendülést az utcák rendbe hozásával, kikövezésével, a dunai árvi-zelektől védő és a talajvíz lecsapolására szolgáló gátak és csatornák felépítésével szerették volna elérni. 1883-ban a Budapest–Zimony–vasútvonal megépítésével a város véglegesen bekapcsoló-

megkésve tájékozódni, hanem az ország más városai-
ból érkező hírekből is, frissen és naponta. Gazdasági
szempontból Újvidék, klasszikus értelemben, soha-
sem volt kimondottan fejlett iparú város. Gazdasága a
kézművességen, a kisiparon és a kereskedelmen alapult,
melyek a városiasodás kezdetén elegendő pénzt tud-
tak biztosítani a fejlődéshez, ám a 19. század második
felében már nagymértékű pénzihiány mutatkozott. Ezért
a város gazdaságának fellendítése a városatyák állandó
gondja volt, egy külön városi bizottság feladataként.
Az első újvidéki gyárak, ritka kivétellel, a 19. század
utolsó negyedében alakultak. A ritka kivételek közé
tartozott az 1842-ben alapított Häfner-féle gőzmalom,
majd az 1855-ben a Popović–Stratimirović gőzmalom.
Ezeket követte az 1854-ben alapított Johann Ebl-féle
téglagyár, az 1865-ben felújított, Jovan Demetrović ala-
pította szövöde és Weiss Hermína vegytisztító és kelme-
festő üze, az 1860-ban Dussing Miklós által alapított
bútorgyár és Schomann János kőfaragó üze. A 19.
század hetvenes éveiben alapították meg az Újvidéki
Szappanfőző Társulat üzemét is, amely később a napja-
inkban is működő Albus szappangyárrá nőtte ki magát.
A cég biztosította 150 petróleumlámpával 1872 és 1879
között a városi utcák világítását is. 1880-ban kezdte
meg gyártását a Reich Jakab és Fiai tizedesmérleg- és

ÚJVIDÉKI VÁROSI MÚZEUM

A dunai partfürdő
FENT: Az első villamos-
járat indulása, 1911
szeptemberében
FENT: A görögkeleti
püspöki palota

dott az ország gazdasági vérkeringésébe. Ekkor épült fel
Újvidéknél a Dunát átívelő vasúti híd is, a modern kor
előhírnökeként.

A gazdag kereskedők boltjaiban az igényes újvidékiek
megvásárolhattak majdnem mindent, amit a nagyváro-
sok üzletei is kínáltak. A korán beérő gyümölcs és zöldség-
féle vonaton jutott el Budapest, Bécs és Németország
piacaira. A gázvilágítást 1885-ben vezették be, 1893-ban
az új városháza építését kezdték el, 1910-ben a villany-
telepet nyitották meg, majd 1911-ben az első villamos
robogott végig, két vonalon, a város utcáin.

Az újvidékiek, valamilyen íratlan szabályhoz tartva
magukat, egyenrangúan használták a szerb, a magyar
és a német nyelvet, és a boltokba belépve is anyanyelvü-
kön köszöntötték és szolgálták ki őket. A keletre hozott
szokások az első világháborút megelőző időkre eltűnő-
ben voltak, közép-európai jellegűvé vált a város. Ezek
a változások az életmódtól a lakáskultúráig észlelhetőek.
Tartósnak mutatkozott azonban az életvitel, a minden-
napok gondjaihoz, bajaihoz való viszonyulás, a felme-
rülő problémák „keleties”, „ügyeskedő” rendezése,
amihez a Monarchia más vidékeiről a városba költöző
tiszviselők, tanárok és közalkalmazottak hamar hozzá-
szoktak, s ez a város életének is bizonyos dinamikus-
ságot kölcsönzött. Ekkor alakult ki és maradt meg napjainkig
az újvidékiek kényelemszeretete is – vallási és nemzeti
hovatartozástól függetlenül.

ÚJVIDÉK. Püspöki-residencia. - Bischöfliche Residenz.

a Kereskedelmi, Ipari és Kézműves Kamara, az élénk forgalmú Terménytőzsde és az Újvidéki Nemzetközi Mezőgazdasági Vásár tevékenysége is ekkor indult be. Ezeknek az új gazdasági intézményeknek a megalakításában és működésük beindulásában az újvidéki nagybirtokosoknak, gyárosoknak és kereskedőknek, a Dunderskiknek, Tanurdžicoknak, Adamovićeknek és a ponyvagyáros Hajós Gyulának is jelentős szerepük volt.

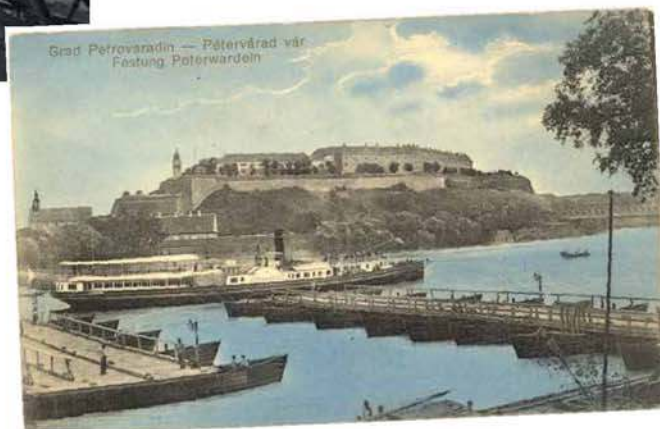
A gazdasági fejlődést látványos városfejlődés kísérte, nemcsak a Dunai bánág fehér márvánnyal kirakott, impozáns közigazgatási palotájának felépülése, Nikola

Az új államban

Az első világháború befejeztével Újvidék ugyanúgy, mint egész Bácska, Bánát és Baranya, az újonnan megalakult délszláv állam határai közé került. Az 1921-ben végrehajtott népszámláláskor a városnak 39 122 lakosa volt, nemzetiségi hovatartozás szerint körülbelül egy-egyharmados megoszlással a magyar, német és szerb lakosok között. Az impériumváltást követő években a település elvesztette szabad királyi városi rangját, és az új államban körzeti központ lett. Jelentőségének megnövekedéséről vall Jovan Živojinović polgármester Bojović vajdához írt levelének mondata: „Újvidék városa abban a szerencsés, de nehéz helyzetben van, Vajdaság szívéként arra hívott, hogy ezen a tájon az új államhatalmat megalapozza.”

A város megtarthatta elnevezésének szerb változatát, a Novi Sadot, mert az megfelelt a „rég történelmi elnevezésnek”, de a régi utca- és városrészneveket megváltoztatták. Az új, konszolidálódó, fokozottan központosított államhatalmi rendszerben, különösen a Vid-napi Alkotmány (1921) rendelkezései értelmében, Újvidék körzeti központ lett. Ekkor a város 27 996 kataszteri holdra terjedt ki, 41 644 épülete és 39 058 lakosa volt. Az újonnan betelepülő lakosok lakáshiányát a város oly módon igyekezett megoldani, hogy a városi tisztviselőknek, tanítóknak, a katonai parancsnokságon szolgálatot teljesítő tiszteknek az újvidéki földekből jutányos áron építkezési telkeket biztosítottak, míg a szegény sorsú magyarok lakta Darányi-telep bérlőit a bérelt földterületek felvásárlására kényszerítette. Így alakultak ki az új városrészek, a Duna mocsaras területének feltöltésével nyert Kis- és Nagy-Limán, amelyeket a régi városmaggal a lebontott hídsánc helyén felépült városrész kötött össze. Az újonnan épülő dunai közúti hídba torkolló modern sugárút mentén épült középületek biztosították a város modern kinézetét.

Újvidék gazdasági, politikai, kulturális és művelődési helyzetére az 1929-ben hozott királyi rendeletek voltak nagy hatással. A Dunai bánág székhelye lett, tartósan megerősítve közigazgatási helyzetét. A demográfiai változások, amelyek 1921 és 1931 között a lakosság-szám megkétszereződését hozták magukkal, Újvidék és Pétervárad egyesülésével növekedtek, s ezeket a gazdasági mutatók is arányosan követték. Ekkor történt meg Újvidék gazdaságának szerkezetváltása is. A város ötvenöt új ipari létesítménnyel gazdagodott, amelyek között a fémipari, vegyipari, szövőipari, valamint a mezőgazdasági termények feldolgozásával foglalkozó gyárak voltak túlsúlyban. Sikeresen működött

A pétervárad várat a városból nézve
FENT: A visszavonuló szerb csapatok által felrobbantott vasúti híd romjai, háttérben a vár, 1941-ben
LENT: Magyar katona mutatja büszkén a szerbek elhagyott felszerelését

Tanurdžić kereskedő modern szállodája és bérpalotája, az egykori sétány angolparkkal való kibővítése, hanem az újvidékieknek a modern életvitelhez való gyors alkalmazkodása is szembetűnő volt. A Duna, amely a város keletkezése óta meghatározta a város életét, Közép-Európa egyik legszebb folyami strandjával ajándékozta meg az újvidékieket, akiknek a dunai strandolás, a Fruška Gora-i séták és hegymászás mellett a folyón való és a folyó melletti időtöltés jellemző nyári tevékenységévé vált. A bánági tisztviselők gyarapodásával, a társadalmi középréteg megerősödésével Újvidéken a városiasodás folyamata – Szabadkával és a vármegyei központtal, Zomborral ellentétben – lényegesen felgyorsult.

A második világháborúban Újvidéket nem érte

ÚJVIDÉKI VÁROSI MÚZEUM

Egy amerikai bombázórepülő felvétele a több találatot is kapott városról

nagyobb méretű rombolás. Az angol–amerikai légerők 1944 szeptemberében kétszer bombázták a várost, amelyben a vasútállomás környéke, a villanytelep és a gyártelep szenvedett nagyobb károkat, de találat érte a jugoszláviai németek központjának épületét, a Habag palotát, ahol a német gazdasági és kulturális szervezet, a Kulturbund központja volt. Az akkor elszennvedett veszteségek azonban mérhetetlenül kisebbek voltak az utána következő idők következményeinél: az 1942-es „hideg napok” áldozatainál; a 3 ezer újvidéki zsidó deportálásánál, akik soha nem tértek vissza; az 1944. október 23-át követő időszakban a katonai közigazgatás idején több mint 1500 magyar és meghatározatlan számú német és szerb lakos kivégzésénél. Mindezek mély sebeket hagytak a város lakóinak lelkén.

A második világháborút követő időszakban Újvidék Vajdaság Autonóm Tartomány székvárosaként fejlődött az egykori Jugoszlávia nagyságrendben második legnagyobb városává. A 20. század második felétől igen erős migrációs folyamatnak volt kitéve. Ezzel párhuzamosan tartományi és országos szinten is művelődési, kulturális és egyetemi központtá nőtt. Rohamos fejlődését a 20. század '90-es éveiben a délszláv háborúk következményeként előállt gazdasági válság lassította le. Az utolsó népszámlálás adatai szerint a megváltozott nemzeti összetételű városnak mintegy 350 ezer lakosa van.

A város magyar arca

Több mint két és fél évszázados története folyamán „a szerb Athén” nemcsak a szerbeknek, hanem a magyaroknak is jelentős központjává vált. A törökök által elpusztított és elnéptelenedett magyar falvak helyén a kiűzésük után létrejött település lakossága kezdetben túlnyomórészt szerb és német volt, azonban a város sorsfordító eseményeihez a városban lakó magyarság is hozzájárult. Így például Péter Ferenc és Nagy Sámuel a szerb és német gazdag kereskedőkkel együtt vállalt kezességet a szabad királyi városi rang megvételéhez szükséges pénz kölcsönvételekor. De jelen vannak a magyarok az első városi szenátus tagjaiként is, az említettek mellett Svertecki József, Pirsél Mátyás, Rajcsányi Gábor és Rejcel János, akik biztosan magyarnak vallották magukat, hiszen nevük mellett vallási és nemzeti hovatartozásukat is feltüntették, s magyarként, „hungarusként” jelölték meg őket. Nagy Sámuel kézírását, városi írnok lévén, számos egykorú irat őrzi.

A magyarok száma 1740-től folyamatosan nőtt a

városban, amikor a bácskai Tisza-vidékről, a Kanizsától Földvárig nyúló területéről költöztek be a virágzásnak indult Újvidékre. Ezt a folyamatot az 1848–1849-es események valamelyest lassították. Az újvidéki magyarság helyzetében 1867-től volt észlelhető lényeges változás. Erről tanúskodik a magyar nyelvű helyi lapok megjelenése. Az 1875-ben jelentkező *Újvidék*, 1891-ben az *Újvidéki Hírlap* és a növekvő kulturális igényeket szolgáló *Újvidéki Színház*, a *Thalia* és a gyerekekhez szóló *Mesevilág*. Az újvidéki magyarság társadalmi élete is szerveződni kezdett: 1875-ben megalakult az Újvidéki Magyar Kaszinó, tagságának létszáma 250 körül mozgott, zöme az „értelmiségi világból” toborzódott, de szívesen látogatták a jobb módú kereskedők és iparosok is. Az újvidéki kereskedők és iparosok 1902-től az Újvidéki Katholikus Olvasókörben tevékenykedtek, a Beltéri Katholikus Kör pedig a katolikus értelmiséget gyűjtötte maga köré. Az 1869-től működő német nyelvű Újvidéki Dalárdából (Frohsinn) 1897-ben vált ki az Újvidéki Magyar Daloskör. De minden más vallási felekezetnek is megvoltak a saját társadalmi és kulturális szervezetei és gyűlekezetei.

Újvidék szegényebb magyar lakóinak zöme a Darányi-telepen lakott, amely a város délnyugati részén elterülő alacsony fekvésű, homokos rész betelepítésével alakult ki 1889-ben. Ez a „vasúti sorompón túli”, a Kraxner-kocsmánál kezdődő sajátos világ a kertek és szőlőtelepek miliőjét is jelentette, ahonnan korai vetemények, korán beérő szőlők kerültek nemcsak az újvidékiek asztalára, hanem a budapestiekére is. Az első világháborút követően nevét Adamović-telepre változtatták, ahol körülbelül 9 ezer magyar élt. Egy iskolája (1928), valamint egy katolikus és egy református temploma is volt.

Az újonnan alakult délszláv államban az anyaországtól való elszakadás előidézte hullámvölgyből az újvidéki magyarság nehezen kapaszkodott ki. Társadalmi és művelődési életének is újra kellett szerveződnie, és alkalmazkodnia az új feltételekhez. Erről a korszakról talán csak a Csuka Zoltán szerkesztette *Út* című folyóirat, a *Délbácskából* kinövő *Reggeli Ujság* és az 1927-ben újraalakult Polgári Magyar Daloskör tanúskodik. A második világháborút követő időszakban a város fejlődése és tartományi székvárosi rangja a magyar értelmiség nagyarányú koncentrációját tette lehetővé, ami Újvidéket a jugoszláviai magyarság központjává léptette elő. Itt jelent meg 1944 karácsonyán a *Szabad Vajdaság* című napilap, amely később *Magyar Szóra* változtatta nevét. 1949-től az Újvidéki Rádió folyamatosan közvetít magyar műsort; 1957-ben alapították meg a Forum Kiadóházat, a bölcsészkar keretein belül 1959-ben itt alakult meg a Magyar Tanszék, majd 1969-ben a Hungarológiai Intézet. Az Újvidéki Televízió 1968-tól sugároz magyar nyelvű műsorokat. A városban jelenik meg az 1945-ben újraindított *Híd* című folyóirat, és itt alapították 1964-ben az *Új Symposion* nevű folyóiratot, melyek az egyetemes magyar irodalomnak is továbbították a modern áramlatokat és nyújtottak közlési lehetőséget az akkor még „meg nem értett”, de ma már a klasszikus magyar irodalomhoz és gondolkodáshoz tartozó, kiemelkedő egyéniségeknek.

A szerző muzeológus, történész, az újvidéki Vajdasági Múzeum igazgatója

A kisebbségi magyar társadalom

A trianoni szerződés nyomán mintegy félmillió magyar került az újonnan létrehozott Jugoszlávia területére. Messze legnagyobb részük a Vajdaság lakója lett.

A. Sajti Enikő a két világháború közötti időszakra visszatekintve összegezi a magyar kisebbség körében végbement társadalmi változásokat

ATÖRTÉNELMI MAGYARORSZÁG területéből a trianoni békeszerződéssel a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz 20 551 négyzetkilométernyi területet csatoltak (Horvát–Szlovénországgal együtt), amelynek 1 509 295 lakosa volt, s ebből 30,3 százalék volt magyar.

Az 1910-es magyar népszámlálás adatai szerint a Bánát Jugoszláviához került területén élő 572 771 lakos 43,9 százaléka volt szerb és egyéb szláv nemzetiségű, 54,3 százaléka pedig német, magyar és román nemzetiségű. Az 1910-es

A szerb csapatok bevonulása Újvidékre 1918-ban

magyar népszámlálás szerint a Bánátban 109 343 magyar élt. A magyarság létszáma és lakosságon belüli aránya a Bácskában volt a legmagasabb: 697 101 lakosának 41,8 százaléka volt magyar, 23,2 százaléka német. A szerbek és horvátok alkották a lakosság 27,5 százalékát.

Az 1921-es jugoszláv összeírás szerint az ország 11 984 911 lakosából 467 658 volt magyar, akiknek döntő

többsége, 378 107 fő a Vajdaságban élt. (Horvátországban 71 928, Szlovéniában pedig 14 429 fő vallotta magát magyarnak.)

A délvidéki magyar kisebbségi társadalom elitje a legnagyobb veszteséget a kiutasítások, az optálások és az áttelepülések, azaz erőszakos vagy kevésbé erőszakos, de mindenképpen kényszer hatása alatt bekövetkező politikai beavatkozások révén szenvedte el. Nemcsak a vesztes államokkal kötött békeszerződések tartalmaztak kisebbségvédelmi klauzulákat, hanem a megalakult államokat külön-külön is kötelezték a főhatalmak a kisebbségvédelmi szerződés aláírására. A kisebbségi szerződések tartalmazták a kisebbségek optálási jogát is. Ez azt jelentette, hogy az egyén dönthetett arról, fel kívánja-e venni az új állampolgárságot, vagy a régit tartja meg, azaz nem az új államok, adott esetben nem a jugoszláv állam döntött arról, megadják-e az állampolgárságot a hozzájuk csatolt területek nem szláv lakosságának.

A jugoszláv belügyminisztérium optálási rendelete szerint azok, akik 1910. január 1-jén a volt Osztrák–Magyar Monarchia azon magyarországi részein éltek, amelyek a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz kerültek, az új állam teljes jogú állampolgárai lettek, azoknak viszont, akik illetőségi jogukat ez után szerezték meg, kérvényezni kellett a jugoszláv állampolgárságot.

Az optálás jogának nemzetközi biztosítása egyáltalán nem zárta ki az optáltak elleni súlyos atrocitásokat, amelyek szintén hozzájárultak a magyar középosztály legyengüléséhez. A délvidéki optált magyar tisztviselőket például gyakran elbocsátották állásukból, sokakat az optálási határidő lejárta előtt mondvacsinált okokra hivatkozva kiutasítottak, ügyvédi irodáik, vállalataik, üzleteik élére szláv gondnokokat neveztek ki, vagy egyéb módon tették lehetetlenné életüket. A terület jugoszláv katonai megszállása után a Vajdaság közigazgatását átvevő Nemzeti Igazgatóság első intézkedései közé tartozott az „idegen” vagyonok zár alá vétele, majd „nacionalizálása”. 1922-ben már alig akadt olyan pénzintézet, vállalat, amely magyar kézen maradt. Ezt egyrészt úgy hajtották végre, hogy akik nem a megszállt terület lakosai voltak, azoknak a vagyonát eleve zár alá helyezték, a helyi illetőséggel rendelkező magyarokat pedig egy mindmáig ismeretlen rendeletre hivatkozva arra kötelezték, hogy „megbízható szerbeket” válasszanak be a vállalatok, pénzintézetek igazgatásába. Amennyiben ezt megtagadták, a vállalat saját költségére kormánybiztost neveztek ki az adott intézmény élére.

Ennek következtében az 1920-as évek végére – Budapest támogatása ellenére – a korábban magyar kézben lévő 168 délvidéki bank, bankfiók, takarékpénztár és hitelszövetkezet vagy tönkrement, vagy pedig szláv kézbe került.

A magyar tisztviselők, közalkalmazottak, tanítók, tanárok, vasutasok elbocsátása 1919 elejétől vált egyre tömegesebbé. Míg a magyar kormány arra törekedett, hogy a

békekötésig fenntartsa a terület közigazgatásának magyar jellegét, a jugoszláv kormányt az időközben megkezdődő béketárgyalások viszont arra inspirálták, hogy a katonai megszállást a gazdasági és közigazgatási pozíciók birtokbavételével erősítse meg. A tisztviselői kar elbocsátását a hűségeskü megtagadásával lehetett indokolni.

A jugoszláviai menekültek, kiutasítottak és optáltak létszámára vonatkozóan meglehetősen eltérő adatok állnak rendelkezésünkre. A második világháború után a külügyminisztérium béke-előkészítő osztályának egyik jelentése szerint 1918 és 1921 között 39 272 fő menekült, optált vagy települt át Magyarország területére. A társadalmi felemelkedés állami bürokráciához kötődő eddigi csatornái teljesen eltorlaszolódtak, s a legérzékenyebb veszteség éppen ezt, a korábban a magyar államhoz kötődő középréteget érte. Úgy tűnik, hogy az „elcsatoltak nemzedékének” középrétegei közül elsősorban a mobilabb, piacképesebb ügyvédek és orvosok tudták megőrizni korábbi társadalmi pozícióikat, ők lettek az első, politikailag is aktivizálható rétege a délvidéki kisebbségi társadalomnak.

A vajdasági városok közül legdinamikusabban Újvidék lakossága emelkedett, amely az impériumváltáskor Szabadka után a második legnagyobb délvidéki város volt. Fejlődésének közigazgatási központtá válása (1929-ben a Duna bánság központja lett) újabb lökést adott. Szabadka lakossága 1921-ben 90 961, Újvidéké pedig mindössze 39 122 fő volt. 1921 és 1931 között Újvidék lakossága 44,6 százalékkal (!) növekedett, és csaknem elérte a 64 ezer főt, miközben Szabadka lakossága éppen csak 100 ezer fölé emelkedett. Ezzel párhuzamosan folyamatosan csökkent a délvidéki városok lakosságán belül a magyarok részaránya. Az impériumváltás előtt még magyar többségű (58,7 százalék) Szabadkán a magyarok részaránya 41,4 százalékra csökkent, de még a csaknem szintiszta magyar (91,8 százalék) Zentán belül is tíz százalékkal csökkent a magyarok részaránya. A „szerb Athénként” számon tartott Újvidéken 1918 előtt a magyarok részaránya mindössze 39,7 százalék volt, ami 1931-re 27 százalékra csökkent. Ez egyrészt a nagyarányú szláv betelepüléssel, a fent említett Magyarországra történő kitelepülésekkel, valamint a magyar szakmunkás réteg főként Belgrádba és Zágrábba történő elvándorlásával hozható összefüggésbe. Az eredeti lakhelyéről elköltözött magyarok 90 százaléka volt szakmunkás.

1918 és 1941 között a délvidéki magyar társadalomra a legerőteljesebb hatást nem a természetes gazdasági, kulturális folyamatok, hanem a határváltozás által előidézett erőszakos politikai hatások és beavatkozások gyakorolták, s mivel középosztályuk korábban túlságosan is a magyar államhoz kötődött, az impériumváltáskor hangsúlyozottan kiszolgáltatott volt. A tudáshoz, iskolai végzettséghez

kötődő pályák váltak a kisebbségi magyar társadalom mobilitásának legfontosabb célpontjává, az iskoláztatás stratégiai jelentőségű lett. A középosztály „újratermelődésének” lehetőségeit a délvidéki kisebbségi magyar társadalom alapvetően kis- és szegényparaszti, a társadalmi modernizáció, mobilitás szempontjából gyenge dinamikával rendelkező széles rétegei eleve komoly korlátok közé szorították, s akkor még egyéb, az új állam által mesterségesen felállított akadályokról nem is szoltunk.

A jugoszláviai magyar kisebbség történelmi középosztálya nem semmisült meg teljesen, azonban jelentősen meggyengült. A mezőgazdaságból élő népesség beszorult a tradicionális gazdálkodás megújulni képtelen keretei közé, társadalmon belüli aránya egyébként is alig változott. A jórészt kisipari szakmunkás réteg tudása hirtelen

felértékelődött, Jugoszlávia bármely pontján piacképes volt, és jórészt elvándorolt a fővárosba. A társadalmi hierarchia legalján helyet foglaló magyar agrárszegénység pedig kiszorult mindenféle társadalmi felemelkedés lehetőségéből. Nem volt elérhető számára sem az iskoláztatás, sem a vagyonosodás, sem a városokba történő áramlást követő tömeges mobilitás.

1944 és 1947 között a fent vázolt folyamatoknál jóval radikálisabb állami-politikai impulzusok érték a magyar kisebbségi társadalmat, amely emiatt szinte teljesen elvesztette nemcsak gazdálkodáshoz, iparhoz, de kultúrához és általában a szellemi tevékenység egyéb szféráihoz kötődő, az első impériumváltás során már jelentősen legyengített régi középosztályát, valamint a '20-as, '30-as években létrejövő tudásalapú új középrétegét. Csaknem kétszer annyian voltak kénytelenek elhagyni Jugoszláviát, mint 1918 után, a menekültek, kiutasítottak és kitoloncoltak létszáma csaknem elérte a 85 ezret.

Egyes becslések szerint 5 ezren,

mások szerint akár 40 ezren is áldozatul estek a bevonuló partizánok bosszújának. Az áldozatok pontos számának megállapítására irányuló kutatások ma még folynak.

Lényegében két réteg maradt „állva”, két rétegből tevődött össze a falusi délvidéki magyar kisebbségi társadalom döntő többsége a negyvenes évek közepén: a mezőgazdaságból élő régi és a földosztás révén létrehozott új kisbirtokos rétegből. E nagyon is egysíkú társadalmi tagolódás egyöntetűségét lényegében csak a meglehetősen vékony, a kispolgári léthez közel álló magyar szakmunkás réteg és a riadt városi kisegzisztenciák törték meg. A középrétegek reprezentációja statisztikailag elhanyagolható mértékre zsugorodott.

A. Sajti Enikő történész, a Szegedi Tudományegyetem professor emeritája. Fő kutatási területe a Balkán és Jugoszlávia 19–20. századi története, a nemzeti és kisebbségi kérdés Szerbiában és Jugoszláviában, a délvidéki magyar kisebbség története

Utcakép a magyar uralom éveiből

Megszállás, „hideg napok” és bosszúhadjárat

JÖLLEHET a Horthy-rendszer soha nem mondott le a Délvidékről, 1940. december 12-én Belgrádban örök barátsági szerződést kötött a Németországgal ugyancsak baráti viszonyban álló Jugoszláviával. Németországnak annyira fontos volt a Jugoszláviával való jó viszony, hogy Ribbentrop az 1941. februári német–jugoszláv egyezményben garantálni is akarta a délszláv királyság határainak semlegességét, ám azt Bárdossy külügyminisz-

Magyar katonák „partizángyanús” személyeket ellenőriznek a bevonulást követő brutális tisztogatás idején
JOBBRA:
Protokollkép: „békés” szerb partizánok – a megtorlások áldozatainak számát 30 és 50 ezer közöttire teszik

ter meg tudta akadályozni. Miután 1941. március 26-án az ország csatlakozott a tengelyhatalmakhoz, Pál régensherceg ellenzéke megdöntötte a kormányt. Ezzel súlyosan sérültek a német érdekek, a Birodalomnak a Szovjetunió elleni hadjáratához és a Görögországgal való közvetlen összeköttetés miatt a térségben feltétlen szövetségesre volt szüksége – Hitler ezért döntött úgy, hogy a tengelyhatalmak késlekedés nélkül megszállják Jugoszláviát.

Hitler a hadműveletekben igényt tartott Magyarország részvételére. A revíziós ígéretek az egyik oldalon, másfelől az angolszász hatalmaktól való végleges elszigetelődés veszélye olyan dilemma elé állította a semlegességhez ragaszkodó Teleki Pált, hogy a döntés felelőssége elől az öngyilkosságba menekült. Utóda, Bárdossy László egyértelműen a részvétel mellett voksolt, de a kormány csak április 11-én, az önálló Horvátország kikiáltásával egyidejűleg – mondván a decemberi egyezmény ekkor érvényét veszítette – indította meg csapatait, és kezdte meg a Délvidék visszacsatolását.

A Hitler által április 12-én aláírt „ideiglenes” felosztási dokumentum szerint a németeken és a magyarokon kívül Olaszország és Bulgária is jugoszláv területekhez jutott. Az ország az előzetes követelés ellenére sem kapta vissza teljes korábbi délvidéki területeit: Magyarországhoz került vissza a Bácska, a Baranyai-háromszög, a Muravidék és a Muraköz, a Nyugat-Bánát azonban német megszállás alatt maradt.

A visszacsatolt 11 475 négyzetkilométeren 1 millió 30 ezer lakos élt, ebből kevesebb mint a népesség harminc százaléka volt magyar; a többi megoszlása: 243 ezer szerb,

220 ezer horvát, 197 ezer német, 80 ezer szlovén, 15 ezer ruszin és 15 ezer zsidó.

A magyar bevonulás idejére ezekről a területekről a jugoszláv hadsereg már kivonult, a lakosság azonban gyakran tanúsított ellenállást, amelyet a magyar csapatok és hatóságok részéről „hideg napok”, azaz rendkívül súlyos, brutális megtorlások követtek. Ezek 1942. január 12-én kezdődtek, amikor a magyar katonai és csendőri alakulatok a szerb partizáncsoportok felszámolásának indokával Feketeahalm-Czeydner Ferenc altábornagy, Grassy József vezérkari ezredes, Deák László ezredes és Zöldy Márton csendőrszázados vezetésével kiterjedt razziát indítottak. A vérengzés során több mint háromezer szerb és magyar zsidó személyt lőttek agyon a nyílt utcán vagy géppuskáztak a jeges Dunába.

Az újvidékieknek nevezett, de tucatnyi településre kiterjedt razzia során a későbbi hivatalos magyar adatok szerint a honvédek és a csendőrök 3309 (más források szerint 3340) polgári lakost gyilkoltak le, köztük 792 nőt, 299 idős embert és 147 gyermeket. Mai szerb történészek adatai alapján a vérengzésnek összesen 3808 áldozata volt, ezek közül 2578 szerb és 1068 zsidó személy.

Tito partizánserege 1944 októberében nyomult be Bácskára, és már ekkor megkezdődött a bosszúhadjárat – a délvidéki magyarok tragédiája a magyar történelem egyik legvéresebb fejezete lett.

A német és magyar kisebbségre váró bánásmódra egyértelműen utalt a Vajdasági Tartományi Pártvezetőség október 2-i körlevele: „A leghatározottabban le kell számolni az 5. hadosz-

loppal, elsősorban a megszállók közvetlen támogatóival. A pártszervezeteknek a legsokoldalúbb segítséget kell nyújtaniuk az OZNA (Népvédelmi Osztály) szerveinek a háborús bűnösök felkutatásában, elsősorban a svábok és a magyarok soraiból, akik népeinket öldökték, üldözték és fosztogatták...”

A bestiális kegyetlenséggel elkövetett népirtás magyar, német és horvát áldozatainak számát 30 ezer és 45 ezer közöttire teszik.

A két sapka

„Ebben a városban kétféle ember létezik, az egyik beleszületik a bűnbe, a másik meggyőződésből vállalja.”

Végel László újvidéki városregényének – az íróé a műfaj-meghatározás – egyik tragikus hőse, a délvidéki történelem könyörtelenségeit közvetve és közvetlenül elszenvedő magyar orvos sűríti e szavakba történelem-filozófiáját. A *Neoplanta* című regény alakjai fiktív neveket viselnek, de a könyv lapjain valóságos eseményeket zömében valóságos személyek élnek át, illetve nem élnek túl. Az alábbi részletben valamikor az 1990-es években egy fiatal lány mondja el az írónak az 1942-vel kezdődő családtörténetét

ANAGYAPJA TÖRTÉNETÉVEL kezdte. Két fényképet emlegetett. Az egyik kép egy újvidéki erkélyt örökölt meg, amelyen nagyapám többedmagával a honvédek bevonulását ünnepli. Bocskai-felöltőben, a második sorban, magasba tárt karokkal a szónok mögött áll. A háttérben egy óriási felirat: „Éljen az országegyesítő Horthy Miklós!” Ebben az időben újszülött kisfia éppen két hónapos volt. Keresztelésekor a szebb jövő reményében óriási lakomát csapott, és a Miklós nevet adta neki, egy pillanatra sem titkolva, hogy Horthy Miklós tiszteletére teszi. A nagyanyám már gyengélkedett, s elérkezettnek látta az időt, hogy megossza titkát az apámmal. Az almáriumból elővette a fotót, és az apám lelkére kötötte, hogy jól rejtse el a dokumentumot, maradjon örök életre családi titok, soha senkinek egy árva szót se szóljon róla.

Van azonban egy másik fotó is, azon szintén a nagyapa látható. A második sorban ugyanazon az erkélyen görnyedten ácsorog. A szónok magasba emelt karral üdvözlí a bevonuló partizánokat. Mögötte a nagyapa, homlokára tolt, vászonból készült partizánsapkával a fején, amelyen ötágú vörös csillag díszelgett. A háttérben nagy betűs felirat: „Halál a fasizmusra – szabadság a népnek!” Ez a dokumentumfotó ki van függesztve a múzeumban, ahol munkaviszonyba álltam.

Az apám mutatta meg mind a kettőt. Értetlenül néztem. Egyáltalán, hogyan kerülhetett ilyesmire sor? – faggattam apámat. 1942 telén a magyar csendőrség letartóztatta a nagyapa szomszédját, Aleksandar Jovanović szerb kereskedőt, kezdte a történetet. Egy életen át együtt üzleteltek. Mindhiába próbálkozott szomszédja érdekében eljárni, a városi hivatalnokok emberszámba sem vették; mi több, egyik alkalommal ráförmedtek, hogy takarodjék, mert különben megjárhatja. Jovanović szomszéd felesége, Ivanka, miután megtudta, hogy a férjét az utcán letartóztatták, hozzájuk menekült. A nagyapa úgy mérte fel a helyzetet, hogy néhány nap leforgása alatt véget ér a magyar

katonai razzia. A fülébe jutott, hogy már Pesten is interve-niáltak, miszerint sürgősen le kell állítani az öldöklést.

A razzia valóban megszűnt, azonban a körülmények semmi jóval sem kecsegtettek. A szomszédasszony remegő hangon könyörgött, hogy rejtgesse a háború végéig, amire nem kell már sokat várni. Pár hónap múlva vége lesz. Az asszonynak nem volt szándékában félrevezetni nagyapát, bevallotta, hogy ő is, meg a férje is hithű kommunis-ták, ami minden bizonnyal a magyarok tudomására jutott. Ha felfedik hollétét, a biztos halál vár rá. Életveszélyben vagyok – rimánkodott az asszony. Ezek tudatában is hajlandó bújtatni, szomszéd? – kérdezte.

Nagyapa igenlően bólintott.

A szomszédasszony a vendégszobában húzódott meg. A biztonság miatt Ivanka magára zárta az ajtót, csak a háziakkal egyeztetett jelre nyitotta ki. A nagyanyám a cse-lédlány tudomására hozta, hogy azt a hátsó vendégszobát egy ideig nem kell takarítani, nem is fűtik, mert a háborús időkben úgysem jön látogató. Végére is, takarékoskodni kell a tüzelővel. Ivanka éjjel-nappal a lezárt szoba foglya volt, szerényen viselkedett, mígnem egyszer azzal az ötlet-tel hozakodott elő, hogy nagyapa szerezzen egy jó rádióké-szüléket, amelyen a moszkvai adót is lehet fogni. Nagyapa elővigyázatosan puhatolódzott a városban. Végül, egy régi munkatársán keresztül, sikerült találni egy erős vevőkészü-léket. Mielőtt még Ivanka búcsút vett volna tőlük, nyoma-tékosan megismételte: rövidesen vége a háborúnak. Aztán eltűnt. Megszökött, könnyebbült meg nagyapa, biztosan a kommunistáknál kötött ki. Hogy az asszonynak nyomós oka volt bujdosni, az abból is egyértelművé vált, hogy a szomszédos villába egy magas rangú honvédtiszt költö-zött be. Kisvártatva tiszteletét tette nagyapáméknál. Nagy tábla pesti csokoládét ajándékozott az apámnak. A kis Horthynak, mondta kedélyesen. Lelkesen mesélt a kényel-mes lakásról, sőt vallotta, hogy soha életében nem élt ilyen fényűző körülmények között. Felesége nem győzi csodálni az értékes bútordarabokat, a drága étkezőleleteket, a szebb-nél szebb ruhaneműt, a pazar holmit. Bizony jól megszed-ték magukat ezek a kommunisták, jelentette ki a tiszt, és nagyapa meghökkent tekintetét látva bizalmasan rákére-de-zett, tapasztalt-e előző szomszédjánál valami gyanúsat.

Ugyanolyan kalmár volt, mint a többi, válaszolta nagyapa közömbösséget színélve, semmi gyanús dolgot nem vettem észre. Tulajdonképpen nem is nagyon társa-logtunk más témáról, mint az üzleti életéről – így nagyapa. Hát igen, mindjárt sejtettem, jegyezte meg a honvédtiszt. Tökéletes kiképzést kaptak Moszkvában, ügyesen leple-zik magukat. Arról is van tudomásunk, hogy Tito ked-vence volt. Sokra vitte volna, ha nem csípjük el. A felesége ugyanabba a bandába tartozik. Valószínűleg szökésben van, nyilván Tito stábjához menekülne, ellenben merem remélni, hogy a mieink elfogják, és kivégzik.

1941 áprilisa: ismét
egy hatalomváltás
Újvidéken – a magyar
csapatok bevonulása

Attól kezdve nagypapa mind hallgatagabb lett. Egyre gyakrabban panaszkolta, hogy erős szorítást, időnként pedig nyílallást érez a mellkasában, meg hogy éjjelente szívdobogásra ébred, kiveri a hideg verejték, miközben légszomj gyötri. A család unszolására felkereste orvosát, aki alaposan megvizsgálta, majd megfigyelés alá vette. Heti rendszerességgel ellenőrizte. Minden alkalommal megnyugtatta, hogy semmi rendelleneset nem észlel, a mellkasi fájdalmakat bizonyára a napi izgalmak okozzák. Nagypapa némán bólogatott a doktornak. Hitte is, nem is, amit orvosa mond. Kedélyállapota egyre romlott. Vagy magába roskadva ült, vagy céltalanul botorkált. Közelegetek az oroszok meg a szerb partizánok. A szomszéd tiszt búcsúlátogatást tett nagypapánál. Lelkesítette az elkedvetlenedett öreget, biztatta, tartson ki magyarsága mellett. Nem tart ez az áldatlan helyzet örökké, visszajövünk, mondta, és szalutált az öregúr előtt, majd egy teherautónyi bútorral, a szervizekkel, az evőeszközökkel meg a többi értékes holmival Budapest felé vette az irányt.

Nagypapa az ágy szélén ült, nehezen lélegzett, zihált, mikor a segéd jelentkezett, és megkérdezte, hogy kinyissa-e a kereskedést. Jobbnak látom, ha a továbbiakig zárva tartunk, és ne feledd, fiam, ellenőrizd a redőnyöket!

Egy hét múlva, váratlanul, a szerb asszony köszöntött rá. Egyenruhában jelent meg, derékszíján revolvertork lógott. Megmentőjének nevezte, és nem győzött eleget hálálkodni. Ő aztán nem felejt. Intézkedett, hogy nagypapa helytállásáért kapja meg azt az elismerést, amit megérdemel. Ajánlotta az illetékeseknek, hogy válasszák be nagypapát abba a bizottságba, amely a felszabadítókat fogadja. Az elvtársaknak előadta indokait, miért éppen ő a választott, a pártvezetőség egyhangúan elfogadta a javaslatát.

A válltáskájából partizánsapkát vett elő, melyen ötágú vörös csillag ragyogott. Az asztalra tette. Délután tartják a bevonulási ünnepséget, nem kell kiöltözni, csak ezt a sapkát kell felvenni. Mindannyian egyforma partizánsapkában fogunk állni az emelvényen, lelkendezett. Katonai dzsippel személyesen jön érte, jelentette be. A váratlan

látogatás nyugtalanította nagypapát. Legszívesebben visszafeküdt volna az ágyba, de nem tette, mert attól tartott, hogy nem lesz ereje felkelni. Ült a karosszékekben, az üzleti könyveket lapozgatta. A nagyanym vigasztalta. Nem biztos, hogy ilyen kilátástalan minden, ki tudja, mit hoz a jövő, látod, a kommunisták befogadtak, tisztelnek, méltányolják bátorságodat, meghálálják a jószágodat.

Nagypapa kellenlenül csóválta a fejét.

A katonai terepjáróban megragadta Ivanka karját, és utolsó erejét összeszedve megkérdezte: Ugye nem terveztek megtorlást? Kérlek, légy őszinte hozzám! A szerb asszony megnyugtatta. Miféle megtorlás? Új világ születik. Aki nem emelt fegyvert az új hatalomra, annak nincs mitől tartani. Másnap a segéd lelkesen érkezett. Kopogtatott az ajtón, majd szinte beesett a helyiségbe. Látta nagypapát az erkélyen, jól festett a partizánsapkában, szép volt az ünnepség, áradozott. Érdeklődött, kinyisson-e. A nagypapa a fejét rázta. Két nap múlva, a hajnali órákban zörgettek az ablakon. Nagypapát keresték. Látva a fegyvereseket, gondosan felöltözött, miközben a parancsnok toporzékkolt, hogy ne húzza az időt, úgysem menekül meg. Az öreg elkészült. A bakák intettek, másszon fel a teherautóra. Kapaszkodott, de elhagyta az ereje, mire a parancsnok odaszélt, hogy emeljék fel. Bezzeg, amikor a Horthyt ünnepelték, akkor virgonc voltál, amikor a fasisztákkal kollaboráltál, nem kínzott a reuma! A teherautó felberregett. Nagyanym fejvesztve rohant a szerb asszonyhoz, hogy elpanaszolja a történeteket, azonban nem találta otthon. Csak délután sikerült ráakadni. Ivanka gyorsan összekapta magát, és elrohant, mint mondta, a parancsnokságra. Késő éjszaka kopogtatott. Elkéstem, mondta. Csak annyit sikerült elérni, hogy a kilakoltatást megakadályozzam. A nagypapa érdemeinek elismerésül maradhatnak a lakásban. Az üzletet azonban elveszik. Nem szabad aggódni, szedje össze magát, vigasztalta a nagyanymát, Miklósról gondoskodni fogok. Úgy nevelem, mintha a saját fiam lenne, tette hozzá. A másik fotót, melyen a nagypapa a partizánokat üdvözölte, Ivanka mutatta meg apámnak. Váratlanul

1944 októbere:
visszatértek a
szerb csapatok
– Tito partizánjai-
nak bevonulása

üzent, hogy érte jön. Beültek a szolgálati kocsiba, a sofőr a múzeum előtt parkolt. A bejárat ajtó előtt az igazgató fogadta. Kezet ráztak, majd meghívta őket egy kávéra, de az asszony ideges kézmozdulattal jelezte, hogy most inkább nem. Egyedül akarok maradni nevelt fiammal, mondta, és a kiállítóterem felé indult. Bevezette az egyik nagyterembe, és megállt a felnagyított kordokumentum előtt, amelyen a nagyapa vagy tizedmagával egy erkélyről a bevonuló partizánokat üdvözölte. A háttérben öles betűkkel a felirat: „Halál a fasizmusra – szabadság a népnek!” Ivanka meghatódva állt a kép előtt. Apád hős volt, jelentette ki ünnepélyesen. Apámat sokkolta a látvány. Mi másra gondolhatt mindezek után, mint hogy az apja képmutató, gyáva ember volt? Nem is értette, miért nevezi Ivanka hősnak. Nagylelkűségből? Hálából? Ez igazán megalázó dolog. Ivanka közbenjárására, nagyapa posztumusz állami kitüntetésben részesült. A megindokolás szerint antifasiszta érdemeiért. A kitüntetést apám vette át, de nagyon kellemetlen helyzetbe került, szégyellte magát, folytatta Annamária. Képtelen volt legyőzni a lelkifurdalást, hogy ezzel ő is meghunyászkodott, mint nagyapa. Ennek a történetnek nincs se kezdete, se vége. Apának így kellett leélnie az életét, így született, és így is halt meg. Ez járhatott a fejében, amikor gyöngéden megsimogatta az orcám, és csak annyit mondott: Szegény kislányom! Beleszülettünk, tette hozzá tétován. Tekintete elkalandozott. Ebben a városban kétféle ember létezik, az egyik beleszületik a bűnbe, a másik meggyőződésből vállalja. Néha alig van különbség a kettő között. Lassan, szótagolva, nagy szünetekkel beszélt, mintha gyónna. Vagy saját magával vitázott. Sohasem tudjuk, hogy melyik csoportba tartozunk, lehet, hogy mindkettőbe. Nincs értelme ettől menekülni, bűnhődnünk kell. Valakikért, valamiért, teljesen mindegy.

Bizonyára bűnhődésből vett szerb lányt feleségül, Vidoslav Gavrilović, a tekintélyes bíró lányát, Tatjanát, akivel az egyetemen ismerkedett meg. Ivanka ellenezte a házasságot, viszont sosem árulta el, miért. Apám is csak a

halála előtt döbbsen rá. Az após az egyik családi vacsorán ünnepélyesen bejelentette, hogy intézkedett, és a klinika igazgatóhelyettesének teszik meg. Szép pálya előtt állsz, mondta, és felemelte a borospoharát. Megérdemled, fiam! Aztán hozzátette, hogy sohasem gondolta volna, hogy ilyen jó nevű és közkedvelt magyar vő kerül a családba. Apám meghökkent a mondattól. Az após folytatta: azért meri ezt kijelenteni, mert 1944 telén, az újvidéki hadbíróság tagjaként, sok gondja volt a magyarokkal. Gyanús, kétszínű, köpönyegforgató, jellemtelen gazfickókkal találkozott. Egy kereskedővel példálózott, aki Horthy katonáit üdvözölte, majd négy évre rá a partizánokat köszöntötte. Szégyen és gyalázat! – tette hozzá felháborodva. Erre a galád tette nem minden faj képes. Apám másnap felkereste Ivankát, és apósa háború utáni ténykedéséről érdeklődött. Ivanka rábólintott. Úgy van, fiam, jól sejtetted. Apád a katolikus temető végén rejtőző tömegsírban nyugszik. Gaz fedi a jeltelen sírhantot, legalábbis így hallottam. Sohasem voltam kinn, nem akartam látni azt a helyet, jobban mondván, nem volt erőm szembesülni vele. Pedig állandóan a fejemben motoszkál. Inkább a lelkemben gyászolom apádat, mert a feledéshez nem elég egy emberöltő, sohasem fogom elsíratni. Gyakorta merengek a múzeum falán levő fotó előtt. Kérde, ugye, melyik arca volt az igazi? Azt hiszem, mindkettő. Mert mit tehetett volna azokban a zűrzavaros időkben egy magyar ember? Ha nem köszönti Horthyt – gyanús, ha nem üdvözli Titót – szintén gyanús. Hősiesen vállalta mindkettőt, amiért nagy árat fizetett. Rendezte a számláját. ■

Forrás: Végel László: *Neoplanta. Városregény*. Noran Libro, 2013. 251–258. old.

A történelem egyes folyamatai nehezen magyarázhatók az emberek és állatok egymásra kölcsönösen gyakorolt hatásának megismerése nélkül. Sorozatunk ezt szemlélteti néhány példával

Dél-Amerika sokoldalú háziállata: a láma

DÉL-AMERIKA LEGJELENTŐSEBB, őshonos házasított növényevő állata az alpaka mellett a láma. Mielőtt az európai gyarmatosítók betelepítették volna a lovat, a szarvasmarhát, a samarat, a kecskét és a juhot, a láma teherhordó, hús-, tej- és gyapjúforrás volt. A láma ugyanolyan jól alkalmazkodott magas hegyi otthonához, mint a teve a sivatagi környezethez.

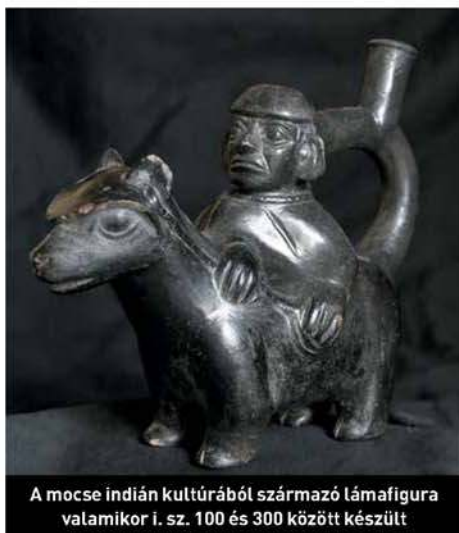
Az Óvilág földművelőinek és állattenyésztőinek bőséges választék állt rendelkezésre, mikor házasították a nagytestű növényevőket. Közép-Ázsiában a ló, Közel-Keleten és Európában a juh, a kecske és a szarvasmarha, Arábiában pedig a teve vált háziállattá. Habár az utolsó jégkorszak végén (12 ezer évvel ezelőtt) még Észak-Amerikában is éltek ló- és tevéfélék, i. e. 8 ezer táján mind kihaltak. A kutatók még ma is vitatkoznak, mi okozhatta kipusztulásukat: feltételezik, hogy Amerika első lakosai vadásztak rájuk, esetleg kedvezőtlen környezeti hatások, éghajlatváltozás miatt nem éltek túl a viszontagságokat.

Az észak-amerikai tevéfélék 2–3 millió évvel ezelőtt keltek át a Panama-szoroson Dél-Amerikába, ahol nemcsak túléltek az ember érkezését, hanem el is szaporodtak az Andok változó éghajlatú, magas hegyi környezetében, mind a fennsíkokon, mind a hegy ormain és lejtőin. Ezek a fajok voltak a négy dél-amerikai tevéfélének, a házasított lámának (*Lama glama*) és alpakának, valamint a vadon élő vikunyának és guanakónak az ősei.

A láma évszázadokon keresztül központi szerepet töltött be az Andokban élő indiánok életében. A spanyol hódítás után, a 16. században az alacsonyabban fekvő területekre is áttelepítették

az óvilági állatok, a juh, a marha, a szamár és a ló mellé, de alkalmazkodása a szélsőséges körülményekhez még ma sem teszi nélkülözhetővé a lámát az Andok hegységben élők számára.

Eldöntendő tudományos kérdés, hogy mikor érkeztek az első emberek Amerikába, és pontosan hogyan, milyen fázisokban zajlott a betelepítés. Ázsiából Amerikába mintegy 20 ezer évvel ezelőtt kelhettek át az első embercsoportok, de egyes tudósok ezt az eseményt 40 ezer évvel ezelőttre teszik. Amit biztosan tudunk, hogy a vadászó-gyűjtögető csoportok 15 ezer éve érték el az Andok hegységet. Az észak-ame-

A mocse indián kultúrából származó lámafigura valamikor i. sz. 100 és 300 között készült

rikai ló- és tevéféléktől eltérően a lámák ősei túléltek az Andokban élő vadászó-gyűjtögető népek okozta pusztítást. I. e. 5000–4000 körül házasították a vadon élő guanakót és a vikunyát, melyekből kifejlődött a két házasított tevéfélé: a láma és az alpaka.

Idővel a láma szerepe is megváltozott. Először a házasított láma csak élelemforrásként és szőre miatt volt fontos, de ahogy a kis államok hatalmas birodalmakká fejlődtek, egyre fontosabbá vált teherhordó minőségében, valamint az isteneknek és az ősök

emlékének szánt áldozati állatként.

Az első nagyobb, az inkákat megelőző – és a lámákat intenzíven alkalmazó – birodalom a Titicaca-tó környékén, Tiwanaku (Tiahuanaco) városállamban fejlődött ki az i. e. 1000 és i. e. 300 közötti években, a mai Bolívia területén, de virágkorát az i. sz. 1. évezred második felében élte. Tiwanaku sírjaiban lámamaradványokat találtak, valószínűleg a temetéskor áldozták fel őket. A láma emellett kereskedelmi árukat és adót szállított a hegyvidéken fekvő főváros és a tengerparti tartományok között. A későbbi prekolumbiánus, azaz gyarmatosítás előtti kultúrákban is hasonló szerepet játszott.

Az inkák a 13. század elején kezdtek terjeszkedni, birodalmuk legnagyobb kiterjedését éppen a spanyol hódítás előestéjén, az 1500-as években érték el. Igen nagy terület felett uralkodtak: a mai Ecuador, Peru, Bolívia, Kolumbia és Chile egy része is a birodalomhoz tartozott, melynek kiterjedése egészen Argentína északi határáig nyúlt. A birodalom fővárosa a magas hegyvidéki (ma Peruhoz tartozó) Cuzco volt, a hegyvidéki és tengerparti tartományokat kiváló kövezett úthálózat segítségével kormányozták. Az inkák mind lámát, mind alpakát tenyésztettek, és hatalmas csordákat tartottak fenn – körülbelül 10 millió láma legelészett birodalomszerte.

Habár a láma húsát mindig fogyasztották frissen is, szárítva is, az inka időkben elsődlegesen a gyapjának és a teherhordó képességének vették hasznát. A vikunya és az alpaka finomabb gyapját a nemeseknek tartották fenn, a durvább lámagyapjút pedig a köznépek. A láma szőréből fali-szőnyegetek, kötelet készítettek, valamint *kipukat*, melyeket színes

csomókból összekötve, mintegy az írás helyettesítéséért számolásra és más fontos információk közlésére használták. [Az inka zsinórírás megfejtésére irányuló mai erőfeszítésekről lásd 2014. októberi számunk erről szóló írását a 12–13. oldalon.] A láma másik fontos funkciója volt a szakrális áldozati szerep. A him lámákat például az inka uralkodó istenségnek, Inti napistennek szentelték.

A spanyol hódítás után a lámák száma jelentősen csökkent, egyes becslések szerint a tizedére esett vissza. A konkvisztádorok számos betegséget hurcoltak be, melyeknek sok láma áldozatul esett, ráadásul az óvilági háziállatok is konkurenciát jelentettek. A spanyolok az állatot a húzáért is pusztították. Amikor azonban elkezdtek kitermelni a gazdag andoki ásványlelőhelyeket, rájöttek, milyen értékes teherhordó, s nagy magasságokban is kiválóan használható. Így a lámák megőrizhették tradicionális szerepüket az Andok gazdasági életében. Napjainkban ismét 7 millió fölé emelkedett a lámák és alpakák száma egyedül a dél-amerikai kontinensen. ■

Forrás:
Eric Chaline
Ötven állat, amely megváltoztatta a történelmet
[Kossuth Kiadó, 2014]

A *rettegés* foka

Angela Wright mutatja meg nekünk,
hogyan az erőszakot, a zsarnokságot
és a természetfölötti bosszúját feldolgozó
öt klasszikus, illetve mai rémregény
miképp tükrözi annak a kornak
a félelmeit, amelyben íródtak

Amikor a britek frászt hoztak a franciákra

Horace Walpole:
Az otrantói várkastély
(*The Castle of Otranto*, 1764)

Kísértetjárta kastélyok, titkos csapóajtók, rejtélyes módon megkerült kéziratok és démoni szörnyetegek... mind-mind annak az irodalmi műfajnak a védjegyei, amely a szerzők képzeletének legmélyebb bugyraiból került napvilágra a 18. század második felében: ez a gótikus regény.

A mai olvasók már hozzá vannak szokva ahhoz, hogy a természetfölötti erejéről szóló, borzalmakkal teli rémtörténeteket olvassanak. A gótikus regény – amely nevét a gótikus építészeti stílusról kapta, azokról a középkori romokról, amelyeknek a falai között játszódik ebbe a romantikát előkészítő stílusba tartozó számos regénynek a cselekménye – 250 évvel ezelőtt azonban meglepően újszerűnek hatott. Olyannyira, hogy a zsáner első példányát, *Az otrantói várkastélyt* széles körben a brit irodalom egyik mérföldkövének tekintik.

1764 karácsonyának napján, első megjelenésekor a regényben azt az információt hozták az olvasók tudomására, hogy „a genti William Marshal” saját kezűleg fordította le a kéziratot, amelyet „egy ősidők óta katolikus család könyvtárában talált valahol Észak-Angliában”.

A kézirat előszavában Marshal kijelenti, hogy „bármilyen is volt a [szerző] szándéka, ...művét pillanatnyilag kizárólag szórakoztatási céllal tárhatjuk a nagyközönség elé”. A bevezetőt egy rejtéllyel és rettegéssel átszőtt történet követi, egy hatalmi harc kitalált története, amely az otrantói hercegség sorsáról dönt, s szereplői: egy basáskodó trónbitorló, egy vívódó hősnő és egy gigantikus tollas sisak, a helyszíne pedig egy katolikus itáliai hercegség, távol a protestáns, kozmopolita és felvilágosult Londontól.

Az otrantói várkastélyt természetesen egyáltalán nem William Marshal írta. Marshal valójában Horace Walpole brit parlamenti képviselő agyszüleménye volt, aki a regény második kiadásának alkalmával ravasz módon beismerte, hogy ő a valódi szerző. Műve létjogosultságát azzal igazolta, hogy az valójában egy „gótikus történet”.

Hogy a „gótikus” kifejezés alatt mit is értett egészen pontosan Walpole, azt aligha lehet egyszerűen megfogalmazni. *Az otrantói várkastély* előszavában kritizálta Voltaire-t, akinek volt mersze nyíltan bírálni az angolok üdvöskéjét, Shakespeare-t. Walpole egy Voltaire elleni visszavágásnak szánta a „gótikus” kifejezést, és tágabb értelemben egész Franciaországnak szánta a fricskát, ráadásul egy ingatag pillanatban tette mindezt – nem sokkal azt követően, hogy véget ért a Winston Churchill által jóval később az első világháborúnak nevezett hétéves háború, melynek következtében többek között a britek a franciák rovására élénk gyarmatbirodalom-építésbe kezdhetek.

Horace Walpole hazafias célja a „gótikus történettel” a brit múlt dicsőségének helyreállítása volt, mivel akkoriban a gótika korának lovagi világára úgy tekintettek, mint a brit identitás egyedi és lényegétől elválaszthatatlan elemére. Művének másik célja az volt, hogy olvasóközönségével megkedveltesse a szellemek bosszújának eme valóságútlán történetét.

Magyarul megjelent a *Kalandos históriák* című kötetben, Európa Könyvkiadó, 1974

Walpole a „gótikus” kifejezést Voltaire és Franciaország elleni fricskának szánta, nem sokkal a hétéves háborút követően

Ann Radcliffe „talpraesett hősnőjéről” szóló sötét regényének borítóját Augustus császár Rómából száműzött lányának ábrázolása díszítette

Egyszemélyes női háború a zsarnokság ellen

Ann Radcliffe:
Szicíliai románc
(*A Sicilian Romance*, 1790)

A francia forradalom első hónapjai során, 1790-ben jelent meg Ann Radcliffe második regénye, a *Szicíliai románc*, amelynek különlegessége, hogy azt a meggyőződést tükrözi: a zsarnoki hatalom sem több mint tűnény jelenség. Az érthetetlen módon magyarul soha meg nem jelent regény egy rejtélyes vándor barangolásával kezdődik, aki véletlenül egy kastély romjaira bukkan, és felfedezése arra ösztökéli, hogy elmerengjen a zsarnokság és a fényűzés hanyatlásán. „A mostani generáció tagjai – akik nyomorúságban tengődnek vagy tobzódnak az érzéki élvezetekben – egyaránt továtűnnek, távoznak az élők sorából és valamennyien a feledés homályába merülnek.”

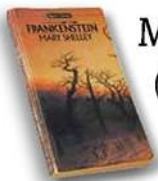
A vándor megismerkedik a történettel, amely Julia di Mazzini, az elhagyatott kastély egykori úrhölgyének sorsát meséli el, aki megtagadta arisztokrata apja parancsát, és nem volt hajlandó hozzámenni apja barátjához. Elmenekült a kastélyból, és egy zárdában lett menedékre, amelynek lakóiról idővel kiderül, hogy legalább akkora despoták, mint édesapja.

A *Szicíliai románc* ugyanabban az évben jelent meg, amikor Mary Wollstonecraft feminista író a *Nők jogainak követelése* [*Vindication of the Rights of Women*] című vitairatában megfeddte Edmund Burke filozófust, államférfit a modern konzervativizmus alapművének számító *Töprengések a francia forradalomról* negatív attitűdjé miatt. Wollstonecraft (aki nem mellesleg Mary Shelley édesanyja volt) továbbá azt is helytelenítette, hogy Burke Marie Antoinette bebörtönzésén lamentál, és a bukott arisztokrácia tagjai iránti együttérzése miatt is korholta. „Őn kizárólag a színházi szónoklatok, valamint királynők bukására tartogatja a könnyeit” – szólította meg közvetlenül Burke-öt Wollstonecraft –, miközben Franciaországban több ezer anya szenved a régi rendszer [*ancien régime*] zsarnokságától.

Radcliffe – akinek az életéről vajmi keveset tudunk – határozottan Wollstonecraft mellett foglalt állást, és egy feltűnően talpraesett hősnő alakját vázolta fel, aki nemcsak hangoztatja, de ki is áll egyelő jogaiért mind a főnemesi, mind az egyházi zsarnoksággal szemben. A korabeli olvasók számára a napnál is világosabb volt a párhuzam a regény mondanivalója és a francia forradalom között, amit nehezen lehetett figyelmen kívül hagyni.

Egy Napóleonhoz mérhető szörnyeteg

Mary Shelley: **Frankenstein vagy a modern Prométheusz**
(*Frankenstein or the Modern Prometheus*, 1818)

Frankenstein neve mára a gótikus műfaj szinonimájává vált. Regénye születése kapcsán Mary Shelley később megjegyezte, hogy az volt a szándéka, hogy egy paranoiával és üldöztetéssel átszőtt történetet alkosson, amelynek hatására a „jeges rémület futkározik olvasói hátán”. Kijelenthetjük, hogy a regénnyel maradéktalanul elérte a célját. Svájc fenséges hegyvidékeitől a sarkkör jeges pusztaságáig követjük a gyarló tudós, Victor Frankenstein útját, aki a kudarcra ítélt felfedezőnek, Robert Waltonnak meséli el a történetét arról a toronymagas emberfeletti lényről, akit maga teremtett, majd cserbenhagyott, és emiatt arra kényszerült, hogy a világ végéig üldözzön.

A névtelen lényt különféle emberi és állati maradványokból fércelte össze paranoid teremője, később azonban már „vámpírnak” és múmiának nevezte saját alkotását. A lény reménytelen helyzetét egy – John Milton *Elveszett paradicsom* című epikus költeményéből származó – idézet ragadja meg a legfrappánsabban, amit a szerző mottónak választott művéhez: „Kértelek, Teremtő, hogy sárból emberré gyúrsz? Esdekelttem, hogy a sötétből hívj elő...” (Jánosy István fordítása) Az eredeti költeményben Ádám vonta kérdőre Istent a teremtése kapcsán.

Ugyanezek a kételyek szövik át Frankenstein történetét is. Az összetett cselekmény központi elemét képezi a lény sztorija, amely a mérlegelés nélküli teremtés következményeinek részleteit boncolgatja. Jó szándékú lényként érkezett e világra,

de egy kegyetlen, előítéletekkel terhes társadalomban találta magát, és a negatív tapasztalatok hatására jósága pillanatok alatt erőszakba csapott át.

A *Frankenstein* megalkotása 1816-ban kezdődött a Genfi-tó partján, ahol egy baráti társaság tagjai – Lord Byron ötlete nyomán – rémtörténetíró versenybe kezdtek. Az összegyűlték közül egyesek Napóleon lelkes hívei voltak, akit nem sokkal korábban, 1815-ben győztek le Waterloonál. A regénybeli lényre tehát akár Bonaparte elvesztett hatalmának, valamint az Európa-szerre gyengülő forradalmi szellemnek a jelképeként is tekinthetünk. A regény végén Frankenstein, a teremtménye és a sarkkörü felfedező, Walton „reményei” egyaránt szertefoszlának.

Erre a regényre is jelentős hatást gyakoroltak saját korának félelmek. A félelmek okai pedig bukott politikai ügyekben, az egyetemek boncasztalain a holttestekkel történő kockázatos tudományos kísérletekben, valamint az északi sarkkör meghódításának életveszélyes expedícióiban keresendőek. Számptalan irodalmi és filmes feldolgozásának köszönhetően a *Frankenstein* a jelenkor félelmekére is emlékeztet minket: a tudomány, valamint a tudományos-technikai haladás etikai problémáira és következményeire.

A mű a fenti címmel magyarul a Móra Kiadó *Kozmosz* könyvek sorozatában 1977-ben jelent meg Göncz Árpád fordításában

Jonny Lee Miller (lent) a névtelen szörnyeteg szerepében Benedict Cumberbatch oldalán látható a színpadon, 2011-ben. A *Frankenstein* egyben „a jelenkor félelmek: a tudomány, valamint a tudományos-technikai haladás etikai problémáira és következményeire” is emlékeztet minket

A lényre akár Bonaparte elvesztett hatalmának, valamint az Európa-szerre gyengülő forradalmi szellemnek a jelképeként is tekinthetünk

Stoker a megroggyant Nagy-Britanniába mélyeszti szemfogát

Bram Stoker:
Drakula
(*Dracula*, 1897)

Nem Bram Stoker *Drakulája* volt az irodalom első vámpírja, de a megjelenése óta eltelt időszakban világossá és vitathatatlaná vált kiemelkedő, ikonikus szerepe. Számtalan pamflet, színpadi, irodalmi és filmadaptációja jelent meg, s még egy epizódszerep is jutott neki Joss Whedon *Buffy, a vámpírok réme* című nagy sikerű amerikai filmsorozatában.

Stoker eredeti művében Drakula szerepe azonban mindössze egy homályos árnyra korlátozódott, akivel először egy udvarias és szívélyes házigazda képében találkozunk az Erdélybe látogató ifjú ügyvédbojtár, Jonathan Harker. Drakula később sötét fenyegetéssé lényegül át, amely beszívárog Angliába, és bemocskolja az angol rózsát, Lucy Westenrát is.

A *Drakula* a századvég szorongásaira apellál, amelyeket leginkább Max Nordau német nyelvű újságíró, a cionista mozgalom egyik alapítója [azaz Nordau Miksa, született 1849-ben Pesten – *A ford.*] jelentős polémiait kiváltó 1892-es műve, a *Degeneráció* [Entartung] testesített meg. „Egyre mélyebb árnyak borítják sötétségbe a földet, mindent rejtélyes homályba burkolnak, amelyben megszűnik minden bizonyosság és bármely eshetőség valószínűnek tűnik. [...] Véget ért a nap és egyre terjed az éj.”

Nordau érvelése szerint a személyes és a nemzeti szinten megnyilvánuló erkölcstelenség hanyatlásba taszította a társadalmat. Nagy-Britannia egyre gyengülő imperialista hatalmának megtestesítője az az erdélyi (vagy havasalföldi?) vámpír, aki a régi és az új hatalmi formáktól egyaránt függetleníteni tudja magát, és megszállja azt a Nagy-Britanniát, amely teljesen védtelenül áll egy efféle fenyegetéssel szemben.

A *Drakula* a *Degenerációt* követően jelent meg, de a megváltozott szexuális viszonyok, a Darwin-féle evolúció, valamint a hanyatló imperialista hatalom ábrázolásával kollektív neuralgikus pontokra sikerült rátapintania. A levélregényben ráadásul több nemzet tagjai alkotják azt a csoportot, amelynek végezetül sikerül legyőznie a vámpírt – ami akár arra is utalhat, hogy Nagy-Britannia már akkor sem volt elég erős ahhoz, hogy önerőből felvehesse a küzdelmet az ellenségeivel.

Magyarul először a rövidített fordítás *Drakula gróf válogatott rémtettei* címmel 1985-ben, a teljes szöveg pedig *Drakula* címmel 2006-ban jelent meg az Európa Könyvkiadónál

A totalitárius diktatúra sötét árnya

Elizabeth Kostova:
A történész
(*The Historian*, 2005)

„Rád hagyom a történetemet, fogékony olvasó...” – ekképp kezdi beszámolóját *A történész* névtelen női elbeszélője. Az ezt követő kéziratok azzal a céllal jutnak el az elbeszélőhöz, hogy ismét felelevenítsék a „megkerült” kéziratok tematikáját, amit a gótikus regények egyik alappilléreinek tekinthetünk.

A *történész*ben Kostova felfrissíti és újra feldolgozza a Drakula-motívumot. Egyrészt személyes és családi történetről van szó: a cselekményben az elbeszélő szülei és barátai szerepelnek. Másrészt geopolitikai kalandról, amelyben az elbeszélő a hidegháborús, majd a jelenlegi, folyamatosan változó Európán keresztül üldözi az élőhalottakat.

A narrátor édesapjának barátja, Rossi rejtélyes körülmények között eltűnik, miközben Drakula történetét kutatja. Kutatása a vámpírra mint „törökgyilkosra” összpontosít, a megszállóra, aki birodalmakat kényszerít térdre. Egy régi könyvet és egy köteg megsárgult levelet hagy hátra, amelyekre a fiatal lány az édesapjánál talál rá. Felfedezésének köszönhetően maga is Drakula nyomába szegődik, útja során átszeli Európát, és fényt derít arra is, hogy édesanyja, tudomásával ellentétben, mégsem távozott az élők sorából.

A *történész* jelentős része a hidegháborús Bulgáriában játszódik, és a hősnő ebben az országban fedezi fel végül a vámpír sírját is. Itt találkozunk azzal a Drakulával, aki a kommunista Európa sötét múltján élésködött, a totalitárius hatalom és a militarizmus végvidékén. Egy könyörtelen, brutális és kapzsi vámpír képe bontakozik ki, aki vérfagyasztó módon testesíti meg a „hatalom mindenre feljogosít” alapvető egy olyan korszakban, amelyet a terror és a világméretű vallási konfliktusok (is) jellemeztek. **II**

Kostova a szerző felvett neve, **Elizabeth Z. Johnson**ként az Egyesült Államokban született és ott él. Műve magyarul az Európa Könyvkiadónál jelent meg 2006-ban

Angela Wright irodalomtörténész, a Sheffieldi Egyetem docense, szakterülete a gótikus irodalom és a romantika

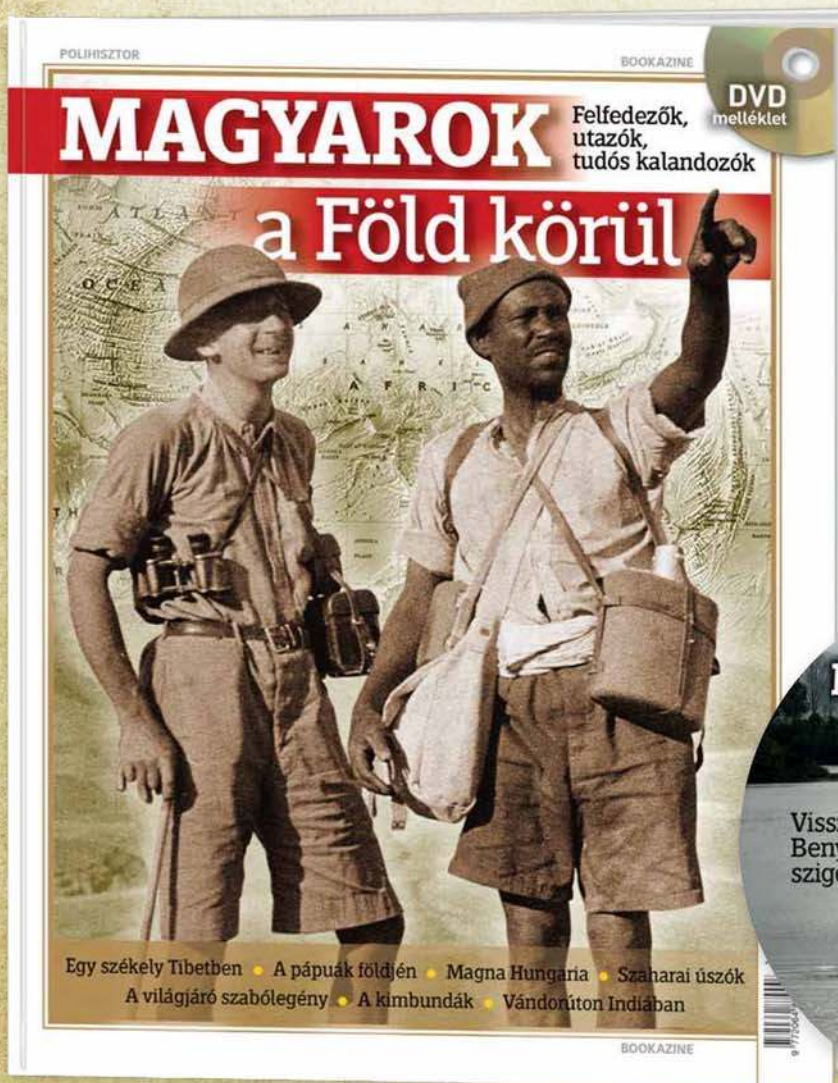
Fordította Gether Dénes

Az 1958-as *Drakula* [The Horror of Dracula] című film plakátján ábrázolt gróf az eredeti műben a birodalom elvesztése felett érzett brit féltelmekből táplálkozott

Izgalmas bookazine híres magyar felfedezőkről, utazókról, tudós kalandozókról

- Egy székely Tibetben • A pápuák földjén
- Magna Hungaria • Szaharai úszók
- A világjáró szabólegény • A kimbundák
- Vándorúton Indiában

Ajándék DVD melléklet!

Visszatérés Benyovszky szigetére 1-2.

Cséke Zsolt geográfus,
világjáró operatőr filmje

MEGRENDELÉS

Kossuth Kiadó Vevőszolgálat

www.kossuth.hu • vevoszolgalat@kossuth.hu

(06-1) 225-8400, 782-1710

Bookazine. Tartalmas, mint egy könyv – színes és érdekes, mint egy magazin.

Magyar–szlovák közeledés a második világháborúban

Egy sikertelen kiugrási kísérlet

A második világháború utolsó két teljes évében a magyar és szlovák diplomácia gyenge kísérletet tett a tengelyhatalmakkal való szakítás közös előkészítésére. A diplomáciai puhatolózások hátterét és a tényleges együttműködés esélyeit **Janek István** mutatja be

KÁLLAY MIKLÓS, aki 1942 és 1944 márciusa között töltötte be a miniszterelnöki tisztséget, egyik legfontosabb politikai céljának azt tekintette, hogy Magyarországot fokozatosan kivezesse a második világháborús hadviselő felek közül, és eltávolodjon a németektől. A magyar vezetés attól félt, a nyílt szembefordulás azonnali német beavatkozáshoz vezet, ami két további súlyos eseményt vont volna maga után. Egyrészt az angolszász szövetségesek bombázásait, másrészt Szlovákia és Románia részvételét Magyarország megszállásában. A magyar–szlovák kapcsolatokat korábban jellemző torzsalkodások 1943-ban is folytatódtak. Az egymás elleni sajtótámadások mindennaposak voltak, s ezekben a vitákban a németek döntőbíráskodását is kikérték. A németek a magyar hadsereg lefegyverzését tervezték, elképzeléseik szerint Magyarország megszállásában szlovák, román és horvát csapatok is részt vettek volna. A tervekről Kállay is tudomást szerzett, és ráébredt, nagyobb esélye lenne a sikerre, ha szomszédjai közül néhányal együttműködési megállapodást köthetne; vagy legalább azt elérné, hogy nem avatkoznak be a háborúból kiválást szorgalmazó magyar tervekbe. Így került a képbe Szlovákia, amellyel a magyar kormány informális megbeszéléseket kezdeményezett. 1943 második felére Kállay belátta, hogy a kétoldalú kapcsolatban javulásra lenne szükség.

A magyar kormányfő többször is hangoztatta, hogy támogatja Szlovákia önálló államiságát, a magyar politikának nem áll szándékában veszélyeztetni azt. Mivel 1943-ban a két ország között meglehetősen feszült volt a viszony, Kállay a határkérdést és a kisebbségi ügyeket háttérbe szorítva szeretett volna kapcsolatot teremteni a szlovák kormánnyal. Abból indult ki, hogy hosszú távon mindkét államnak érdeke a tengelyhatalmakkal való szakítás, és a tár-

gyalások felvétele a szövetségesekkel. Tervét a szlovákokkal annál is inkább kivitelezhetőnek gondolta, mert tudomására jutottak a Jozef Tiso elnök és a szlovák parlament egyetlen magyar képviselője, a kisebbségi jogokért fellépő Esterházy János között 1939 júniusában lezajlott beszélgetés részletei. Ezek során Tiso azt ecsetelte Esterházynak, hogy ha előre tudta volna, milyen határmódosításra kerül sor a bécsi döntéssel, akkor 1938-ban Komáromban megegyezett volna a magyar kormánnyal az átadandó területek nagyságáról, s a két ország már 1939 elején gazdasági, kulturális és politikai megállapodásokat köthetett volna.

Ezek után Kállay megbízottai 1943 februárjától tapogatózó tárgyalásokba kezdtek Szlovákiában. Hivatalos és félhivatalos magyar személyek próbáltak meg politikai tárgyalásokat folytatni a pozsonyi vezetőkkel. Ezeken a megbeszéléseken nagyrészt magyar nemzetiségű, szlovák kapcsolatokkal rendelkező földbirtokosok, illetve országgyűlési képviselők vettek részt. Kállay először a hivatalos

diplomáciai csatornákon próbálkozott a közvetlen kapcsolatfelvétellel, de sikertelenül. Ezután megbízta Ronkay Ferenc magyar országgyűlési képviselőt a Tisóval való találkozásra. Ronkay 1943. március 20-án tárgyalt Tisóval annak báni (Bánovce) plébániáján. Legelőször a két ország közös gazdasági érdekeiről beszélt, ezeket szerinte egyaránt veszélyezteti a német gazdasági előretörés, ami kiváltképpen hátrányosan hathat mindkét állam gazdasági életére. Ronkay felvázolta az ezeréves együttélés előnyeit és annak hosszan tartó hatásait. Ezután aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy a szlovákok Szovjetunió és Eduard Beneš iránti szimpátiái miatt a németek protektorátust vezetnének be Szlovákiában. „Nekünk nagyon kellemetlen volna, ha ez a Protektorátus Prágától Zemplén megyéig terjedne” – mondta Ronkay. Tiso ezt kizártnak tartotta. Ronkay a két állam közötti megegyezés első lépéseként azt ajánlotta Tisonak, hogy írja fel elgondolásait „egy fehér lapra”, és az ezeken túli kérdésekkel kapcsolatban megindulhatna a közös vita. Ronkay és Tiso megállapodtak, hogy beszüntetik az egymás elleni propagandát, és kisebbségeikre is jobban odafigyelnek. Tiso kifejtette: „Tudom azt, hogy egymásra vagyunk utalva, mint a történelem folyamán mindig, és mint reális ember, tudom azt, itt élünk és halnunk kell.” Tiso az „itt élünk és halnunk kell” szavakkal

Esterházy János (a *Himnusz*ra alapozott) gondolataira utalt a két nép egymásrautaltságáról. Esterházy egy beszédében fejtette ki, hogy a Szlovákiában élő magyarságnak együtt kell működnie a szlovákokkal. A szlovák politikai elit egyébként nem volt ellensége a regionális együttműködésnek, de

azt nem Magyarországgal, hanem Romániával képzelte el.

A szlovák vezetés is tudakozódni akart a magyar szándékokról, ezért Ján Spišiak budapesti szlovák követ Kállayval is tárgyalt, akitől megkérdezte, Szlovákia esetleg visszakaphatná-e Kassát – Kállay a felvetést elutasította.

A németbarát pozsonyi kormány azonban nem volt felkészülve egy kiugrási kísérletre. Ezt a következő eset is szemlélteti. 1944. május 12-én Tiso Klessheimben, a Führernél tett látogatása alkalmával megkérdezte: vajon a Führer nem mérlegeli-e egy különbélke megkötését a nyugati szövetségesekkel. Hitler ezt a lehetőséget kategorikusan visszautasította, és csak abban az esetben lett volna hajlandó „mérlegelni”, ha ő diktálhatja a békefeltételeket. Tiso az utolsó találkozás alkalmával azzal búcsúzott Hitlerrel, hogy „ő és a szlovák nép tudja, mi a hűség”. Szlovák vezető körökben tehát reménykedtek egy Németország és a nyugati szövetségesek közötti különbékében, de ez minden alapot nélkülöző elképzelés volt.

Egyedül a katonai vezetés tisztjei és néhány szlovák diplomata próbált lépéseket tenni a kiugrára. Ferdinand Čatloš szlovák honvédelmi miniszternek konkrét terve is volt a hatalomátvitelre. El akarta fogni a szlovák vezetés náci barát tagjait, államcsínyt végrehajtva 1944 augusztusában. Tervei szerint a szlovák hadsereg a Vörös Hadsereg szövetségeseként harcolt volna tovább, a szlovák területeket együtt felszabadítva. A terv része lett volna, hogy a szlovákok a Kassa környékén lévő magyar egységek ellen vonultak volna, azonnal hadba lépve Magyarországgal szemben. Čatloš küldöttséget menesztett Moszkvába, ahol felajánlotta: Szlovákia visszavonja a Szovjetunióval és szövetségesével küldött hadüzenetét, ezzel egy időben hadat üzen Magyarországnak, illetve megszakítja kapcsolatát Németországgal. Čatloš az 1944. augusztus és október vége között zajló németellenes szlovák nemzeti felkelés alkalmával eljutott a felkelőkhöz, ám ott elfogták, majd Moszkvába szállították, ahol börtönbe csukták.

1944 elején nem hivatalos kapcsolatfelvétel történt Pozsonyban Kádár Gyula, a magyar katonai elhárítás főnöke és Čatloš között. Arra jutottak, hogy a háború a németek számára elveszett, és ez Magyarországra és Szlovákiára nézve is súlyos csapást jelenthet. Egyetértettek abban is, hogy nem kellene ellenségesen viszonyulniuk egymáshoz, hanem – ahogy azt Kádár kijelentette – „üdvös volna a magyarok és szlovákok között valamiféle kapcsolatot teremteni, és ennek alapján adott időpontban közösen cselekedni”. Čatloš úgy látta, erre kevés a remény, ugyanis „a politikusok vakok, nem lehet velük beszélni, mereven elzárkóznak minden közeledéstől a magyarok felé”. Kádár szerint a katonák jobban megérthetnék egymást, és egy katonai együttműködést a politikusok is kénytelenek lennének elfogadni. A közeledés konkrét módját is megbeszélték. Kádár feladata lett volna elintézni, hogy négy-öt szlovák tiszt kölcsönös tájékoztatás címén Magyarországra látogathasson. Ugyanezt lehetővé tették volna a szlovákok a magyar tiszteknek is. Ezután Szombathelyi Ferenc vezéreztetés (1944 áprilisáig magyar vezérkari főnök) és Čatloš is találkozhatott volna. Čatloš kivitelezhetőnek vélte a tervet. Visszatérte után Kádár Ghyczy Jenő külügyminiszternek és Szombathelyinek is beszámolt a történetekről, ők támogatták a kapcsolatfelvételt. Hamarosan négy szlovák tiszt érkezett Budapestre, de a kapcsolatok kiépítésére a német megszállás miatt már nem kerülhetett sor.

A tényleges szlovák–magyar együttműködés 1943 során, majd 1944-ben is elmaradt, a két kis országot a német diplomácia ügyesen felhasználta egymás ellen. Mindkettőt azzal fenyegette, hogy egy kiugrási kísérlet nyomán a német hadsereg teljesen megszállná őket, és elveszíthetik területük egy részét. A magyar közeledési tervek kudarcra voltak ítélve. A szlovák politikai vezetés nem volt érdekelt az együttműködésben, ők a német vezetésben bíztak, amely azt ígérte, hogy a háború után területeket szerezhetnek vissza a magyaroktól. Tiso és politikustársai nem ismerték fel időben, hogy a háború számukra már elveszett, és a kiugrási alternatívák keresése, a közös fellépés megfontolásra érdemes. ■

Janek István az MTA BTK Történettudományi Intézet munkatársa. Kutatási területe: csehszlovák–magyar diplomáciai kapcsolatok 1918–1948 között, illetve a magyarság kisebbségi helyzete

Egy báballam függetlensége

A túldoldalon a szlovák hadsereg első díszszemléje látható Pozsonyban, 1939. október 23-án. Két évvel később Tiso és miniszterelnöke, Tuka (a háttérben jobb oldalon) tisztelgő látogatása Rastenburgban Hitlerrel és Ribbentropnal, 1941. október 26-án (a fenti képen)

Harc a Margit- szigetért

A pesti oldal 1945. január 18-án felszabadult, de a németek és a nyilas irányítású magyar egységek tovább folytatták a katonailag teljességgel értelmetlen, szörnyű emberáldozatot és a városban további rettenetes pusztítást okozó ellenállást. **Litteráti-Loótz Gyula** 1944-ben 22 éves volt, és nem merült fel benne a horog- és nyilaskeresztes zászló elhagyása. A „partváltás” után – ahogy harminc évvel később is a Budára való visszaszorulást nevezte – majd’ két hétig „védte” a Margitszigetet. Alább akkor vezetett és 1973-ban is közlésre érdemesnek tartott naplóját idézzük

JANUÁR 18-ÁN hajnalban az Erzsébet híd pesti hídfőjéből, amelyet utóvédként az utolsó magyar és német egységek partváltásáig állandó harcok közepette tartottam, alakulatommal Budára, a Döbrentei utcába tüzelőállást változtattam. Még ugyanaznap délen a hadosztály-parancsnokságtól parancsot kaptam, hogy sötétedéskor négy löveggel a Margitszigetet védő SS-hadosztály zászlóaljparancsnokánál, Sturmbannführer Kari Wallernél jelentkezsem a MAC klubházban. Lövegenként hétfőnyi kezelőlegénységgel, négy gépkocsi-

vezetővel és háromfőnyi törzsemmel, összesen tehát 36 fővel, élelem nélkül, de lőszerrel bőségesen ellátva, január 18-án 17 és 18 óra között a Margitsziget erősen megrongált, de még hidnak nevezhető részén a szigetre vonultam. A sziget elesteig mi voltunk az egyetlen magyar védőegység, ha eltekintek Gundel Ferenc tartalékos tüzér hadnagy barátomtól, aki az egyik magyar tüzérsztyály figyelő tisztjeként néhány napig a szigeten tartózkodott.

A sziget védelmének története kronológiai sorrendben

1945. január 18-ának hajnalán néhány főből álló szovjet géppisztolyos egység csónakon észrevétlenül eljut a sziget északi csücskében álló, későbbi Árpád híd betonpilléréig, ahol befészkelte magát. Az előtte elterülő, fedezék nélküli galamblovó pályán a németek több frontális támadása véresen összeomlik. A keskeny betonnyílások mögül tüzelő oroszok kilövésére a németek az én egységem kivezését kérik. Így kerültem bevetésre a szigeten.

Január 19-én reggel hat órakor mind a négy löveggel körülbelül 150 méterre a hídpillértől tüzelőállásba megyünk, és miután enyhe szürkületben terepszemlélt tartottam a lövegvezetőkkel, világosodásnál először repeszgránátokkal, majd amikor ezek hatástalanoknak bizonyultak, páncéltörő gránátokkal próbáltuk az oroszokat kilőni. Az eredmény a nullával volt egyenlő, mert a betonban ugyan kisebb károkat okoztunk, de végül a németek is belátták, hogy 75 mm-es ágyúkkal nem lehet láthatatlan fejdáaszokat kilőni, sem a vastag betonfalakat szétrombolni. Az alkalmatlan terep viszont az oroszoknak is lehetlenné tette, hogy állásukat elhagyják.

Január 20-án a Nagyszálló mellett állunk készenlétben. Az egyetlen és mint utólag kiderült, fontos esemény, hogy a hidak felrobbantása következ-

tében a jégzajlás megszűnt, és a Duna kezd teljesen befagyni.

Január 21-én éjszaka a védelem szempontjából sorsdöntő esemény történik. A sziget Pest felőli oldalán a klubházakban elhelyezett német őrség elalszik, és a Duna jegén körülbelül egy szakasznyi szovjet gyalogságnak sikerült a szigeten partra szállni. Az egyik klubházban és a középkori romoknál befészkelik magukat.

Január 22-én a németek egész nap próbálják az oroszokat visszanyomni a Dunába, de sikertelenül. A sok fa és bokor miatt ágyúimmal nem tudok támogatást nyújtani, és a szigetre rendelt két német rohamlöveg is elakad a méteres hóban. A koromsötét éjszaká-

„Az egész háború folyamán ekkora területre ilyen erős tűzősszpontosítás nem volt megállapítható”

ban az oroszok most már aknavetőket és nehézpuskákkal szállnak partra.

Január 23-án hajnalban erős aknavető- és tüzérségi előkészítés után az oroszok a Palatinus fürdő magasságában szélteben kettévágják a szigetet, és csak a sötétségnek köszönhető, hogy az északi részt védő német alakulatoknak sikerül a sziget déli részébe átjutni. Ezzel a sziget északi része teljesen szovjet kézre került. Látna a német parancsnok kétségbeesett próbálkozásait, amint fáradt és demoralizált katonáival egy védelmi vonalat igyekezik felépíteni, időnyerés céljából egy általam végrehajtandó vállalkozást javasoltam (ma örültségnek nevezném), amit

Hahn őrmester pedig járművével megfordult. Az egész nem tartott tovább, mint két-három perc, a 12 gránátot eltűztük, és mire az oroszok magukhoz tértek, már fel is kapcsoltunk, és ugyanazon az úton, amelyen jöttünk, visszaszánguldtunk a saját vonalunk mögé. Útközben jobbra-balra kézi-gránátokat szórtunk, úgyhogy az út mentén lévő szovjet nehézpuskák nem tudták a tüzet megnyitni. És mert minden olyan simán ment, és ettől vérszemet kaptunk, 15 órakor a vállalkozást megismételtük. Ez alkalommal ágyú nélkül és nem ötven, hanem hatvan, géppisztolyokkal és kézi-gránátokkal felszerelve, a tető nélküli kocsiból állandóan tüzelve, a Nagyszálló előtti térig hajtottunk, az ott lévő oroszokat lelőve, megállás nélkül megfordultunk és visszahajtottunk. Veszteségünk nem volt, a páncélművet néhány jelentéktelen találat érte.

Január 24-én Wallert, feltehetően a balsikerek miatt, leváltották, és a sziget parancsnokává Sturmbannführer Bartschot nevezték ki. A németek létszáma kb. 300 fő, de ezek olyan fáradtak, hogy az oroszok lépésről lépésre, helyesebben, klubházzal klubházza tért nyernek. A víztoronyban ül a szovjet tüzérfigyelő, aki a Pestről és Budáról jövő akna- és tüzérségi tüzet irányítja. A még kezünkben lévő kis területre óránként kb. 6000 (!) akna és

Litteráti-Loótz Gyula azon kevesek közé tartozott, akik túléltek a sziget ostromát, s arra is volt gondja, hogy harctéri naplóját megmentse. Szentelen visszaemlékezését 1973-ban annak alapján vetette papírra. A háború után nyugatra menekült, Münchenben élt, ahol Patkó Gyula néven 1951-től 1983-ig a Szabad Európa Rádió munkatársa, majd a magyar szekció személyzeti vezetője volt

Katonai gyászszertartás
a margitszigeti kápolna
előtt 1940-ben

tüzérségi lövedék csapódik be. Német szakértők szerint az egész háború folyamán ekkora területre ilyen erős tűzősszpontosítás nem volt megállapítható. A németek vesztesége nagy.

Január 25-én és az elkövetkező napokban rendszeresen lövöm a víztornyot, a tüzérségi figyelő eltűnik. Ezen a napon kapjuk az első repülőtámadást, egy bomba telibe találja egyik lövegemet, emberveszteségem nincs. A fel nem robbant 15 cm-es tüzérségi lövedékekről megállapítjuk, hogy Csepelen készültek.

Január 26-án és 27-én az oroszok alig jutnak előre, viszont a löszert a szigetre még világos nappal is a Duna jegén a pesti polgári lakossággal hordatják, nemegyszer nőekkel. Nem

közötti összekötő hídrészt és valamennyien fogságba esünk. A szovjet aknavető- és tüzérségi tűz időnként a szovjet csapatokat éri. Délután végre megjön a parancs a sziget kiürítésére. Mint egyetlen motorizált egység, elsőként hagyhatjuk el a szigetet. A telihold miatt a vontatókat és a lövegeket fehér lepedőkkel borítjuk le, és 20 óra körül megkezdem a visszavonulást. Csak lépésben tudunk haladni, és a teljesen szétbombázott hidburkolat miatt több mint 3 órát vesz igénybe, amíg a négy jármű három löveggel, de veszteség nélkül Budán partot ér.

Amikor éjfél táján az utolsó német is elhagyta a szigetet, a szétlőtt gyűjtőzsinórok miatt a hidat nem tudják felrobbantani. A hidászok munkájá-

„Egy raj visszalopakodik a szigetre. Amikor az összekötő hídrésznél vannak, a híd váratlanul a levegőbe repül”

lövünk rájuk. 27-én délután egy akna elviszi Hahn őrmester mindkét lábát, és miután a sebesülteket csak éjjel lehet a szigetről elszállítani, időközben elvérzik.

Január 28-án az oroszok már csak 100 méterre vannak a MAC klubháztól, és a Casinóig folyik a harc, az utolsó klubház is elesik. Az általunk védett terület annyira összeszűkül, hogy ágyúim bevetésére már nem is kerülhet sor. A felsőbb német vezetés azonban morális okokból ragaszkodik, hogy egységgel a szigeten maradjanak.

Január 29-én délelőtt már nyilvánvaló, hogy a következő éjszaka az oroszok elérik a sziget és a Margit híd

nak biztosítására egy hadnagy vezetése alatt egy raj visszalopakodik a szigetre. Amikor az összekötő hídrésznél vannak, a híd váratlanul a levegőbe repül. A rajból csak egy ukrán önkéntes marad életben, aki a sziget mellett abba a be nem fagyott nagy lékbe esik, ahol a melegforrások vize a Dunába folyik. Sebesülten a Duna jegén Budára kúszik.

Az adatokat ehhez a beszámolóhoz harctéri naplóból vettem. Sturmbannführer Bartsch a kitörés éjszakáján föbe lőtte magát, Waller fogságba esett, 1955-ben tért haza. ■

Forrás: Gosztynyi Péter: *Budapest lángokban*, 1944–1945. Móra Kiadó, 1998. 183–185. oldal

Budapest hídjainak elpusztítása

1944. november 4.

– a Margit híd a Dunába robbantják

1944. december 29.

– a két vasúti híd felrobbantotják

1945. január 14.

– a mai Petőfi híd (Horthy Miklós híd) felrobbantása

1945. január 16.

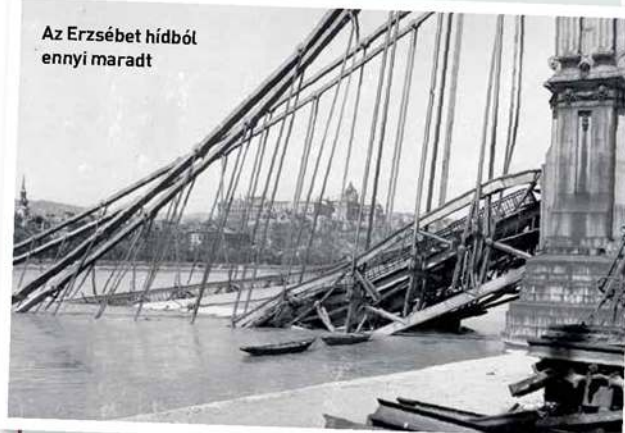
– felrobbantják a mai Szabadság híd (Ferenc József híd) középső részét

1945. január 18.

– a Lánchíd és az Erzsébet híd Dunába robbantása

A Horthy Miklós híd
maradványai

Az Erzsébet hídból
ennyi maradt

A Lánchíddal az utolsó
átkelési lehetőség is meg-
szűnt Pest és Buda között

Fizessen elő Ön is Magyarország legnépszerűbb történelmi magazinjára!

Ajándéknak is
nagyszerű
a

BBC **History**
A VILÁGTÖRTÉNELMI MAGAZIN

világtörténelmi
magazin!

Érdeemes előfizetnie, mert:

- akár **2 számot** is **ajándékba** adunk
- **házhoz** **visszük** a magazint
- **biztosan nem marad le** egyetlen lapszámról sem

Egyéves előfizetés (12 lapszám):

9540 Ft helyett **7950 Ft**,
2 SZÁMOT AJÁNDÉKBA ADUNK!

Féléves előfizetés (6 lapszám):

4770 Ft helyett **4290 Ft**

EGY ÉVRE
9540 Ft
7950 Ft

3 EGYSZERŰ MEGRENDELÉSI LEHETŐSÉG:

Interneten

www.kossuth.hu
www.bbchistory.hu

Telefonon

(06-1) 225-8400
(06-1) 782-1710

Postán

1327 Budapest, Pf 55

A holokausz emléknapja

A hallgatás évtizedei

Auschwitz – ahogy a magyar államfő is kimondta – a legnagyobb magyar temető; minden harmadik áldozata magyar volt: a 430 ezer oda hurcolt honfitársunk közül több mint 300 ezren ott lelték halálukat. De Auschwitz–Birkenau az egyetemes történetben is az emberi brutalitás, a népiirtás örök mementója lett. A koncentrációs tábor felszabadításának napja, január 27-e 2001-ben nemzetközi holokausz-emléknap lett. De miért csak akkor? Laurence Rees, a második világháborúval foglalkozó BBC-dokumentumfilmek ismert író-rendezője erre is választ próbál adni

A HOLOKAUSZT-EMLEKNAP a nemzetközi eseménynaptár egyik alappillére. Kinek lenne ellenvetése ez ellen? Mi lehetne fontosabb annál, hogy minden évben megemlékezzünk a holokausz páratlan szörnyűségéről? Benyomásom szerint a legtöbben tulajdonképpen úgy vélik, a holokausz-emléknap a háború befejezése óta létezik. Ez azonban messze van az igazságtól.

Az első holokausz-emléknapot valójában Angliában rendezték meg 14 évvel ezelőtt, 2001-ben, az Egyesült Államok pedig csak 2004-ben kötelezte el magát hivatalosan a borzalmakról való megemlékezés mellett, elismerve, hogy a holokausz – amely „jellegében és szörnyűségében példátlan” bűntett volt – „alapjaiban rázza meg a modern civilizációt” [Magyarországon 2001 óta rendezik meg hivatalosan a holokausz áldozatainak emléknapját a gettósítás 1944. április 16-i megkezdésének évfordulóján. – A szerk.] Hasonlóképpen a nagyszabású holokausz-múzeumok is csak az utóbbi időben épültek fel. Az Egyesült Államok Holokausz Emlékmúzeuma 1993-ban nyílt meg Washingtonban a nagyközönség előtt, a meggyilkolt európai zsidók emlékművét pedig 2005-ben avatták fel Berlinben.

Nem különös, hogy ennyi időbe telt, mire ezek az emlékhelyek létrejöttek, a világ pedig egyezsége

jutott abban, hogy minden évben egy holokausz-emléknapon hajt fejét az áldozatok előtt? Legfőképpen: miért tartott közel 60 évig, hogy az ENSZ elismerje a holokausz „jellegében és szörnyűségében példátlan” voltát, és határozzon az éves megemlékezés egy konkrét napjának kijelöléséről?

Az első nyom, amelyen elindulhatunk a megfejtés felé, Auschwitz felszabadulásának körülményeiben rejlik. Ez a tábor mára a náci rémtettek egyetemes szimbóluma lett. Auschwitz a világtörténelem legnagyobb tömeggyilkosságának színhelye, ahol nagyjából 1,1 millió embert, ebből 1 millió zsidót gyilkoltak meg. Ezért érthető, hogy éppen Auschwitz felszabadításának napját, január 27-ét választották a holokausz emléknapjává.

Szovjet katonák felszabadított auschwitzi foglyokkal (1945). Sokan nem találtak semmi kivételeset ebben a táborban: számukra csupán egy volt a náci brutalitás számtalan példája közül

Az 1. Ukrán Front vörös-katonái azonban, amikor 1945-ben elérték Auschwitzot, nem érzékelték a hely roppant jelentőségét. Ivan Martinuskin, a Vörös Hadsereg főhadnagya alig néhány órával azután ért Auschwitz–Birkenauban, hogy a tábor baltársai elfoglalták. „Úgy éreztük, hogy valami jót tettünk – emlékezik vissza –, valami nagyon jó cselekedetet hajtottunk végre, valahogyan teljesítettük a kötelességünket.” Ám – bár, ő és baltársai „részvétet érezték” az Auschwitzban talált túlélők iránt – nem tudták, hogy itt valami különleges dolognak a szem-

TOPFOTO

A meggyilkolt európai zsidóknak állított berlini emlékmű látogatói a náci 6 millió zsidó áldozata közül négynek az arcképét tanulmányozzák. A világ sok más holokauszt-emlékművéhez hasonlóan ez is csak nemrég, 2005-ben nyílt meg

tanúi lettek: „Meg kell értenünk a háborút megjárt emberek lélektanát... Mögöttem akkor már

több mint egyévi közvetlen harctéri tapasztalat volt. Ezalatt láttam táborokat, ha nem is ilyeneket, mint ez, de kisebb fogolytáborokat biztosan. Láttam városokat megsemmisülni. Láttam falvak lerombolását. Láttam a saját népünk szenvedéseit. Láttam megcsónkított kisgyerekeket. Nem volt olyan falu, amely ne tapasztalta volna meg ezt a borzalmat, ezt a tragédiát, ezeket a szenvedéseket.”

Auschwitz felszabadítását ugyan nem hallgatták el a korabeli újságok, de mai szemmel nézve az elvárhatónál sokkal kisebb hangsúlyt kapott. Borisz Polevoj, aki *Egy igaz ember* című regényével és önéletrajzi köteteivel ismert író lett, a *Pravda* tudósítójaként írt róla egy cikk, amely február 2-án jelent meg, Angliában pedig a *Jewish Chronicle* néhány nappal később hozta nyilvánosságra a történetet. A média mégsem közvetítette azt az érzést, hogy Auschwitzban valami igazán döbbenetes dologra derült fény. Ennek részben az volt az oka, hogy ekkorra már kimerítő tudósítások jelentek meg a hat hónappal korábban felszabadított majdaneki táborról, és mivel Auschwitzban és Majdanekben egyaránt Zyklon-B gázt használtak a gyilkoláshoz, a közvélemény először nem értette Auschwitz egyedülálló jelentőségét a náci birodalmon belül.

Ekkor már a jelentősebb náci haláltáborok mindegyike a Vörös Hadsereg által ellenőrzött területen, a háború után kommunista fordulatot vett Lengyelországban volt. A történelmet úgy írták – illetve gyakran úgy írták át –, hogy a nácizmus elleni küzdelemben a kom-

munisták legyenek a középpontban. A varsói gettólázadás egy lengyel leírása azt állította, hogy

a felkelés a kommunista harcosok fegyverténye volt (pedig valójában a zsidó ellenállás szervezte).

Nyugaton ekkoriban és még a háború után is olyan ikonikus események kiemelésére helyezték a hangsúlyt, mint például az angliai csata vagy a normandiai partraszállás. Az a szerep, amelyet a nyugati szövetségesek a Sztálinnal való kiegyezésben vállaltak, nem felelt

meg a háború semmiféle „hősi” narratívájának. Az, hogy Lengyelországban az egyik diktátor uralmát egyszerűen egy másiké váltotta fel, különösen kínos volt, nem utolsósorban azért, mert a britek és a franciák Lengyelország náci megszállására válaszul léptek be a háborúba. Ezzel kapcsolatban az a tény, hogy a holokauszt áldozatainak nagyjából a fele lengyel volt, Lengyelország pedig

továbbra is elnyomó uralom alatt maradt, óriási problémát okozott a nyugati szövetségeseknek, akik a háborút „totális győzelemként” kívánták tálalni.

Ami a holokauszt-túlélőket illeti, ők százezrével hagyták el háború előtti hazájukat; sokan Izraelben, illetve Amerikában telepedtek le. Egészen az utóbbi időkig tartotta magát az a közhiedelem, hogy e túlélők nagy része úgy döntött, nem beszél háborús szenvedéseiről, hogy új fejezetet nyithasson az életében. Az utóbbi néhány év úttörő kutatómunkája azonban megdöntötte a hallgatás e „mítoszát” azzal, hogy bebizonyította, sok túlélő igenis *beszélt* a náci fogságban átéltekről – bár egyes esetekben csak *beszéltek volna*, isme-

Nyugaton ekkoriban és még a háború után is olyan ikonikus események kiemelésére helyezték a hangsúlyt, mint például az angliai csata vagy a normandiai partraszállás

rőseiknek és munkatársaiknak azonban nemigen akaródzott meghallgatni őket.

Első pillantásra azt hihetjük, Izrael az az ország, ahol a túlélőket arra buzdították, hogy beszéljenek a szenvedéseikről. Ennél azonban bonyolultabb volt a helyzet. Jóllehet 1951 áprilisában a Kneszet bejelentette egy holokauszt-emléknap kijelölését, sok izraeli vegyes érzelmeket táplált a holokauszt-túlélők háború alatti magatartásával kapcsolatban. Mose Tavor, aki a brit hadsereg zsidó dandárjában harcolt, ezt így fogalmazta meg: „Engem más fából faragtak, mint a lengyel kisvárosokban élt zsidókat. Gyerekkorunkban régi zsidó hősöknek éreztük magunkat, és háborúsdit játszottunk. Nagyon erős bennem a kötődés azokhoz, akik kétezer évvel ezelőtt itt [Izraelben] harcoltak, azokhoz a zsidókhoz viszont nemigen éreztem kötődést, akik úgy mentek a halálba, mint a birkák a vágóhídra. Ezt sohasem tudtam megérteni.”

Ez a bántóan igazságtalan szemlélet, mely szerint a holokauszt-túlélők úgy indultak a halálba, mint a „birkák a vágóhídra”, nem volt szokatlan: több izraeli túlélő személyesen mondta el nekem, hogy amikor a háború után megérkeztek, őket is érték ilyen sértő megjegyzések. Sok túlélő láthatóan békés magatartása éles ellentétben állt azzal a hősi imázssal, amelyet az új izraeli állam tükrözni akart. Ez megmagyarázza, hogy a holokauszt-emléknapról szóló eredeti, 1951-es nyilatkozatban használt héber kifejezés, a „Jom Hasoa U'Mered HaGetaot” fordítása miért úgy szól, hogy „a holokauszt és a gettózadás emléknapja”. Az „ellenállás” kiemelése ugyanis kezdetől fogva ugyanolyan fontos volt, mint a szenvedés.

Eichmann 1961-ben Izraelben lezajlott pere, majd kivégzése döbentett rá sokakat a holokauszt valós mértékére és szörnyűségére. A tárgyalóteremben a túlélőknek olyan központi szerep jutott, mint korábban soha, és (ellentétben a háború után lezajlott nürnbergi perekkel) közvetlenül a legfőbb tettesek egyikével szembesülhettek. Igen drámai jelenet volt, amikor az egyik auschwitzi túlélő, Jehiel De-Nur tanúvallomást tett Eichmann jelenlétében, majd elájult.

Az is az Eichmann-per következménye, hogy az 1960-as évek folyamán a „holokauszt” és az először Izraelben használt *soá* szót

A Haifa kikötőjében hajókon lakó zsidó bevándorlók a Palesztinába való bebocsátásra várnak (1946. augusztus 13.). Egyes Izraelben élő holokauszt-túlélőket azzal gúnyoltak, hogy úgy mentek a haláltáborokba, „mint a birkák a vágóhídra”

jobban megismerte a világ. Ezt a kifejezést már Izrael 1948-as függetlenségi nyilatkozata is említi a náci zsidók elleni gyilkos hadjáratának minősítésére, de használata csak jóval később vált általánossá. Az 1960-as évek elején megjelent szótárak a görög eredetű „holokauszt” kifejezést még olyan körülírásokkal határozzák meg, mint „teljes pusztulás” vagy „teljesen eléggé áldozat”. A szót – mint a zsidók tömeges meggyilkolására használt kifejezést – a közvélemény ugyan csak fokozatosan vette át, de kétségtelen, hogy amikor az amerikai televízió 1978-ban bemutatta az NBC *Holocaust* című sorozatát, már általánosan elfogadott volt az a nézet, hogy ez az „egyedülálló” büntett „egyedülálló” megjelölést igényel.

A „holokauszt” kifejezés természetesen fölvet problémákat – a legnyilvánvalóbb az, hogy pontos jelentését illetően nincs általános egyetértés. Jóllehet a tűzhálal jelentése egyértelműen a zsidók kiirtására utal, röviddel a kifejezés elterjedése után sokan minden népiásra alkalmazták

és alkalmazzák, így például vannak, akik „ruandai holokauszt”-ot emlegettek. Én azonban még problematikusabbnak találom, hogy a „holokauszt” szűk értelmezése a történelem félreértéséhez vezethet. A zsidók kiirtása egyedülálló központi büntette volt az Európa radikális faji átforgatását célzó náci terveknek, de nem érthetjük meg a náci gondolkodásmódját, ha nem vesszük figyelembe más csoportok kiirtásának potenciális szándékát. Ide tartozik szlávok tízmillióinak elpusztítása az „általános keleti terv” (Generalplan Ost) keretében, a szellemi vagy testi fogyatékkal élők elleni „eutanázia-akciók”, továbbá számtalan lengyel és cigány meggyilkolása az Auschwitzhoz hasonló táborokban.

Szükség volt egy végső történelmi felfordulásra ahhoz, hogy a holokauszt robbanásszerűen átmenjen a köztudatba. Ez pedig a szocialista rezsim összeomlása volt Kelet-Európában. Csak ekkor vált lehetővé, hogy szabadon látogassuk nem csak Auschwitz, de más haláltáborok (pl. Sobibor és Treblinka) emlékhelyeit is. Fontos megemlétenünk, hogy az auschwitzi múzeumnál csak jóval a kommunizmus bukása után cserélték ki a jelzéseket és egyéb információkat olyanokra, amelyek megfelelőbb módon tükrözik a zsidók szenvedését.

A jeruzsálemi Jad Vashem Holokauszt-történeti Múzeumban a náci zsidó áldozatainak képei láthatók.
 „A holokauszt-élmű története arra figyelmeztet bennünket, hogy évek telhetnek el, mire a múltbeli események fontosságát illetően konszenzus alakul ki” – mondja Laurence Rees

Hajlamosak vagyunk megfedkezni arról, hogy a történelmi ismeretek

elhallgatása és eltorzítása milyen hatékonyan segíti az elnyomást. Mennyit tudunk például arról a szörnyű háborúról, amit Japán folytatott Kína ellen 1939 és 1945 között? Mivel a kulcsfontosságú levéltárakhoz és legfőbb szemtanúkhöz csak a kínai kormányon keresztül lehet hozzáférni, képtelenség hiteles televíziós sorozatot készíteni. Nem mintha nem próbáltam volna meg. Tizenöt évvel ezelőtt *Horror in the East (Rémuralom a Keleten)* című sorozatomhoz Kínában forgattam, de a retorziótól való félelem miatt olyan nehéz volt a szemtanúkat szóra bírni, hogy a BBC-nél hatrészesre tervezett sorozatom végül kétrészes lett. A kínai szemtanúk többsége akkor sem mert beszélni, amikor – hivatalos „kísérőnk” figyelő tekintetétől távol – külön kerestük meg őket és anonimitást ígértünk nekik.

A kínai kormány hozzáállását saját szűk politikai érdekei diktálták. Örültek, hogy meginterjúvoljuk a nankingi mészárlás túlélőit, de azt nem engedélyezték, hogy az Észak-Kínában lezajlott gyilkos japán akciók szemtanúi megszólaljanak a kamera előtt. Egyik este „smasszerem” berúgott, és elkotyogta, hogy szerinte mi ennek az oka. „Az az igazság – mondta –, hogy szeretnénk, ha a japánok egy nagy DVD-gyárat építenének nálunk, valahol a környéken.”

Még az 1980-as években az akkori Szovjetunióban forgattam, és a szovjet hatóságoknál is ugyanezt az önérdéket szolgáló történelemfelfogást tapasztaltam. Nem kétséges, hogy a háború után ez akadályozta meg a későbbi szovjet ellenőrzés alá került területeken vég-

Hajlamosak vagyunk megfedkezni arról, hogy a történelmi ismeretek elhallgatása és eltorzítása milyen hatékonyan segíti az elnyomást

rehajtott náci cselekmények teljes és elfogulatlan történeti elemzését.

Ugyanakkor az is igaz, hogy már a berlini fal leomlása előtt elindult egy mozgalom, amelynek célja a holokausztról való átfogóbb megemlékezés volt. Amerikában – bár a Holokauszt Emlékmúzeum (Holocaust Memorial Museum) csak 1993-ban nyílt meg – az Egyesült Államok Kongresszusa már 1980-ban döntött egy ilyen múzeum létrehozásáról. Angliában 1988-ban alakult meg a fontos

munkát végző Holokauszt Oktatási Alapítvány (Holocaust Educational Trust). Mindezek ellenére nem tudom, hogyan jöhetett volna létre a holokauszt-élműnapra vonatkozó ENSZ-egyezség, ha a Szovjetunió ma is létezne, és a halottak közül sokakat egyszerűen „a fasizmus áldozataiként” tartanának számon.

A holokauszt-megemlékezések története éppen azért tanulságos, mert arra figyelmeztet bennünket, hogy sok évbe telhet, mire a múltbeli események jelentőségét illetően konszenzus alakul ki. Ha pedig elnyomó rendszerek maradnak uralmon, akkor ez a világméretű konszenzus talán létre sem jön. **II**

Laurence Rees történész, több mint húsz történelmi dokumentumfilmet készített és öt könyvet írt a második világháborúról. A BBC számára készített számos filmsorozata közé tartozik a *The Nazis and the „Final Solution”* (2005) és a *The Nazis: A Warning from History* (1997). *Auschwitz hatása alatt* (Touched by Auschwitz) című dokumentumfilmjét a BBC idén januárban sugározta

Fordította Boross Anna

Lássuk a forrásokat is! Ezzel a céllal adjuk közre sorozatunkat, amely emlékezetes történelmi eseményekről, személyiségekről és jelenségekről a kortársak leírásaival igyekszik képet adni

Erzsébet királyné nyelvórái

VÁLTOZATOS ÉLETÚTJA volt, és jeles írásokat hagyott maga mögött. Falk Miksáról (1828–1908) – azok többségének, akiknek egyáltalán mond valamit a neve – mégis pályájának egyetlen, röpké epizódja villan fel: Erzsébet királynét tanította a magyar nyelvre.

Elszegényedett kereskedőcsaládban született, s 14 éves korában a tanulás mellett már munkát kellett vállalnia. 16 évesen cikket írt Petőfi Sándorról, még nincs húszéves, amikor már rendszeresen fordításai jelentek meg és színi bírálatokat írt, majd segédszerkesztő lett a német nyelvű *Ungar* című lapnál. 1847-ben bölcsészdoktori oklevelet szerzett Pesten, majd szintén munka mellett a bécsi műegyetemen tanult. 1848-ban hazajött, majd ingázott Pest és Bécs között. A *Wanderer* című bécsi liberális lapban gyűjtő hangú politikai vezércikkeket írt, az újság meghatározó személyiségévé vált.

Közben rendszeresen küldött cikkeket magyarországi lapoknak is – írásaiban a neoabszolutizmus rendszerét bírálta, ám név nélkül a hivatalos állásponthoz közeli külpolitikai cikkeket publikált a kormányhű *Budapesti Hírlap*ban.

Az abszolutizmus enyhülésének időszakában politikai körökben egyre ismertebb lett. Híre eljutott a beteg Széchenyihez, aki megkérte, hogy látogassa meg a dőblingi elmegyógyintézetben. Az akkor többnyire Bécsben élő Falk sűrűn, hetente többször is felkereste a betegsége ellenére viszonylag aktív, több abszolutizmusselless személyiséget maga köré gyűjtő Széchenyit. Bizalmas viszonyba került a gróffal, s hat évvel annak tragikus halála után Falkot kérte fel egy bécsi folyóirat az első Széchenyi-életrajz, a magyarul 1868-ban megjelent *Gróf Széchenyi István és kora* megírására. Az esszé legértékesebb részei azok az oldalak, amelyeken Falk a dőblingi beszélgetésekről készített jegyzetei alapján a Széchenyi élete utolsó heteiben foglalkoztató gondolatokat rekonstruálja.

A magyar alkotmányosság helyreállítását Falk Miksa nem az elszakadásban képzelte el, hanem egy liberális útra rátért Habsburg-monarchiában. Kiváló tollú újságíró volt, politikusok keresték a társaságát – így Deák Ferenc is felkarolta. Jóllehet tudományos munkái nem voltak, Deák 1861-ben a 33 éves publicistát az Akadémia levelező tagjának javasolta. Falk 1863-ban a menedékgögről írt értékezésével lett a társulat tagja, s felfigyelt rá Eötvös József is – őt bízta meg több művének németre fordításával.

A kiegyezés évében megkapta a *Pester Lloyd* főszerkesztőségét, s az egyik legtekintélyesebb hazai és a külföldön legolvasottabb, a magyar liberalizmus politikáját a legszívnálalásabban képviselő honi újságot teremtette meg.

Falk Miksát 1866-ban kérték fel, hogy legyen Erzsébet királyné magyarnyelv-tanára – hónapokig járt a királynéhoz, s amikor 1867-ben az udvar Schönbrunnba költözött, a délutáni beszélgetések ott folytatódtak.

Az 1870-es évektől 1892-ig a Deák-párt, majd a Szabadelvű Párt tagjaként különféle körzetek országgyűlési képviselője és számos bizottság, társaság vezető tisztségviselője volt – újságírói tevékenysége mellett igen aktív közéleti személyiség.

Az alább közölt részleteket – megtartva az eredeti helyesírást – az *Erzsébet királynéről* című, 1898-ban megjelent visszaemlékezéséből válogattuk.

Erzsébet királyné lakosztályában

A felséges asszony, midőn magamat meghajtva az ajtó mellett maradtam, közelebb intett és nyájas mosollyal, halk hangon, de tiszta magyar kiejtéssel megköszönte készségemet, mellyel kívánságának teljesítésére vállalkoztam. Ezzel leültünk az egymással szemben álló két székre és úgy láttam, hogy ő felsége most tőlem várja az első szót. Ismételttem ő felségének, mennyire boldognak érzem magamat, hogy bizalma felém fordult s hogy csak attól félek, miszerint nem leszek képes az ő várakozásainak megfelelni. „Én ellenkező nézetem vagyok”, monda a királyné nevetve. E szívélyes fogadtatás által bátorítva, arra kértem ő felségét, legyen kegyes megmondani, hogy eddig mit tanult és mennyire haladt, hogy aztán ahhoz mérjem azt, amire őt még oktatnom kellend. Ő felsége most elég folyékony magyarsággal előadta, hogy a magyar grammatikát megtanulta, nem szerfelett nehéz irányu magyar könyveket is megérteni képes, de magyar irányban szeretné magát tökéletesíteni s egyszersmind a magasabb színvonalu magyar irodalommal akarna megismerkedni. A felség előadásából megértettem, hogy amit eddig tanult, az mind jó és hasznos volt, de egyszersmind kissé unalmas is. Föltettem magamban, hogy ezt

a hibát, amennyire csak lehet, kerülni fogom, s evégre háromfélét proponáltam ő felségének; először, hogy én neki élő szóval és nagy vonásokban elő fogom adni Magyarország történetét, – a távolabb eső korszakokat lehetőleg röviden, az utóbbiakat részletesebben; – másodszor, el fogom neki hozni, amennyiben azok az ő kis könyvtárában meg nem volnának, a legujabbkori magyar íróknak kitünő műveit, ezeket együtt el fogjuk olvasni s én, amennyire

Falk Miksa
Pollák
Zsigmond
metszeten

szükséges, magyarázatokkal fogok szolgálni; végre pedig megígértem, hogy valami érdekes munkát keresek ki, melyet „otthon” lefordíthat úgy, hogy én mindig a legközelebbi órában fordítását revideálhassam és arra nézve netaláni észrevételeimet megtehessem. Ő felsége nagy örömmel fogadta javaslatomat és azonnal hozzá is láttunk a munkához. [...]

Mondhatom, hogy nálánál szorgalmasabb tanítványt képzelni sem lehet. Fordításait kékszinűen vonalazott papírból álló füzetekbe írta, oly korrekten és amellet oly csinosan és tisztán, hogy azért bármely iskolában első eminenssé megtették volna. Még a mai napig is sajnálom, hogy nem kértem el ő felségétől e füzetek egyikét, amely örök emléket képezte volna ezen fejedelmi asszony bámulatos szorgalmának, pontosságának és rendszeretetének. Csak egyszer történt kivétel. Egyik napon, az óra kezdetén, mikor ő felsége rendszeren a

fordítási füzetet szokta élembe tenni, a királyné egy nem éppen tisztasága által kitűnő itatóspapírféle lapot adott át, melynek mindkét oldala írónnal volt tele írva. Én bámulva néztem, hogy mi ez? mire a felség, csodálkozásomat látva, megmagyarázta a dolgot. „Tegnap – ugymond – egész nap mindenféle fogadtatásokkal voltam elfoglalva; este udvari hangverseny volt, a hangverseny után pedig olyan fáradtnak éreztem magamat, hogy azonnal lefeküdtem; de akkor eszembe jutott, hogy még nem készítettem el a feladatomat. Elővettem tehát az éji asztalomon fekvő kalendáriumot és a fiókból egy plajbászt, kiteptem egy üres papírlapot a kalendáriumból és az abban foglalt mesés törté-
 áknak egyikét lefordítottam, hogy ön, ha már kötelességemet pontosan nem teljesíthetem is, legalább jóakaratomat lássa” e tényben s ezekben a szavakban oly egyszerű, de szívhez szóló szeretetreméltóságot rejlik, hogy annak hatását a gyöngéd érzelmű olvasóra csak csökkenthetném, ha bármiféle magyarázattal kísérném.

E tanórák alig folytak egy-két hétig, és a szoros értelemben vett oktatási jelleg mind-inkább háttérbe lépett, annak helyét pedig egy rendkívül kellemes és – amennyire ily körülmények között e szót használni lehet – fesztelen társalgás pótolta. [...]

Kezdünk beszélni a napi eseményekről, azután úgy lassacskán átmentünk a politikára általában, s ismét egy pár lépéssel óvatosan előre haladva, ott voltunk a magyarországi ügyeknél. Itt csak annyit mondhatok, hogy még nem találkoztam nővel, aki hazánk iránt oly belső szeretettel viseltetett volna, mit ő felsége, s ki annak érdekében annyit tett volna – hanem persze, hogy tehetett is, mert hiszen császárné és királyné volt, aki ily érzelmekkel viseltetett irányunkban. [...]

Az oktatásra visszatérve, meg kell említenem, hogy az ujabkori írók közt nevezetesen báró Eötvös József volt az, kinek művei iránt ő felsége a legnagyobb rokonszenvvel viseltetett. Talán mondanom sem kell, hogy nem a filozófiai és politikai munkák, hanem a költemények voltak azok, amelyek leginkább fölkeltek ő felsége érdekét. E költeményeket egytől-egyig elolvastuk és nevezetesen a „Végrendelet” című kis vers volt az, mely ő felségét elragadtatásra bírta. „Kár,” – mondá ő felsége – „hogy a testvérem, a nápolyi királyné nem tud magyarul, mert ő igen élénk érzékkel bír az ilyenek iránt!” „Ha felséged parancsolja” – mondám – „le lehetne fordítani németre.” – „Versben?” – kérde ő felsége – „mert különben a költemény szépsége eltűnnék.” [...] Körülbelül egy negyed óra mulva elkészültem a munkával és felolvastam a fordítást, melylyel ő felsége nagyon meg volt elégedve; azonnal el is vette tőlem a papírt és zsebre tette. Másnap azt mondta: „A nápolyi királyné nevében meg kell köszönnöm önnek a fáradságát. A vers rendkívül tetszett a nővéremnek, meg is tartotta magánál a kéziratot.” [...] A királyné azon megjegyzésére, miszerint kár, hogy Eötvös oly kevés költeményt írt, azt válaszoltam: bizony kár, hanem azért van ám még egy, amely nincs meg ebben a kötetben! „Hát hol?” „Sehol, felséges asszonyom, nem szabad azt kinyomtatni; el van tiltva.” „Micsoda? eltiltva! hát már Eötvöst is eltiltják? Ugyan mondja meg, mi van abban a költeményben?” Rég vártam erre a pillanatra és azért a „Zászlótartó” kézírata napok óta a zsebemben volt. Fel is olvastam rögtön ő felségének rendkívüli tetszése mellett; magához vette a kéziratot és meg is tartotta!

Midőn a felséges asszony előtt úgy nyilatkoztam, hogy élénk levelezésben állok báró Eötvös Józseffel, ő arra kért, hogy néha-néha hozzam el Eötvösnek egy-egy levelét; és én azóta, valahányszor a bárótól levelet kaptam, melyet indiskréció nélkül megmutatni lehetett, azt mindannyiszor közöltem ő felségével. Miután pedig erről – amint illik – Eötvöst értesítettem volt, ő is ehhez alkalmazkodott és ezen levelek alakjában a felség előtt el lett mondva sok oly dolog, amit más módon alig lehetett volna tudomására juttatni. [...]

Máskor valami politikai dologról beszélgettünk; egyszerre e kijelentéssel lep meg ő felsége: „Én úgy hallottam, hogy a legcélszerűbb kormányforma mégis csak a republika.” Körülnéztem, vajjon nem dőlnek-e rám a régi habsburgi császárlak falai, mert ilyet császárné és királyné szájából bizonyosan még nem hallottak. Kérdésemre, hogy kitől hallá ezt ő felsége, azt felelé gyermekkori tanítójától, gróf Majláth Jánostól. Ez csak fokozta csodálkozásomat, mert Majláth Jánost, az ismeretes történetíró mindnyájan fő-főpecsövicsnak tartottuk. [...]

Széchenyi munkáiról lévén szó, azoknak legfőbbjeit elősoroltam. Mikor előadásomat befejeztem, azt mondá ő felsége: „De hiszen hallottam én még más munkáiról is, valami Blick-ről. Miféle könyv ez?” Olvasóink kétségen kívül emlékeznek még arra a „Blick auf den anonymen Rückblick” című sárga könyvre, mely az ötvenes évek vége felé oly nagy szenzációt keltett és melyet

a nyomtatás helyéről, Londonból, egyes ívekre szétbontva sok ezer példányban csempésztünk be az országba. Erről a könyvről mindent a világon el lehetett mondani, csak azt az egyet nem, hogy az egy osztrák császárné kezébe való. At akartam sikamlani e kérdésen egy pár általános frázissal. „Meg van-e önnek ezen könyv?” – kérde a felséges asszony. „Az egész monarkia területén szigorúan el van tiltva”, volt az én válaszom. „Nem ezt kérdeztem” – mondá ő – „hanem hogy megvan-e önnek?” Nem mertem felelni. „Látom már, hogy meg van. Hozza el nekem.” – „De felséges asszonyom...” – „Hát ön bizonyosan azt gondolja, hogy nekem nem szabad ilyen könyveket olvasni.” Ezzel kivett zsebéből egy kis kulcsot, kinyitotta a mi kis asztalunktól balra álló íróasztalnak egyik fiókját és abból egy kis könyvet vett ki, melyet nekem oda nyújtott. „Ismeri-e ezt a könyvet?” kérde. Megnéztem a címlapot: „Der Zerfall Oesterreichs.” Ez egy akkorában nagy feltűnést keltett, rendkívül vad röpirat volt, mely közvetlenül az osztrák–porosz háború után megjelenvén, példátlanul durva hangon azt fejtegette, hogy a habsburgi monarkiaának további fennállása merőben lehetetlen s annak a legrövidebb idő alatt szét kell hullania. Hogyan jutott e könyv, melyet én természetesen rég elolvastam volt, ő felsége kezébe, mai napig sem tudom. Rábámultam a címlapra és nem tudtam, mit mondjak. Zavaram még fokozódott, mikor ő felsége folytatta a vallatást: „Ismeri ön e könyvnek szerzőjét?” Hát én csakugyan tudtam, hogy ki írta ezt a rettenetes könyvet. Az valami Lang nevű fiatalember volt, akinek atyja évtizedek óta a császár szolgálatában állott – ha jól emlékszem, a laxenburgi várak Schlosshauptmannja volt –, és ez a körülmény, mely nyilvános titkot képezett, talán még fokozta is a könyvnek a hatását a nagyközönségnél. Nem tudtam mit feleljek és tettem azt, ami ilyen körülmények közt a legokosabb: hallgattam. „No látom

Tanulmány Erzsébet királyné arcképéhez a kiegyezés évében.
 Wagner Sándor alkotása

már” – mondá ő felsége – „hogya nem ismeri a szerzőt, de ha ismeri talán annak atyját, hát megnyugtathatom önt, hogy az atyjának e miatt semmi kellemetlensége nem lesz.” Ehez hasonló vereséget az én diplomáciám még soha életemben nem szenvedett: nem is tudtam mást válaszolni, mint azt: „Felséges asszonyom, holnap elhozom a Blick-et.” [...]

Egy alkalommal Batthyány Lajos kivégzéséről volt szó. Ő felsége a legnagyobb figyelemmel hallgatta az erre vonatkozó részleteket és azután azt kérde az illetőtől, a ki azokat elbeszélte: „Hát ön akkor Pesten volt?” „Nem,” vala a válasz. „Hát honnan tudja ezeket a részleteket?” „Benne vannak azok egy történelmi munkában, mely azonban el van tiltva.” „Megvan önnek ez a könyv?” Az illető kissé habozott. „Habozásából látom, hogy megvan. Kérem legyen szíves ezt a könyvet nekem elhozni.” „De felséges asszonyom. –” „Nos mit? Hát a mit minden ember tud és olvas, azt csak nekem ne volna szabad tudnom és olvasnom?”

Másnap a Horváth Mihály-féle „függetlenségi harcz” ő felsége kezében volt és a magas asszony azonnal a legmélyebb megindulással olvasta végig azon részt, mely Batthyány haláláról szól. Azután megnézte a könyvnek a címlapját: „Ki az a Horváth Mihály?” kérdé, és midőn erre a kívánt választ megnyerte volt azon hozzáadással, hogy Horváth Mihály számkivetésben él és bár bizonyosan szívesen térne haza, de multjával és állásával meg nem fér megkegyelmeztetésért esedezni –, a felséges asszony nem szólt semmit, hanem a könyvet az asztala fiókjába zárta. Erre hetek multak el és a dolog feledésbe ment. Egyszerre csak azt irták a lapok, hogy Horváth Mihálynak a császár és király ő felsége megkegyelmeztett. És midőn az ősz történetíró, hazajöttek, Bécsben megállott, a lapok ismét azt irták: hogy Horváth Mihály Erzsébet királynéhoz lett híva és egy óránál tovább maradt a felséges asszonynál. Volt-e valami összeköttetés amaz olvasmány és Horváth Mihály amnestiálása közt? Nem tudom.

Véletlen találkozás séta közben

A múlt nyáron [1886-ban – A szerk.], közvetlenül a delegacionális ülések befejezése után Gasteinba mentem, hogy a havasok balzsamos levegőjében üdülést keressek azon valóban nem közönséges kellemetlenségek után, melyeket Bécsben a rekkenő hőség következtében ki kellett állanunk. Néhány nappal később a királyné is Gasteinba érkezett; ő felsége azonban nem lakott lenn a helységben, hanem fenn a hegynek egyik legmagasabb pontján levő házban, a híres „Schwarze Liesl” vendéglő közelében, míg a király, aki nem-sokára szintén Gasteinba jött, a helység kellő közepén, a Straubinger téren fekvő Badeschlossban (mely két év óta ő felsége tulajdona) vett szállást. Egyik délután családommal a Kaiserpromenade egyik padján ültem. Ezen gyönyörű sétány délután meglehetősen üres szokott lenni; a beau monde akkor rendszeren a Johann-promenádon található. Egyszerre a távolban két alak tűnik fel; egy férfi és egy nő. „Ez a király,” monda nőm, és csakugyan ő volt, ki Mária Valéria kir. hercegnő kíséretében felénk jött, ezredesi blúzban, kard nélkül, rengeteg esernyővel kezében. Köszöntésünket nyájasan viszonzva, egy fiatal hadnagyocskára ruganyos lépteivel haladt el mellettünk a „Zöldfa” vendéglő felé, ahonnan az út jobbra meglehetősen meredek hegyen fölfelé vezetett azon házhoz, melyben a királyné lakott. Rövid pihenés után mi ugyanezt az utat követtük. Majdnem egészen fenn voltunk már a hegyen, midőn ismét élénkbe jő a király a főhercegnővel, de most a királyné is velők volt. Utat engedtünk a magas társaságnak, mely nyájas köszöntéssel haladt lefelé. Néhány nappal később ugyanazon a helyen ugyanazon találkozás. Én ismét

meghajtani magamat és tovább akartam menni, de a legközelebbi perczben a királyné már előttem állott, nyomban követve a király ő felsége által. A felséges asszony egészen gyászba volt öltözve, kalap nélkül, feje fölött szürke napernyőt tartván.

„Képzelve” monda a legtisztább magyarsággal, „mikor a minap találkoztunk, meg nem ismertem.”

„Igen – vágott közbe a király – nekem kellett őt figyelmeztetnem.”

„Csodálkozom – mondám és rendkívüli kitüntetésnek tekintem, hogy felséged egyáltalában még emlékszik rám ily hosszú idő után!”

A császári pár lóháton, az 1890-es években

„Hogyne! – válaszolt a felséges asszony –, még mindig örömmel emlékezem vissza ama kellemes órákra.”

És én azt hittem, hogy most is azon órák egyikét élem, mert ő felsége alig változott; ugyanazon karcsú alak, ugyanaz a fenséges magatartás, ugyanazon halk, de szívhez szóló hang, ugyanazon jószágos mosoly, mely ajkai és szemei körül játszadozik.

Kifejezés is adtam ez érzésnek és őfelsége megerősítette azon rendkívül jótékony hatást, melyet a gasteini fürdő és levegő együtt egészségi állapotára tett. Tudakozódón aztán az én hogylétem iránt, beszélünk a bécsi napokról és a király a legmelegebb elismerés hangján nyilatkozott azon önmegtagadó kötelességérzetről, mellyel a delegáció tagjai abban a kemenczében kitartottak; így folyt a beszélgetés tovább, természetesen mindig magyarul és olyan fesztenül, hogy a ki annak szemtanúja lehetett, soha sem hitte volna, hogy itt a királyi pár társalog államainak egyik legszerényebb polgárával. A királyné még azt sem akarta tűrni, hogy fedetlen fővel álljak a királyi pár előtt s háromszor ismételte: „tegye fel a kalapot, mert a hideg szél megárhathat,” míg végre parancsának engedelmeskedtem.

„A hideg szél megárhathat.” Tán eszébe jutott ő felségének, – nekem természetesen azonnal eszembe jutott és önkénytelenül is mosolygom kellett – azon nap, midőn először volt szerencsém előtte megjelenni...

Mikor másnap báró Nopcsa főudvarmesterrel találkoztam, elmondtam neki a múlt nap eseményét és nevezetesen a felett való csodálkozásomnak adtam kifejezést, hogy ő felsége, ámbár most ritkán tartózkodik közöttünk, még mindig, oly szépen és folyékonyan beszél magyarul, ő excellenciája azt válaszolta: „Ezen nincs mit csodálni! A királyné Mária Valéria főhercegnővel folyvást magyarul beszél, ha pedig ő felségeik maguk közt vannak, köztük is mindig magyar nyelven foly a társalgás.” ■

Forrás: Falk Miksa: *Erzsébet királynéről* (Lampel Róbert – Wodianer F. és Fiai, Budapest é. n.)

A full-page portrait of Mary I of England, also known as 'Bloody Mary'. She is depicted from the chest up, wearing a dark, high-collared gown with a large, ornate jeweled pendant. Her hands are visible at the bottom, adorned with multiple rings and holding a small bouquet of red roses. The background is dark and textured.

Véres Mária

Hans Eworth hét portrét festett Máriáról azután, hogy a királynő modellt ült neki 1554-ben, Fülöp spanyol herceggel való házasságkötése idején. Mária a később La Peregrina néven híressé vált gyöngysort viseli, amelyet Fülöptől kapott egy hónappal az esküvőjük előtt

A Tudor-ház „Véres Máriája” régtől viseli a bigott vallásosság és a katonai kudarc bélyegét. **Anna Whitelock** azonban rávilágít, hogy Anglia trónján az első megkoronázott nő úttörő volt a politikában, aki újraszabta az államformát

Véres vagy I. Mária vakbuzgó katolikus volt, félspanyol zsarnok, aki máglyán megégetett csaknem 300 protestáns férfit, nőt, gyereket a hitújítás kori Európa egyik legkegyetlenebb vallásüldözésében. Legalábbis így festik le a későbbi (protestáns) írók. John Foxe *Az egyház tettei és dokumentumai* címen 1563-ban megjelent klasszikus mártírológiája (hét-köznapi nevén *Mártírok könyve*) érzékletes képet rajzolt „Mária királynő rettenetes és véres időszakáról”, és ezzel rányomta bélyegét a Mária uralkodásáról szóló beszámolókra csaknem 500 éven át.

Mária halálának előestéjén John Knox tollat ragadott, és *Első trombitaszó a nők rettenetes uralma ellen* címmel ostromozta Máriát mint uralkodónőt és mint katolikust egyaránt: „egy rettenetes feslett szörnyeteg” volt, aki „arra kényszerítette az angolokat, hogy hajtsák a fejüket a Sátán járomába”. A királynő öt éves uralkodását hagyományosan hitének fényében vizsgálták, és olyan jelzőket aggattak ténykedésére, mint „végzetes”, „ötletlen” és „hiábavaló”, mely időszak alatt az ország semmi kézzelfoghatót nem ért el.

Csak hogy Mária volt Anglia első elismert királynője: először viselte nő Anglia koronáját. Apja, VIII. Henrik minden erőfeszítést és becstelenséget elkövetett, hogy ezt a helyzetet elkerülje. De Mária igencsak felvette a kesztyűt. Példátlan körülmények között bátornak és rutinos politikusnak bizonyult. Uralkodása újrászabta az angol királyi hatalom arculatát, és bebizonyította, hogy királynő is uralkodhat úgy, mint a királyok.

Élete nagy részében Mária azért küzdött, hogy megvédje trónhoz való jogát – és hogy megtartsa életét. Miután felbontották a házasságot anyja, Aragóniai Katalin és VIII. Henrik között, Máriát királyi hercegnőből lefokozták fattyúvá. Apja egy darabig kiiktatta az öröklési sorból, és bár az 1544-es harmadik trónöröklési törvénynek és Henrik végakarátának köszönhetően visszakерült oda, még törvénytelennek számított. Amikor 1547-ben kilencéves öccse, VI. Eduárd örökölte meg a trónt, és szembe helyezkedett nővére katolikus hitével, Mária kijelentette, hogy „inkább bárd alá hajtja a fejét”, mint hogy feláldozza hitét. Pártfogói arra biztatták, hogy meneküljön külföldre, de Mária Angliában maradt, és eltökélte magát, hogy megvédi trónigényét.

Harc a trónért

Miután öccse 1553 júliusában meghalt, Mária – teljesen esélytelenül – egy váratlan államcsínnyel elnyerte a koronát.

Eduárd kihagyta Máriát az öröklési sorból, és a protestáns Lady Jane Greyt jelölte meg a trón várományosának. Mielőtt a ki-

Koronázási pompa Ez a kézirat-iniciálé Mária beiktatását ábrázolja, angyalokkal az oldalán. A háttérben azok veresége látható, akik igyekeztek megfosztani trónjától

rály halálát nyilvánosságra hozták volna, John Dudley, Northumberland hercege megkaparintotta a Towert, a királyi tüzérséget és a kincstárt. Londont látszólag biztos kézben tudva Lady Jane-t kikiáltották királynővé. Amikor Máriának megsúgták, hogy Eduárd már fél lábbal a sírban fekszik és Northumberland hercege az ő elfogásán buzgólkodik, átmenekült Kelet-Angliába. Egyik híve így fogalmazta meg szökését: „inkább herculesi, mintsem női merészség volt”. A suffolki Framlingham várában Mária kibontotta zászlaját, és az ügye mögé szólította a vidék nemességét és népét. Július 19-én királynőnek nyilvánították, és trónra lépését nagy üdvívalgás fogadta.

Át szoktunk siklani afölött, hogy ez mi-csoda teljesítmény volt. Mária vezette az egyetlen sikeres felkelést a központi hatalom ellen a 16. századi Angliában. Elkerülte a fogságba esést, szembeállt ellenségeivel, és a válságos helyzetben bátornak, határozottnak és mesteri politikusnak bizonyult. Azzal, hogy háttérbe szorította katolikuságát és bejelentette trónjogosultságát, megszerezte mind a katolikusok, mind a protestánsok támogatását. Továbbá biztosította, hogy a korona a törvényes Tudor-vérvonall mentén öröklődjön tovább, és ezzel igazolta a későbbi I. Erzsébet trónöröklési jogát (bár ezt csak élete utolsó heteiben tették hivatalossá).

Miután megszerezte a trónt, Máriának

el kellett fogadtatnia magát mint női uralkodót. Ez példátlan helyzet volt egy mélységesen patriarchális társadalomban – igazság szerint sokan megkérdőjelezték, hogy egy nő viselheti-e egyáltalán a koronát. Az uralkodót Isten földi képviselőjének tartották, az oltalom és az igazság megtestesítőjének – ez a szerep katonai erőt feltételezett. Az angol királyi hatalom és méltóság szóhasználat, jelképei és elvárásai egyértelműen férfiasak voltak, és egy regnáló királynő jogait nagy bizonytalanság övezte.

Mária trónra kerülése felborította a játékszabályokat, és bár még eldöntésre várt ennek az újonnan „nőiesített” politikának a természete, Mária sok tekintetben messzemenően alkalmasnak bizonyult a feladatra. Kialakította a királynői hatalomgyakorlás részleteit, például teremtve a későbbi női uralkodók számára. 1554 áprilisában Mária parlamentje elfogadta a királyi hatalomról szóló törvényt, amely kőbe véste, hogy királynők ugyanolyan „teljes, egész és korlátlan mértékben” gyakorolhatnak hatalmat, mint férfi elődeik, ezáltal megteremtette a korona nemtől független fennhatóságát.

Mária megkoronázása megmutatta, hogy mint királynő rendelkezik egy férfi uralkodó valamennyi királyi jelvényével, és hogy ugyanazt a szakrális szerepet tölti be, amelyet addig csak a királyok gyakoroltak. Korábban és az akkori érvek szerint pontosan ez a koronázásból eredő félpapi hatalomgyakorlás zárta ki eleve a nőket abból, hogy trónra lépjenek. Az előző királyok tevékenységének folytatásával – a hiedelem szerint „királykórban” (skrofulában, azaz görvélykórban – a tuberkulózis nyaki mirigyeket megtámadó formájában) szenvedőt gyógyított kézzel, görcsöt és epilepsziát kezelt áldó gyűrűvel – Mária bebizonyította, hogy a koronás uralkodó hivatala nem szorítkozik csak az egyik nemre.

Mária kinyilvánította, hogy nem kíván férjhez menni, de belátta, hogy a hite és a királysága érdekében muszáj megfelelnie hivatali kötelességének, és megházasodnia. Mindenki egyetértett abban, hogy olyan férjre van szükség, aki vezetni tudja az uralkodásban és fiú örökös nemz neki, miáltal biztosítja a trónutódlást. Bár hagyományosan azt szokás felhozni, hogy Mária a katolikus II. Fülöp spanyol királlyal kötött házassága népszerűtlen volt, a Habsburg-Spanyolországgal való szövetségi politikailag annál ajánlatosabb. Annyi bizonyos, hogy a házassági szerződés „a lehető legkedvezőbb volt Anglia érdeke, biztonsága, de még a nagysága szemszögéből is”, Mária megtartotta

Csodátév? Mária megéri a „királykórban” szenvedő alattvalóját – az uralkodói kézzel a közhit szerint meggyógyította a betegségét

A protestánsok Mária rendszerét durván elnyomónak jellemezték, ám sok szempontból újító és erélyes volt az a program, amellyel a katolicizmus felé kívánta fordítani a szíveket és a lelkeket

királynői jogait, és a spanyol befolyás jelenléte maradt.

De némelyeknek ennyi is sok volt. 1554 januárjában Thomas Wyatt vezetésével protestáns lázadás tört ki Mária ellen a nász megakadályozására, de a királynő megint csak fellülkerekedett a helyzeten. Tanácsosai sürgetése ellenére nem volt hajlandó elhagyni Londont, majd a Városházán elmondott egy nevezetes beszédet, amelyben becstelen árulónak nevezte Wyattot, védelmébe vette vallását és férjválasztását, és felszólította a londoniakat, hogy határozottan álljanak ki mellette. Mária dacosságát, bátorságát és eltökéltségét nem azzal hangsúlyozta, hogy férfitársát csillogtat, hanem azt érzékeltette, hogy ő női mivoltában ilyen. Serkentő ékesszólásával olyannyira mozgósította London népét, hogy amikor Thomas Wyatt a Tower felé közeledett, a városfal nyugati kapuját, a Ludgate-et zárva találta. A láza-

dók arra kényszerültek, hogy letegyék a fegyvert és kegyelmet kérjenek. Mária kifejezetten hatásos szónok volt, már jócskán azelőtt, hogy húga, Erzsébet elkezdte aratni a tapsokat.

Mária történelmi hírnevét szinte teljes egészében a vallás határozta meg, és a hírhedt „Véres” jelzőben összegződött. Az Erzsébet-kori protestánsok, akik elsőként írták meg Mária uralkodásának történetét, rendszerét durván elnyomónak, haldokló szellemiségűnek és a végtelenségig sikertelennek jellemezték. Ennek ellenére sok szempontból újító és erélyes volt az a program, amellyel a római katolicizmus felé kívánta fordítani a szíveket és a lelkeket. A Reginald Pole bíboros vezette rekatolizálási program bátorította a hitszónoki tevékenységet, és a nyomdákat arra használták fel, hogy biblia magyarázatokat és katekizmusokat nyomtassanak, és elősegítsék a katolikus vallás feléledését a parókiákon.

Még az égetésekről is – a máglyahálál az eretnokség bevett büntetésének számított ebben a korban – azt lehet mondani, hogy nagyjából elérték kitűzött céljukat. Világi személyek vetették bele magukat teljes odaadással és lelkesedéssel az eretnekek felkutatásának munkájába, és 1558-ra a megégetettek száma megcsappant. A Mária-féle egyház sikeresnek bizonyult küldetésében – de Mária túl korán meghalt, mindössze öt évi uralkodás után és katolikus trónörökös nélkül.

Elfeledett győzelem

Mária uralkodásának hagyományos megítélése erősen leszűkül a csúfos katonai kudarcokra, legnevezetesebben Calais elvesztésére az 1557–1559-es angol-francia háborúban. Ezzel a verességgel áll szemben I. Erzsébet 1588-ban aratott győzelme a spanyol Armada felett. Miközben a közvélekedés győzedelmes katonakirálynőként emlékezik meg Erzsébetről, Mária úgy áll a pellengéren, mint aki katonailag megaláztatást megaláztatásra halmozott.

Annyi bizonyos, hogy Calais elvesztése örök szégyenfolt Mária hírnevén. Mégsem árt újragondolni a királynő katonai rátermettségét. Calais elvesztése előtt megismerte a siker ízét is. 1557 augusztusában az angol és spanyol haderők elfoglalták Saint-Quentint egy olyan csatában, ahol 3 ezer francia katona esett el és 7 ezer került fogságba, köztük parancsnok, Anne de Montmorency, Franciaország főlovászmestere, azaz katonai főparancsnoka.

A hírt kitörő lelkesedéssel fogadták Angliában. A londoni krónikaírók „a mi

Tudor Mária élete

Lucas Horenbout arcképe a fiatal Máriáról 1525 táján készült

Máriát a Welsh Marches tartományi tanácsába delegálják, hogy a trónörökös cím újra Waleshez fűződjön

1516. február 18.

Megszületik Mária, VIII. Henrik és Aragóniai Katalin lánya. Ő az első kisded-kort túlélő gyermekük, de Henrik még bízik a férfi trónörökösben, és kijelenti: „Isten kegyelméből most fiúk következnek”

1525

Anyja halála után Mária végérvényesen elismeri szülei házasságának érvénytelenségét, saját fattyúi mivoltát és Henrik egyházfői pozícióját

1533

Henrik Katalinnal való házasságát semmisnek nyilvánítják. Boleyn Anna megszüli Erzsébetet, és Máriát fattyúnak nyilvánítják: immár nem ő Henrik trónjának várományosa

1536

Henrik végrendelete visszahelyezi Máriát az öröklési sorba. VI. Eduárd megkoronázásával ő lesz a trónörökös

1547

Máriát Anglia első igazi királynőjévé koronázzák egy vértelen államcsínyt követően, amely annak a kísérletnek vet véget, hogy Lady Jane-t tegyék meg uralkodónak

1553. október 1.

Máriát és hitvestársát, II. Fülöpöt 1558 táján festette meg Hans Eworth

Mária leveri a Thomas Wyatt vezette lázadást, és júliusban hozzámegy Fülöp spanyol trónörököshöz, akit két évvel később II. Fülöp néven spanyol királlyá koronáznak. Anglia hivatalosan kibékül Rómával

1554

Eretnekségért máglyán megégetik az elsőt a csaknem 300 protestáns mártírból

1555. február

1556. március 21.

Megégetik a korábbi canterburyi érseket, Thomas Cranmert, aki segített semmissé nyilvánítani Mária szüleinek házasságát

1557. április

Két francia hajó ér partot, és 100 angol lázadó, valamint francia katonák beveszik Scarborough várát. Anglia hadat üzen Franciaországnak, és augusztusban a saint-quentini győzelmet ünnepli

Cranmer máglyahalálát ábrázoló fametszet Foxe Mártírok könyve című művéből

Anglia elveszíti Calais-t, utolsó franciaországi területét, és Mária átesik második áltérhességén; egészsége megromlik

1558. január

1558. november

Mária végleg elismeri Erzsébetet trónörökösenek, és 11 nappal később meghal

Erzsébetet 1559 januárjában koronázták angol királynővé

Győzelemből vereség Ez a Franz Hogenbergtől származó korabeli metszet az angol csapatokat és spanyol szövetségeseiket ábrázolja Saint-Quentin 1557-es ostroma közben. Augusztusban elfoglalták a várost, de fél év se telik bele, és elesik Calais, Anglia utolsó franciaországi hídfője

urunk, a király” sikerét hangoztatták – Mária férje immár népszerűségnek örvendett. A politikai elit ösztönözve érezte magát a nemzeti háborús törekvésekben Fülöp király oldalán. De fél év múlva az angolok megélték a csúfos vereséget, ami meghatározón rányomta bélyegét Mária uralkodására. Calais Anglia utolsó megmaradt területi igényét jelentette francia földön, eszmei értéke jócskán meghaladta gazdasági és katonai fontosságát.

Uralkodása rövidsége ellenére Mária kiterjesztette a királyi fennhatóság támpontjait, közben tartotta parlamentjét, újjáépítette a hadiflottát, átszervezte az őrsereget, lefektette az alapokat a pénzrendszer reformjához és a gazdaság átalakításához. Új piacokat tártak fel az export számára Guineában, a balti térségben és Oroszországban, ennek köszönhetően alakult meg a Muszka Kereskedelmi Társaság 1555-ben. Ugyanebben az évben a kormány átdolgozta a díjszabási jegyzéket, amivel megemelte a vámokból származó kincstári bevételt. Rendeleteket bocsátottak ki, amelyek előírták egyes termékek megfelelő előállítását, és hatékonyabb és módszeresebb gyártást tettek lehetővé. Mária öt kórházat alapított újra, köztük a Savoy Kórházat Londonban.

Mária lelkiismeretes és dolgozó királynőnek bizonyult, eltökélten és alaposan belefolyt a kormányzati ügyekbe és a politikacsínálásba. Mint a velencei követ feljegyezte, „pirkadatkor kelt, magánosan imádkozott és misét hallgatott”, majd „ügyekben szorgoskodott szakadatlanul éjjel utánig”.

Korai halála egy katasztrofálisan aszályos nyár után és egy járvány közepén következett be, ami elég volt ahhoz, hogy rossz híre végképp megpecsételődjön

Mária a királyi méltóság teljességével uralkodott, és sokat elért mindabból, amibe belefogott. Megszerezte a jog szerint neki járó trónt, hozzámert spanyol hercegi jegyeséhez, és a római katolicizmust állította vissza államvallásnak. A spanyol házassággal Európa egyik legerősebb uralkodóházával lépett frigyre, és rendkívül kedvező házassági szerződéssel végül elnyerte az angol kormány támogatását. Legyőzte a lázadókat és megőrizte a Tudor királyi hatalmat. Katolikus hite humanista neveltetéséből táplálkozott, és halála előtt elfogadottsága már széles körű volt. Értelmes, ügyes politikus és eltökélt uralkodó volt – úgy is mondhatjuk: „a maga úrnője”.

A monarchia átalakítása

Máriát egykor úgy láttatták, mint akiből hiányzik az akarat és a vezetői képesség. Napjainkban azonban már bátor és a harctól vissza nem riadó királynő hírében áll, akit uralkodónak és elszánt politikusnak neveltek. Korai halála nem sokkal Calais elvesztése után, egy katasztrofálisan aszályos nyár után és egy járvány közepén következett be, ami elég volt ahhoz, hogy rossz híre végképp megpecsételődjön. Ha tovább élt volna, kezdeményezései a vallási és a pénzügyekben meg-

hozzák gyümölcseiket; ha gyermeke született volna, Anglia katolikus jövője megszilárdul.

Akárhogy történt is, a korona megszerzésével Mária gondoskodott arról, hogy a Tudor-ház legális trónöröklése folytatódjék. Anglia első uralkodó királynőjeként újrászabta a királyi szertartás- és jogrendet, amivel megmutatta, hogy akár férjjel, akár férj nélkül, egy női uralkodó is élvezhet ugyanolyan hatalmat és jogosítványokat, mint egy férfi. Mária a Tudorok úttörője volt a politikában, akinek uralkodása átalakította az angol államot.

Utódjának az az előny jutott, hogy második nőként ülhetett a trónon. Bár sosem ismerte el, I. Erzsébet a nővére által lerakott alapokra építkezett, és megfizethetetlen politikai tanítást kapott tőle. Mária halála után Anglia első királynőjének koronázási ruháját sietve átalakították – új derék és ruhaujj kellett –, hogy jól álljon a másodikon. Ez az öltözkészlet csak egy volt a sok dolog közül, melyeket Erzsébet, „a szűz királynő” átvett az elődjétől. **II**

Anna Whitelock történész, a Londoni Egyetem docense, a Nyilvánosság-történelmi Intézet igazgatója

Fordította Tábori Zoltán

A Tényleg!(!?) történelmi portálon (www.tenyleg.com) Lőrinc László azokból a történelmi tévhitekből, torzításokból, mítoszokból és hazugságokból szemezget, amelyek máig zavarják tisztánlátásunkat, és az egyes témák avatott szakértőinek segítségével igyekeznek rendet vágni közöttük

A magyaroknak mindig védekezniük kellett az idegenekkel szemben?

1

ÁLLÍTÁS: A múltban mindig ellenségek között éltünk, folyamatosan védekeznünk kellett az idegenek, főleg a nyugatiak terjeszkedésével szemben.

CÁFOLAT: Igaz, hogy sok támadás érte Magyarországot külföldről, ahogy más országokat is. Ezek azonban (néhány kivétellel) viszonylag kevés ideig tartottak, miközben egyetlen nagy fellendülő korszakunk sem képzelhető el a környező világ hatása és együttműködése nélkül.

A török kor másfélszáz évén kívül ezeréves történelmünknek csak összesen néhány évtizedére terjedtek ki az állandó harcok. Ugyanakkor egyetlen nagy fellendülő korszakunk sem képzelhető el a nyugati minta, a nyugati értékek adaptációja, sőt támogatása nélkül. Legtöbb Árpád-házi királyunknak külföldről, főleg nyugatról érkezett a felesége, és külföldre mentek férjhez leányaik is. A 14. századtól már maguk a királyok is többnyire „külföldről jöttek”. Mindezzel diplomáciai támogatás, szövetség és kulturális hatások jártak. Szent István térítőket, pénzverőket, szerzeteseket, építészeket, írnokokat kapott nyugatról, és vele a magyar középkort meghatározó kulturális elemeket: vallást, egy-

házszerkezetet, latin nyelvet és betűket, világképet, koronázási szertartást, építészeti stílust, lovagi fegyverzetet, harcmódot stb. Külföldről kaptuk a Szent Koronát, a középkorban a később nemzetié váló címerünk lovagi pajzs formáját és elemeit: az ún. „Árpád-sávokat” nyugatról, a kettős keresztet délről. A szőlőművelés-borászat, a lovagi kultúra, a gótika, az egyetem, a városi kiváltságok, a céhszervezet, a rendiség intézményei, az ipar szervezetei és eljárásai, az oklevelek, krónikák, királytűk

A magyarok községi hőse, a horvát Nikola Jurišić, azaz Jurisics Miklós

műfaji elemei stb. szintén mind nyugatról érkeztek.

Mindez persze a későbbi századokra is igaz: a reneszánsz, a reformáció, a könyvnyomtatás,

a jezsuita és piarista iskolarendszer, a barokk, a klasszicizmus, a felvilágosodás, a romantika művészete, zenéje, irodalma, színháza mind külső ösztönzésre hozta itt létre sajátos magyar változatát, nem is beszélve a hazai tudományt ért hatásokról. A 18–19. század kora, amikor Magyarország teljes területével betagozódott a Habsburg Birodalomba, az ország számára a gyarapodás és felzárkózás időszakát jelentette. Néhány viszonylag rövidebb abszolutisztikus korszaktól eltekintve a rendi alkotmány is sértetlen maradt.

Nyugati minta sugallta a modern politikai célkitűzéseket

1848-tól a rendszerváltásig: a törökvést a hatalmi ágak elválasztására, a korlátozott, megosztott és ellenőrzött hatalom megteremtésére, a szabadságjogok biztosítására, a jogegyenlőségre, szemben a (szintén „kintről” eredő) rendiséggel, abszolutizmussal és diktatúrával.

Mindez nem azt jelenti, hogy a magyarok kultúrája gyenge volt, ellenkezőleg: épp abból eredt az ereje, hogy rugalmas volt és befogadó.

2

ÁLLÍTÁS: A magyarok másfélszáz évig magukra hagyva védték a hálátlan keresztény Európát a törököktől.

CÁFOLAT: A végvárak fenntartási költségeinek nagy része külföldről jött, a katonák jelentős része nem

magyar volt, miközben a magyar politikuskok és csoportok egy hányada újra és újra a törökök mellé állt a keresztény erővel szemben.

Valójában a végvárak többre kerültek, mint ami adóban a Magyar Királyságból összesen befolyt a kincstárba. (A magyar nemesség, ellentétben a nyugatival, nem adózott, a magyar városok pedig gazdaságilag gyengék voltak.) A Habsburgok birodalmi pénze nélkül a törökök elleni 16–17. századi védekezés sikertelen lett volna.

A magyarországi végvárakban különböző népek sarjai (horvátok, szlovákok, szerbek és nyugatiak is szolgáltak). Kőszeg várát például a horvát Nikola Jurišić (könyveinkben: Jurisics Miklós) ausztriai főnemes védte a törökök ellen akkor, amikor a magyar I. (Szapolyai) János király éppenséggel támogatta a török hadjáratot (1532).

A törököket nem magyar végvárak, hanem Bécs állította meg. Bécs 1683-ban nem a magyarok, hanem zömében lengyelek mentették fel, miközben Thököly Imre magyar kurucok a törököknek segíteni siettek oda. Végül a törököket nyugati és közép-európai erők űzték ki innen, minimális magyar részvétellel.

E magyar magatartásnak is megvan a maga alapos oka, de ettől még nem lesz igaz, hogy magányosan védték a magyarok a Nyugatot. És mindez persze semmit nem vesz el a mi törökverő hőseink, például Dobó István, Szondi György, Losonczy István és a többiek érdemeiből.

3

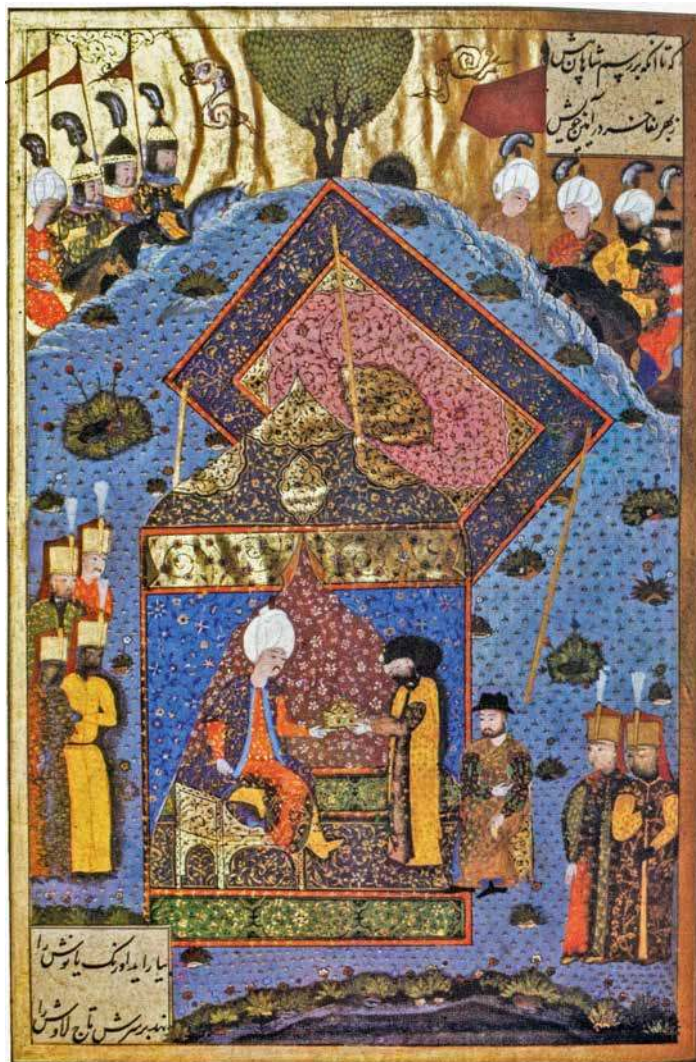
ÁLLÍTÁS: A külföld (főleg a Nyugat) cserbenhagyott minket a szabadságharcaink idején.

CÁFOLAT: A több önállóságot vagy teljes függetlenséget vívott magyar küzdelmek mindig nyugati mozgalmakhoz, háborúkhoz kapcsolódtak, és általában kaptak segítséget külföldről, ha többnyire nem is eleget.

Még a magyarországi rendi megmozdulások sem robbantak volna ki külföldi együttműködés nélkül: Bethlen Gábor és I. Rákóczi György a harmincéves háborúban az északnyugati protestáns országok támogatását élvezte, II. Rákóczi Ferenc a spanyol örökösödési háborúba kapcsolódott be a franciák oldalán. Bocskai és Thököly pedig egyenesen a törökkel szövetségben harcolt. Igaz, hogy a külső segítség nem volt elég, de nem igaz, hogy nem is létezett.

Az 1848-as szabadságharc fontos előfeltétele volt a párizsi és a két bécsi forradalom: a márciusi és az októberi. Sőt az utóbbi kimondottan magyarok védelmében robbant ki, ami elég ritka a nemzeti forradalmak történetében. Cserben nem ők hagytak minket, hanem fordítva: a magyar honvédség a Lajtánál tétlenkedve várta meg, hogy Windisch-Grätz bevegje a forradalmi Bécset. A szabadságharc katonái sorában lengyelek, németek, olaszok harcoltak a magyarok oldalán, a vezető posztokon is, és ott találjuk őket az aradi vértanúk között. (Ahogy persze magyarokat is lelünk az ellenfél oldalán: Zichy Ödön vagy a magyar nyelvű könyveket publikáló Lamberg Ferenc neve közismert, a császárpártnak magyar sajtója is volt, saját olvasóközönséggel.) Igaz, kaphattunk volna több segítséget, de nem igaz, hogy nem kaptunk semmit.

Az 1956-os forradalom elképzelhetetlen a hidegháborús

Szulejmán szultán visszaadja a koronát Szapolyai Jánosnak. Török miniatúra

nyugati magatartás és az oszt-rák államszerződés nélkül. Igaz, az Egyesült Államok, amelynek 1941-ben Magyarország komolyabb indok nélkül, egyoldalúan üzent hadat, 1956-ban nem vállalt atomháborút; ez beláthatatlan következményekkel járt volna, s nekünk sem lett volna érdekünk. Nem igaz, hogy az Egyesült Államok katonai segítségét ígért volna: vezetői kizárólag együttérzésről és a függetlenség kiharcolása után juttatandó gazdasági támogatásról beszéltek a forradalom napjaiban. A nyugati országok emigráló magyarok tízezreit segélyezték, oktatták ingyen, leginkább Ausztria. Igaz, tehettek volna többet Magyarországot, de nem igaz, hogy csak hitegettek, és semmit sem tettek.

4

ÁLLÍTÁS: A külföldi tőke az ország kizsákmányolását és tönkretételét célozta.

CÁFOLAT: A tőke hasznot keresve érkezett, de összességében minden korszakban lendített a magyar gazdaságon.

Széles körben terjedt el a tévhit, hogy a mohácsi katasztróféért a Fuggerek és a zsidó Szerencsés Imre, 1849 kudarcáért a Rothschildok, vagyis minden kudarcunkért a pénzügyi „háttérhatalom” a felelős. Természetesen a tőke oda áramlik, ahol hasznot talál; a bankárok ritkán önzetlen jótékonykodók. Ez azonban nem jelenti azt, hogy amiből a külföldi tőkésnek haszna van, az a hazai embereknek a kárukra válik.

A Fuggerek a 16. század első felében rézbányákat üzemeltettek Felső-Magyarországon. A rézbányászathoz és feldolgozásához, illetve az ezüst kinyeréséhez szükséges technológiát Thurzó János, a tőkeerőt Jacob Fugger adta, akik felerészben osztoztak a hasznon. Kohókat, hámorokat építettek Besztercebányán és máshol. Mindezek nélkül a bányák nem hasznosultak volna. Miután a társaság 1548-ban, a politikai bizonytalanság miatt kivonult, a rézbányászat nemhogy fellendült, hanem válságba került, éppen a tőkehiány miatt.

A Rothschildok pedig az 1848-as szabadságharc leverésekor már nem voltak befolyásosak Bécsben, de okuk sem lett volna a magyarok ellen ármánykodni. Ezzel szemben egyértelmű a 19. századi tőkeimport pozitív szerepe. Mikor a Lánchíd építése folyt, sokan azon háborogtak, hogy idegen, külföldi részvényesek (főleg Georgios Sinas, azaz Sina György, de a Rothschildok is) messze extraprofitot fognak bezsebelni a hídpénzből. Amire 1842-ben Kossuth Lajos *Pesti Hírlapja* azzal válaszolt: lévén, hogy hazai befektetők nem tülekedtek, a híd „csak így lehetett, amint lett – vagy másképp nem lett volna”. Nyugati tőke nélkül nem lett volna vasutunk, gőzhajónk, európai jelentőségű malomiparunk, gépgyártásunk, elektronikus iparunk, bankhálózatunk sem. Még a bethleni konszolidáció is népszövetségi kölcsönre épült. A Kádár-korban pedig az IMF-csatlakozás nemzeti katasztrófától, államcsődtől mentette meg Magyarországot. (Ami nem azt jelenti, hogy a korábban nyaklón kívül felvett hiteleknek értelmük lett volna, csakhogy annak felelősei a hazai felvevők, és nem a külföldi hitelezők voltak.) Más országok történelmére sem igaz az a megállapítás, hogy a gazdaságilag bezárkózók sikeresebbek lennének, mint a külföldi tőkét beengedők.

Lőrinc László

A szerző történelemtanár, a *tenyleg.com* szerkesztője

● Mióta éneklünk nemzeti himnuszokat?

► Ma természetesnek vesszük, hogy minden országnak van himnusza, amelyet különféle hivatalos vagy egyéb szempontból ünnepélyesnek nyilvánított alkalomkor lejátszanak vagy előadnak, egyes monarchiáknak pedig külön „királyi” himnuszuk is van az uralkodó tiszteletére.

Nehéz egyértelmű választ adni arra, hogy melyik himnusz volt az első. Minden országban, régióban voltak általánosan ismert, buzdító indulók vagy nagy sors-

címen ismert *Marcha Realra* vonatkozóan már 1770-ben született olyan rendelkezés, hogy el kell játszani ünnepélyes alkalomkor. Az is igaz viszont, hogy a spanyol himnusznak cserébe nincsen hivatalosan elfogadott szövege, bár különböző korokban többen is írtak hozzá verset, a legutóbbit, a Franco tábornok idején használtat 1978 óta nem tekintik hivatalosnak – hiába írtak ki 2007-ben egy pályázatot, egyelőre nem sikerült mindenki

fordulókat feldolgozó énekek, de ezek még legfeljebb a himnuszok előzményeinek tekinthetők. Ha azt a kérdést tesszük fel, hogy mely nemzeti himnusz gyökerei nyúlnak vissza a legrégebbre, akkor is több esélyesünk van: a japán *Kimi ga io* szövegének egyes részletei egy 10. századi költeményből valók, de a zenéjét csak a 19. században szerezte egy ír komponista. A holland himnusz, az Orániai Vilmos spanyolok elleni küzdelmét megéneklő *Wilhelmus* viszont már a 16. század végén „kész” volt, de csak 1923-ban lett hivatalosan is Hollandia nemzeti himnusza. A spanyolok is maguknak követelik az elsőséget, ugyanis a 18. században még *Marcha Granadera*

száma elfogadható szövegben megállapodni.

Az egész kérdés a 19. században, a nemzeti mozgalmak megszületésének és megerősödésének idején került előtérbe. A századfordulóra a legtöbb történelmi államalakulatnak volt már saját himnusza, hozzájuk a 20. században csatlakoztak a gyarmati uralomtól megszabadult új államok, amelyek szintén választottak vagy írtak maguknak nemzeti himnuszt. Ez részben arra is visszavezethető, hogy ekkoriban már egyre több nemzetközi eseményen volt szokás eljátszani a himnuszt, az olimpiai győzteseké például 1924 óta csendül fel. **H**

Eugene Byrne író, újságíró

EGY GYORS KÉRDÉS

● Mit árult a „Bomba Király” nevű üzlet?

► A Nápolyi és a Szicíliai Királyság egyesítésével 1816-ban megalakult Szicíliai Kettős Királyság 1830-ban trónra lépett uralkodója volt II. Ferdinánd. Kezdetben népszerű volt alattvalói körében, nevéhez fűződik például Dél-Itália első vasútvonának megépítése is, de az Európán 1848-ban végigsöprő forradalmi hullám az ő királyságát is elérte. A megmozdulásokat Ferdinánd kemény kézzel fojtotta el, legbarbárabb tette az volt, hogy parancsot adott flottájá hajóinak, hogy zúdítsanak hosszú órákig tartó ágyútűzrel Messina városára, amelynek védői már korábban megadták magukat. E tetteivel érdemelte ki a „Bomba Király” gúnynévet.

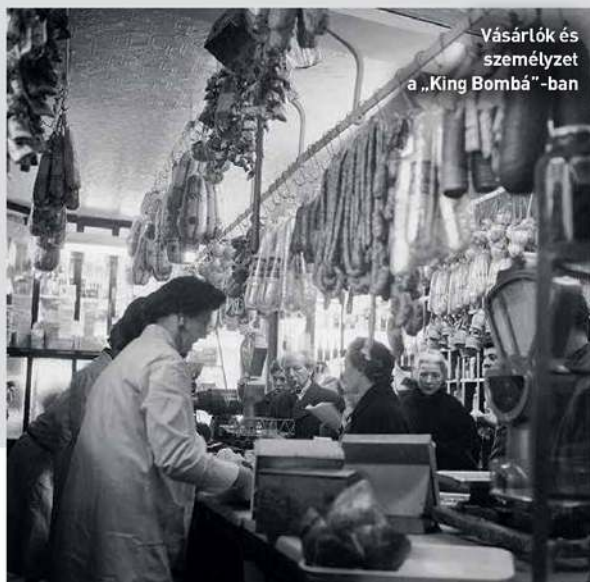
A 19–20. század fordulóján élt londoniak többsége viszont valószínűleg soha életében nem hallott volna a szicíliai királyról, ha nincs egy Emidio Recchioni nevű, 1864-ben, Ravennában született anarchista. Recchionit izgatás és összeesküvés vádjával ítélték börtönbüntetésre hazájában, amelyet 1899-ben végleg el is hagyott.

Londonba költözött, ahol kezdetben alkalmi munkákból tartotta fenn magát, majd 1909-ben sikerült egy olasz „delikateszboltot” nyitnia a Sohóban. Az anarchisták és a bombamerényletek bensőséges kapcsolatát ismerve nyilvánvaló ironiával nevezte el üzletét az 1859-ben meghalt II. Ferdinánd emlékére „King Bombá”-nak. A boltban min-

denféle olasz ingyencségek mellett eredeti olasz *pasta* is készült – állítólag elsőként a szigetországban.

A „King Bomba” hamarosan a londoni olasz emigránsok törzshelye lett, de olyan baloldali érzelmű, „gyanús” brit elemek is rendszeresen meglátogatták, mint például Orwell vagy Sylvia Pankhurst szüfrazsett aktivista. Recchioni idővel egy másik vállalkozásba is belefogott, carrarai márványt és gránitot importált, de ezt sem érezte ellentétesnek anarchista elveivel, a profit jó részét kiadványok és megélhetési gondokkal küzdő emigránsok támogatására fordította.

Mussolini hatalomra kerülése természetesen elborzasztotta, és támogatóként bele is keveredett több, a diktátor életére törő összeesküvésbe. Pontos szerepe nem ismert, mindenesetre például „konszpiráltan” találkozott Brüsszelben egy illetővel, akit Olaszországban később két bombával és egy pisztollyal tartóztattak le 1929-ben – vallomásaiban pedig Recchioni neve is előkerült. Az olasz titkosszolgálat egyrészt kérte a férfi kiadatását, másrészt brit lapokba juttatott el információkat a szerepéről. Recchioni ekkor már brit állampolgár volt, így végül az erős gyanú ellenére sem adták ki – talán a belügyminisztérium döntéshozói is megszerették az olasz ízeket. Az anarchista aktivista 1934-ben halt meg, de a „King Bomba” még 1971-ig kiszolgált a vásárlókat, nagyban hozzájárulva a hagyományos angol konyha 20. századi megújulásához. **H** Nick Rennison

● Miért gondolják egyesek, hogy I. Erzsébet királynő férfi volt?

▶ Talán úgy tűnik, hogy ma minden korábbinál népszerűbbek az összeesküvés-elméletek, de a dolgok mögött valamilyen nagy, eltitkolt igazságot sejtő teóriák minden korban vonzották a hiszékeny embereket. Persze igazán akkor jó egy konspirációs teória, ha legalább valamilyen, fél szemmel bizonyítéknak értelmezhető elemet tartalmaz, illetve kézenfekvő magyarázatot szolgáltat néhány olyan tényre, amelyre egyébként nehéz lenne egyértelmű okot találni.

Az úgynevezett „Bisley-fiú legendában” mindez megvan. A történet szerint 1542-ben a kilencéves Erzsébet hercegnőt a Londonban tomboló pestis elől egy Isten háta mögötti falucska, a kelet-angliai Bisley udvarházába küldte VIII. Henrik. Itt azonban hirtelen, magas lázzal ágynak esett, majd néhány nappal később meg is halt. Nevelőnője pánikba esett, nem merte a hírt közölni a híresen lobbánékony királlyal, ezért nekilátott, hogy a környéken keressen egy Erzsébetre hasonlító kislányt.

Nem járt sikerrel, viszont szorította az idő; ekkor jutott eszébe, hogy a hercegnő egyik, szintén ott „nyaraló” játszópajtása és rokona (VIII. Henrik törvénytelen gyereke, Richmondd hercegének gyermeke) pont megfelelt a célra – egy apró gond merült fel csupán: fiú volt. Jobb ötlete nem lévén, a kislányt állította a látogatóba érkező király elé mint Erzsébetet, és bevált a terve: Henrik több hónapja nem látta a lányát, így nem vette észre a csalást. A történet úgy folytatódik, hogy ha már így bejött a csere, a gyermek meg is tartotta a szerepet, majd felnőve Erzsébet királynőként uralkodott népe felett.

Senki nem is fogott volna gyanút, ha nincs Thomas Keble, aki a 19. század közepén Bisley lelkes volt. Az egykor Erzsébetnek is otthont adó udvarház felújításakor talált egy régi kőkoporsót, amelyben egy nagyjából

kilencéves, előkelő, Tudor-kori ruhákba öltöztetett kislány csontváza feküdt. Keble felállította elméletét, amely a helyi folklór részeként keringett egészen addig, amíg Bram Stoker, a *Drakula* szerzője fülébe nem jutott. Az író kiegészítette a történet fehér foltjait, majd megjelentette *Híres imposztorok* című, 1910-ben kiadott művében, így széles körben is ismertté vált a „Bisley-fiú legendája”.

A legendában hívők szerint a csere sok mindent megmagyaráz Erzsébettel kapcsolatban, elsősorban persze azt, hogy miért lett belőle a „szűz királynő”. De akik mindenben jeleket keresnek, azok sok más mellett felelőlegesen például a királynő hatalmas parókakészletét, vagy azt is, hogy csak néhány, gondosan kiválasztott orvosnak engedte megvizsgálatni magát, akármilyen beteg is volt. Mondanunk sem kell, hogy a legenda minden bizonnyal teljes kitaláció. Ha az eredeti csere történetét el is fogadnánk nyilvánvaló hiányosságai mellett, akkor

A nőies ruhák előnyben részesítése sem arra utal, hogy nagy titkot rejtegetett a királynő

is ott van a kérdés, hogy egy ilyen súlyos – és azért jó pár ember által ismert – titok egészen biztosan nem maradt volna rejtve. Aztán ott van az a tény is, hogy II. Fülöp spanyol király (I. Mária férje) által előkészített házassága előtt az ibériai király ügynökei lefizették a mosónőjét, aki elárul-

ta nekik, hogy Erzsébet rendszeresen menstruál. Egy későbbi házasságkötési tárgyalás idején aztán egy egész orvosi tanács is megvizsgálta a királynőt; valamelyiküknek csak feltűnt volna, ha igazából egy királyt vizsgál. **II**

Tracy Borman történész

EGY GYORS KÉRDÉS

● Ki volt Renate Müller?

▶ Az 1906-ban született színésznő az 1930-as évek német filmiparának másik nagy sztárja volt Marlene Dietrich mellett. Számos sikerfilmben játszott, de Dietrichhez hasonlóan ő is elutasította a nácik

hatalomra kerülése után a felkérés, hogy propagandafilmben jelenjen meg a filmvászonon.

Pedig Müller is megfelelt az árja szépségideálnak, kék szemű és szőke hajú volt, de ideológiai vagy művészi megfontolásokból kitaróan ellenállt Goebbels ostromának. Pedig a propagandaminiszter még azt is megszervezte, hogy Müllert személyesen fogadja Hitler, sőt egyesek szerint Goebbels kifejezetten kerítőként lépett fel, és ki is alakult valamilyen intim viszony a Führer és a színésznő között. Mindenesetre Müller ezután sem adta be a derekát, később pedig arra sem volt hajlandó, hogy szakítson zsidó származású szeretőjével. Talán a politikai nyomás miatt is lett a morium rabja, az viszont biztos, hogy azt fontolgatta, Dietrich példáját követve Hollywoodban folytatja pályafutását.

Ami ezután történt, arról valószínűleg soha nem derül ki a teljes igazság. Tény, hogy a 31 éves színésznő 1937. október 7-én kizuhant egy berlini kórház harmadik emeleti ablakából, és azonnal meghalt. A hivatalos verzió szerint epilepsziás roham tört rá, ekkor történt a baleset, de több szemtanú a Gestapo embereit látta néhány perccel korábban belépni az épületbe. Egyesek szerint ők végeztek Müllerral, nehogy egy újabb sztár keltse rossz hírét a rezsimnek külföldön, mások szerint Müller ugrott ki az ablakon, amikor megtudta, hogy érte jöttek. Persze az is lehet, hogy valóban baleset vagy „egyszerű” öngyilkosság történt.

Temetésére nem engedték elmenni a rajongókat, a filmszillagra pedig ma már inkább halála körülményei, semmint alakításai miatt emlékszünk. **II** Nick Rennison

Mikor jelent meg Magyarországon a golyóstoll?

AHOGY AZ KÖZTUDOTT, a golyóstollat az akkoriban éppen újságíróként dolgozó (változatos pályafutása alatt volt orvostanhallgató, grafológus, biztosítási ügynök és vámügyintéző is) Bíró László József találta fel 1938-ban. Azonban az alapötlettől nagyon messze volt a megvalósítás, a manapság filléres kacatnak számító golyóstollhoz ugyanis tizedmilliméteres pontossággal gyártott golyó, illetve speciális, a célnak megfelelő állagú és összetételű tinta is szükséges.

Bírónak a szabadalomtól a gyártásra érett változat kidolgozásáig vezető kísérletezéshez tökére volt szüksége, ezt egy másik, de már üzletileg is sikeres feltaláló, Goy Andor biztosította a rendelkezésére. A munka azonban lassan haladt, Bíró viszont a zsidótörvények és az egyre puszkaporosabb európai levegő elől kivándorolt az országból, és végül Argentínában telepedett le. Eredeti megállapodásuk az

volt, hogy Európában közösen forgalmazzák majd az új találmányt, a tengerentúli értékesítés jogai viszont Bírónál maradtak. Időközben sikerült megoldani a technikai problémákat, de a világháború zűrzavarában az európai gyártás természetesen nem indult be, Bíró viszont Eterpen néven 1943-ban piacra dobta az első golyóstollait.

Hazánkban viszont egészen 1947-ig ki kellett tartani a töltőtoll mellett, ekkor nyílt ugyanis alkalmi Goynak, hogy a még 1938-ban legyártott alkatrészekhez egy svájci cégtől festékpasztát vegyen, majd „GO” Pen néven piacra is dobta az újdonságot. A zseniális találmányból

egyikőjük sem gazdagodott meg igazán – Bíró idejekorán eladta cégét, Goy hazai vállalatát pedig 1949-ben, egy (golyós)tollvonással államosították. ■

Hallotta már?

A nyakkendőt a legtöbb európai nyelvben „horvátnak” nevezik, a régies magyar kifejezés, a kravátlí is innen ered.

A török háborúk korában felállított horvát határőr ezredek katonái félelmetes hírnévnek örvendtek a 17. századi Európában, ezért a korban elterjedt zsoldoshadseregek soraiban, több háborúban is harcoltak. Képviseltették magukat II. Gusztáv Adolf svéd király seregében, illetve a vele szövetséges francia haderőben is a harmincéves háborúban.

Akkoriban még nem léteztek a mai értelemben vett egyenruhák, a különböző egységek változatos módokon igyekeztek magukat megkülönböztetni a többiekől, a horvát katonák például egy élénkpiros színű sálát hordtak a nyakukban, a tisztek általában selyemből, a közkatonák pedig valamilyen durvább anyagból készültet.

A horvát katonák a francia királyi udvarban is megfordultak feltűnő viseletükben, ahol külön királyi alakulatot szerveztek belőlük, és állítólag maga XIV. Lajos volt az, akinek megtetszett e ruhadarab.

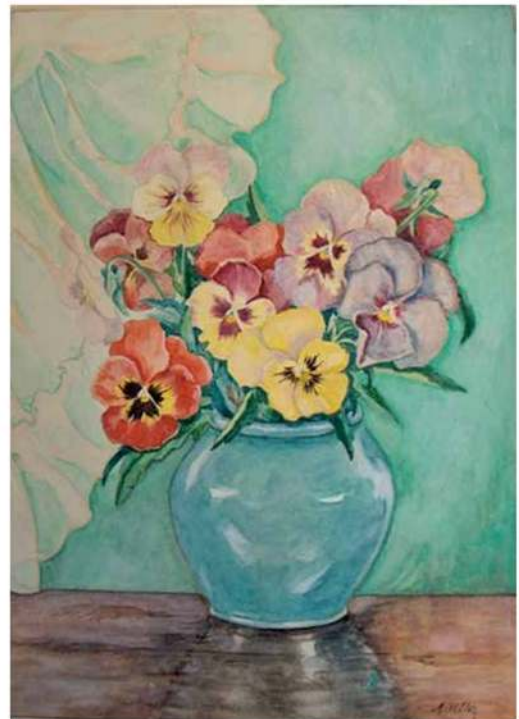
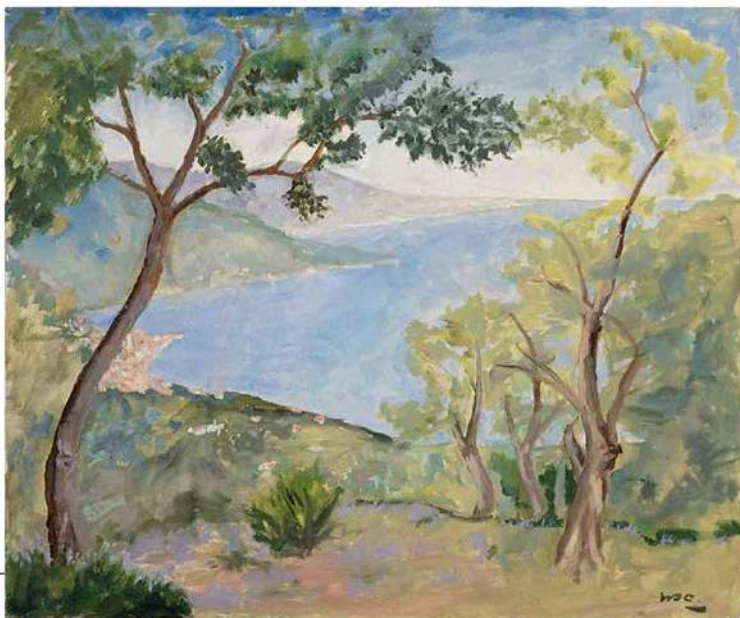
Horvát katona jellegzetes viselete

Miután az uralkodó elkezdett színes sálakat hordani, természetesen az összes főúr követte példáját, a francia udvar pedig már akkor is az európai divat központjának számított. Ebből a sálból alakult ki az évszázadok során a ma ismeretes nyakkendő.

A franciák akkor sem voltak túl jók az idegen szavak és nevek helyes kiejtésében, így a „croate” szót „cravate”-re fordították – ez a változat terjedt el aztán az egész kontinensen, magyarul tovább torzulva, kravátlí kifejezésként.

Festők, akik megrengették a világot

Révész Imréről szóló írásunk kapcsán ismerkedtünk meg Churchill festőművészi tevékenységével, második világháborús ellensége, Hitler ilyesfajta művészi hajlamairól pedig a legtöbben már hallottak. Különösebb kommentár nélkül, íme, a miniszterelnök és a diktátor egy-egy képe (a baloldali Churchillé): tessék választani!

Nyereményjáték

Olvassa figyelmesen a **BBC History** – A világtörténelmi magazint, és nyerjen egy értékes könyvet!

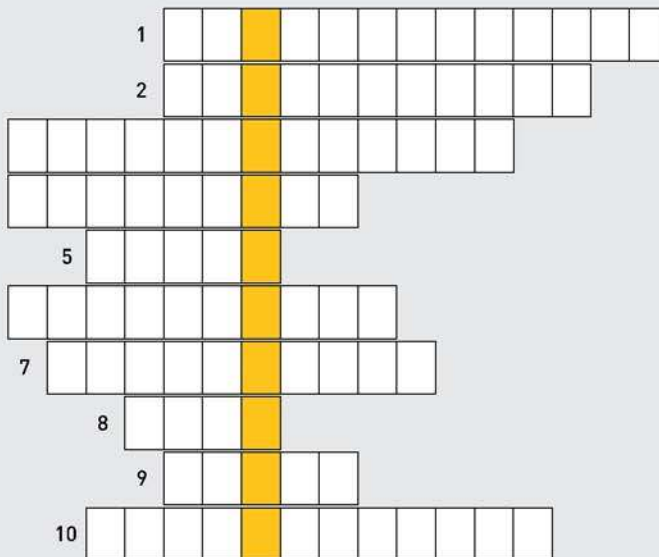
Írja be a válaszokat a megfelelő sorba! A középső oszlopban egy földrajzi nevet kaphat, ezt küldje el elérhetőségeinkre! Minden kérdésre megtalálhatja a választ cikkeinkben! [A szóközőknek nem, a kötőjeleknek és egyéb írásjeleknek viszont hagyunk ki helyet!]

- 1 Újvidék egykori városrészese
- 2 A Churchill cikkeit terjesztő sajtóiroda rövidített neve
- 3 Angol-spanyol erők által 1557-ben elfoglalt francia város
- 4 A jaltai konferencia kódneve
- 5 A várak alapjaként épített mesterséges domb korabeli elnevezése
- 6 Az itt vívott csatában végzett VI. Henrik Eduárd herceggel
- 7 Ő vette át Edmund Ironside helyét Churchill kormányra kerülését követően
- 8 Inka zsinórírás
- 9 E tó partján született meg a Frankenstein ötlete

A helyes megírást beküldők közül hárman
a Hunyady György és Török László szerkesztette
Történelmek és emlékezet című könyvet nyerhetik
 meg. A megjelölésük **2015. február 28-ig** kérjük
 szerkesztőségünkbe beküldeni a **bbchistory@**
kossuth.hu e-mail címre, vagy postán a **1327 Bp.,**
Pf. 55. címre! A tárgy mezőbe vagy a borítékra /
 levelezőlapra írja rá: „Nyereményjáték”!

A decemberi számban megjelent rejtvény helyes megfejtése *Mincmeat* volt, *Amerika elhallgatott történelme* című könyvet nyertek: Dabóczy Zsófia, Gáy Tamás és Tallódi Nikolett.

A FÜLES ELSŐ MEGJELENÉSÉHEZ KAPCSOLÓDÓ JELES FEBRUÁRI ÜNNEP

EDMOND DANTES BÖRTÖNE	...DE- FRANCE; FRANCIA TERÜLET	KÉNYEL- MES GYA- LOGLÁS	ZORRO JELE	A HÉT 2. NAPJÁN TÖRTÉNŐ	... WALLACH; NÉHAJ SZÍNSZ	HÁTVÉD FOCISTA	OKTÁV VÉGEI!	17. SZ-I HOLLAND FESTŐ
SZESZES ITAL GYÜ- MÖLCS- BŐL								
EME IRÁNYBA			AB OVO DARÁLÓ					
JAPÁN AUTÓJEL	ODA- TÉVED ÉTEL- TEKERCS					MÉTER, RÖVIDEN APRÓ (DÍSZ)HAL		
HOSSZÚ TROMBI- TANG		NÉMET TÉVÉADÓ FEHÉR ITAL		HARMADIK HATVÁNY NEMZET- SÉG				
SOPRONI FESZTI- VÁL		ÜREG, NÉPIESEN DOLOG- TALAN			KENYÉR- HÉJ! OLYAN MÉRETŰ			
VIVÁ- TOZÓ			SZABÓ M. TÜNDÉRE! PIROS, ANGOLUL					
NÁSZÚT ELEJE!	NAHÁTI PÁ, KEDVES!		FALRA MÁZOL FIZETÉSI RÉSZLET					
ADY EGYIK ÍRÓI ÁLNEVE		A KÉT ... (JÓKAI) ALKALMI, RÖVIDEN			INDIAI NÉP- CSOPORT KAVICS			
FRANCIA AUTÓJEL	ALÁVALÓ MAGTÁR KÖZEPE!			OSTOBA KÖZÉPEN LEJTI!				
TÁRSAS- KÖR			IZOMBAN REJLIK PARKOLÓ- HELY JELE			ZSELÉS ANYAG RÓMAI 100-AS		
	J				HÍRES SKÓCIAI CSATA- HELYSZÍN			

**Fejtsen Fülest egész évben!
PÁLYÁZAT**

Töltse ki a rejtvenyábrát, majd a színnel jelölt sorok megoldását küldje el a bbchistory@kossuth.hu e-mail címre vagy postán a 1327 Bp., Pf. 55 címre legkésőbb 2015. február 28-ig!

Így részt vesz sorsolásunkon, amelyen hárman egy-egy egyéves előfizetést nyernek a Füles című rejtvenymagazinnal!

A tárgy mezőbe vagy a borítékra/levelezőlapra írja rá: „Keresztrejtvény”!

füles

**FÜLES – A HETI REJTVÉNYMAGAZIN
MEGJELENIK MINDEN KEDDEN!**

A történész dolga és felelőssége

Történelem és emlékezet – Egy akadémiai ülészak előadásai

History Könyvek – Kossuth Kiadó, 2014

A MAGYAR TUDOMÁNYOS Akadémia Filozófiai és Történettudományok Osztálya 2014 májusában tudományos ülést tartott „Történelmi emlékezet és a történettudomány” címmel, amelyen kilenc akadémikus és egy külföldi szak tekintély tartott előadást. Jóllehet az ülés kimondottan nem kapcsolódott a budapesti Szabadság téri – akkor még csak tervezett – emlékműhöz, az előadások nagyobbik része vagy foglalkozott vele, vagy utalt rá. Nemcsak több jól ismert, rangos történész – mint Ormos Mária, Romsics Ignác és Gyáni Gábor –, hanem neves szociálpszichológus, művészettörténész is kifejezte véleményét a szobor kapcsán a történelem és az emlékezetpolitika kapcsolatáról.

Mínthogy ilyen súlyú és rangú megnyilvánulások a szobor ügyé-

is hosszabb távon foglalkoztató kérdések, amelyek a múltnak a közutadatban élő képével, az ezt formáló erővel, köztük a tárgyyszerű tudásra módszeresen törekvő tudomány feladataival kapcsolatosak. Az előadások a magyar középkorra vonatkozó példát is felölelték, de többnyire a 20. század derekára fókuszáltak, a holokausztra és a vele kapcsolatos állami és társadalmi felelősségre, ám széles szakmai spektrumuk kiterjedt a történelmi gondolkodás pszichológiai buktatóira, a képszerűség szerepére a történelmi kommunikációban, valamint az emlékőrző és emlékgeneráló emlékművek stílusváltozásaira és esztétikai értékeire is.

A Kossuth Kiadó nemrég a BBC History Magazin szellemiségéhez közel álló, szerzőgárdájához szorosan kapcsolódó „History könyvek” sorozatban – Hunyady György és Török László összeállításában –, könyvformátumban is összegyűjtötte és megjelentette az előadásokat. Tudva és érzékelve, hogy méltán tartanak igényt a nagyközönség érdeklődésére. Egyfelől az íráskor szerzőinek személye és szakmai pályafutása okán – a korábban már említett történészek mellett Frank Tibor, Hunyady György, Marosi Ernő, Nyíri Kristóf, Szegedy-Maszák Mihály és Zsoldos Attila neve is ismerősen csenghet sokaknak. Másfelől a tárgyalt témák aktualitása és a nemzeti traumákra reflektáló társadalmi párbeszéd elindítása miatt – és itt érdemes utalni a holokauszt magyarországi recepcióját elemző külföldi szakember, Ervin Staub írására is.

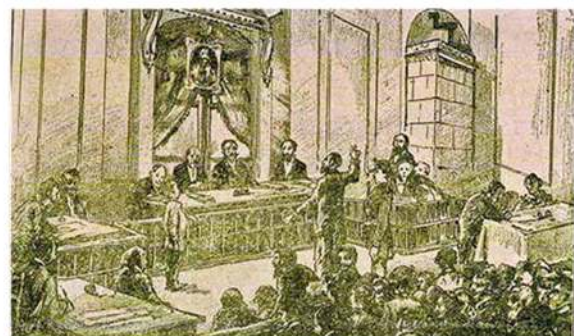
Lapunk korábban már több, a konferencián elhangzott előadás szerkesztett szövegét is publikálta – így Ormos Mária „A történész dolga” című esszéjét, amely a történettudomány művelőinek módszereit és felelősségét veszi górcső alá a múlt neuralgikus pontjainak értelmezése kapcsán. Az akadémikus-történész szavai megfontolandók: „...A történelem értelmezése körül nem csak Magyarországon merülnek fel problémák, de demokratikus maga a történelem és árnyékában a történettudomány is.”

Más megközelítésben hasonló

következtetésre jut a szociálpszichológus Hunyady György is. „A társadalmat átstrukturáló rezsim – írja – átstrukturálja a múltat is. Ha a külső és belső politikájának meghirdetett sajátossága a nemzeti öncélúság, akkor a rendszerigazolás logikáját követve metszi ki a magyar múltból az 1944-től 1989-ig terjedő 45 évet, mint szuverenitást nélkülöző időszakot. A tagadást tagadva így jut vissza a Horthy-korszakig, tekintet nélkül arra, hogy ennek szuverenitása a trianoni tragédiában gyökerezett és (történelmi léptékben rövid távon) a rút szövetségben elszenvetett világháborús vereségre torkollott. A kérdés az, hogy e történetietlen rokonság csak külsődleges, vagy céltudatos társadalomalakítási program. Sokaknak tetszik a Horthy-korszak nemzeti retorikája, a Horvátországgal kikerekített Nagy-Magyarország embléma, az ezeréves államisággal rendelkező magyarság felderengő öntudata.

A fénylő szimbólumokra fogékony szellemnek tetszik a király palotájába beköltöző szárnysegéd eleganciája, a fehér ló, a díszmagyarba öltözött méltóságok, a korlátozott parlamentarizmus és az egy kézben tartott főhatalom. De a szimbólumok burkában a kiváltságos keveseknek megtekinthető az autokratikus rendszer társadalmi magva is, a már az 1920-as, '30-as években is anakronisztikus úr-szolga viszonyrendszer, amely nemcsak kirekesztő volt, hanem ezzel együtt elrekesztelte a magyar társadalom népi és munkás tömegeinek felfelé vezető útját. Pedig annyi történelmi fordulat után eljött végre az idő, hogy érvényüket veszítsék Márai mérhetetlenül keserű szavai: »Az urakat elkergette Magyarországról a kommunista forradalom. De a szolgák ottmaradtak.« Ha a feudális egyenlőtlenségek mély gyökérezte valóban továbbél emberbi viszonyokban és közszelvényben, akkor ennek ma sincs jobb orvossága, mint a szociális piacgazdaságra építő demokrácia – amit a rendszerváltoztatás ígért, elvesztett, de amit nem adhatunk fel.”

A Történelem és emlékezet kihagyhatatlan gyűjtemény mindazoknak, akik tisztában vannak vele: a történelmi szakma nem volt és nem is lehet azonos poros fóliánsok pusztá böngészésével; ha körültekintően művelik, a jelen kusa eszméiben is eligazít és letisztázza a sokakban élő hamis történelemképet. ■

A történész a legalaposabb kutatómunkával sem tud mindig egyértelmű ítélettel szolgálni – erre példa a tiszasziári eset, amelynek tárgyalása egy korabeli illusztráción látható

ben sem addig, sem azóta nem voltak, a konferencia szokatlanul nagy médiaérdeklődést váltott ki. A rendezvény előkészületeit is már élénk közfigyelem kísérte, az érintett tudományos közösségek, laikusok, civil szervezetek, sőt még külképviseletek is kifejezték érdeklődésüket. Az ülésen részt vevők megtöltötték a felavasótermet, sőt a szomszédos helyiségeket is. Soraikban voltak az utóbbi évtizedek magyar történetének aktív szereplői és történelmi családok leszármazottai is. Mindez külső jele annak, hogy napjainkban milyen aktuálisak a történettudomány és a társtudományok művelőit elméleti szinten

A National Geographic Channel nézői

A Harmadik Birodalom építményei

című népszerű sorozat második évadában újabb náci mémöki alkotások történetével ismerkedhetnek meg

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚT lezáró Párizs környéki békék szigorú szankciói súlyosan meggyengítették a német hadi infrastruktúrát. A visszaesés minden téren látványos volt, a legdrágább azonban a tengeri hadviselés területén – olyannyira, hogy amikor Hitler 1933-ban hatalomra jutott és világuralmi tervek kezdett szövögetni, azzal kellett szembesülnie, hogy flottája mindössze a töredéke a többi európai nagyhataloménak. Ilyen körülmények között a Führernek nem volt más választása, mint a semmiből hajóhadat építeni, ami szinte emberfeletti vállalkozásnak ígérkezett.

Hitler a flotta újjáépítésével Erich Raeder admirálist bízta meg, aki az első világháborúban szocializálódva az eljövendő tengeri konfliktusokat is hasonlóképpen képzelte el – hatalmas, vastagon páncélozott felszíni hadihajókkal, levegőben sűrítő ágyúgolyókkal. Az általa megálmodott új hajóhad koronákköveit két gigantikus hadihajó képezte – a *Bismarck* és a *Tirpitz*, melyeknél hatalmasabb hadihajókat akkoriban még nem látott a világ. Az 50 ezer tonnás gigászok 243 méter hosszúak, 37 méter szélesek és 18 emelet magasak voltak, és páncélzatukat olyan vastagra tervezték, hogy még egy 250 kilós TNT-

bomba robbanását is elviseljék. Arra az esetre pedig, ha a légi- vagy torpedótámadások mégis lyukat ütnének a páncélzaton, a mérnökök 22, egymástól hermetikusan elválasztható részlegre osztották a *Bismarck* és a *Tirpitz* hajótestét, így téve őket elméletileg „elsüllyeszthetetlené”.

A történelem azonban bebizonyította, hogy elsüllyeszthetetlen hajó nem létezik. Az 1939 elején Hitler által több tízezer lelkes néző előtt nagy csinnadrattával felavatott és vízre bocsátott *Tirpitz* 1944 novemberében a norvég partoknál – fedélzetén 1700 katonával – 28 szövetséges repülőgép célkeresztjébe került, és a hattonnás bombák sűrű záporának képtelen volt ellenállni.

A Harmadik Birodalom építményei közül tehát Hitler óriáshajói sem tudták végül beváltani a hozzájuk fűzött reményeket. De mi a helyzet a többi híres náci találmánnyal és építménnyel? A Megtorlófégyver-1 nevű pilóta nélküli repülőeszköz, a Führert minden körülmények között megóvni hivatott Farkasverem és társai miként álltak helyt a második világháború megpróbáltatásai között? A sorozat új évadában ismét visszavisszük nézőinket a történelem tűzvonalaiba!

A februári epizódok tartalmából

A Farkasverem

Amikor az európai országok dominóként kezdenek dőlni a német csapatok előtt, Hitler már-már mindenható hadigéniusznak érzi magát. Fejébe veszi, hogy lerohanja a Szovjetuniót, s elrendeli egy bunkerek-

ből és erősített épületekből álló superbiztonságos komplexum megépítését Kelet-Lengyelországban. A hírhedt Farkasverem azonban kis híján a Führer sírjává válik, amikor a háború irányítása elkezd kicsúszni a kezei közül, és még egy merényletet is kitervelnek ellene...

Bemutató: 2015. február 3-án, kedden este 10-kor

Hitler óriáshajója

Németország emelkedőben van, és Hitler világuralomról szövöget tervek. A Führer a Harmadik Birodalom csodafegyverét a hadihajókban látja, így

elrendeli két „tökéletes” vízi jármű megépítését, melyek nagyobbak, erősebbek és vastagabban páncélozottak, mint bármelyik másik hajó a világtengeren. Ezeket a csodamasinákat azonban a németeknek meg is kell védeniük, mert a britek addig nem nyugszanak, míg a tenger fenekén nem látják őket...

Bemutató: 2015. február 10-én, kedden este 10-kor

SS

Az SS-t Hitler eredetileg a saját biztonsága garantálására hozta létre még az 1920-as években, Heinrich

Himmler vezetése alatt azonban a szervezet az ország legrettegettebb politikai, katonai és biztonsági erejévé nőtte ki magát. A film az SS – és katonai szárnya, a Waffen SS – történetét tárja a nézők elé megrázó korabeli felvételek segítségével...

Bemutató: 2015. február 17-én, kedden este 10-kor

Hitler megtorlófégyvere

A német városokat sújtó pusztító szövetséges bombázásokra válaszul Hitler elrendeli egy vadonatúj

csapásmérő eszköz kifejlesztését – és bár a Vergeltungswaffe-1 (Megtorlófégyver-1) túl későn készült el ahhoz, hogy gyökeres változást hozzon a háború menetében, a pilóta nélküli repülőeszköz új fejezetet nyitott a légi hadviselés történetében...

Bemutató: 2015. február 24-én, kedden este 10-kor

A Művészetek Palotájának februári műsorából

Stravinsky-maraton

A Budapesti Fesztiválzenekar és a Művészetek Palotája 2008 óta minden év februárjában megrendezett maratonjai egy-egy zeneszerző munkásságának a legjavát mutatják be egymást követő hangversenyek sorával, délelőttől kezdődően egészen késő estig a Bartók Béla Nemzeti Hangversenyteremben és a Fesztivál Színházban. Az Előadóteremben ezzel párhuzamosan emlékezetes előadások kelnek életre a vetítővászonon, és a CD-kínálat is a nap szerzőjéhez igazodik.

Csajkovszkij, Dvořák, Beethoven, Schubert, Mozart, Bartók és Bach után 2015-ben, február 7-én Igor Stravinsky a kiválasztott komponista: az ő páratlanul gazdag életművét ismerhetik meg közelebbről az érdeklődők.

A különleges zeneünnepre elsősorban kiváló magyar előadóművészeket kérnek fel a rendezők, s arra töreksenek, hogy a műveket lehetőleg eredeti formájukban mutassák be: a *Pulcinellát* például táncosokkal, *A katona történetét* színészekkel. Megszólal a *Zsoltárszimfónia*, a *Tavaszi áldozat*, a *Hegedűverseny* és számos más ismert vagy ritkán elhangzó kompozíció.

Fischer Iván

Népi és népszerű

Ütőhangszerek. Minden mennyiségben, a legjobb minőségben, lélegzetelállító virtuozitással megszólaltatva. A **Müpa** jubileumi szezonjában „Az évad együttese” címet az **Amadinda Ütőegyüttes** viseli. Három hangversenyből álló bérletük második koncertjén az **MR Szimfonikusokkal** lépnek fel a Bartók Béla Nemzeti Hangversenyteremben február 13-án. Megszólal a japán tradicionális zenét kompozícióiba olvasztó Takemitsu egyik műve, majd Vajda Gergely

Drums, drums, drums című darabjának ősbemutatója, végül Gyöngyösi Levente négy ütőhangszer-játékosra és zenekarra írt „sinfonia concertanté”-ja. Csupa izgalmas, különleges effektekkel hódító alkotás.

Amadinda Ütőegyüttes

A Takács Kvartett és a Muzsikás

A parasztzene ihlette bartóki muzsika – duók, vonósnégyesek, táncfeldolgozások – és az eredeti népdalok, hangszeres népzene kapcsolata soha nem tapasztalt intenzitással jelenik meg ezen a koncerten, amely óriási sikert aratott már az Egyesült Államokban és Európa patinás koncerthelyszínein. Két nemzetközi hírű kvartett – a **Takács-vonósnégyes** és a **Muzsikás** – lép fel a zenei világ két különböző territóriumáról a **Müpában** február 12-én. A közreműködő moldvai csángó népdalénekes és keramikusművész, a Prima Primissima-díjas **Petrás Mária** azon kevesek egyike, akik valóban jártak a bartóki tiszta forrásnál.

Takács-vonósnégyes

Ránki Dezső

Áldozati zenék

Haydn *D-dúr, Londoni szimfónia*, Liszt *Haláltánc*, Dukay Barnabás *Áldozati zene a fény növekedésének idejére* – ellentétként a vidám, magyaros rondóval záró Haydn *D-dúr zongoraverseny* és a *Kürtjel-szimfónia*. Ezzel a különleges, igényesen megszerkesztett, nagyszabású és szórakoztató programmal lép a pódiumra „Az évad művésze”, **Ránki Dezső** kétszeres Kossuth-díjas zongoraművész február 8-án a Művészetek Palotájában. Az est zenekara a **Concerto Budapest**, karmestere **Keller András** lesz.

Párizs Éjjel

„Paris de nuit” – a Párizs szemének nevezett Brassai, eredeti nevén Halász Gyula magyar születésű francia fotóművész, festő, író, filmművész korszakos albuma; ezt megelőzően ugyanis az éjszakai fényképezésnek – különösen ilyen egybefüggő rendszerben – szinte nem volt előzménye. A 20. század harmincas éveinek semmivel össze nem hasonlítható hangulatát kelti életre a Brassai-képektől inspirálva a **Recirquel Újcirkusz Társulat** harmadik egyestés előadása. Fülledt erotika, lokálok, elvesztett illúziók – lélegzetet elállító akrobatikával, hiteles hangulatot teremtő díszletekkel és jelmezekkel, **Sárik Péter** zenéjével.

Vági Bence koreográfiája (és rendezése) nagy sikerrel mutatkozott be a CAFé Budapest Kortárs Művészeti Fesztiválon 2014 őszén; február 27-én és 28-án újra látható a Művészetek Palotájában.

Recirquel Újcirkusz Társulat

MŰVÉSZETEK PALOTÁJA

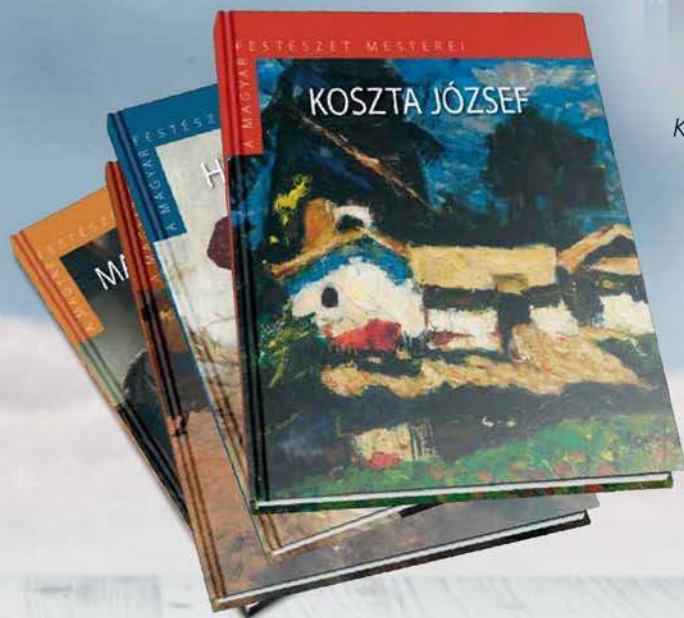
A MAGYAR FESTÉSZET MESTEREI II. SOROZAT

**TÖBB MINT 1000 HÍRES FESTMÉNY • A KÉPEK KELETKEZÉSÉNEK
TÖRTÉNETE • A FESTŐK ÉLETÚTJA**

Madarász Viktor – november 12.
Fényes Adolf – november 19.
Hollós Simon – december 3.
Kosztá József – december 17.
Berény Róbert – 2015. január 7.
Czigány Dezső – január 21.
Mészöly Géza – február 4.
Tihanyi Lajos – február 18.
Nemes Lampérth József – március 4.
Márffy Ödön – március 18.
Kernstok Károly – április 1.
Perlrott-Csaba Vilmos – április 15.
Kmetty János – április 29.
Dési Huber István – május 13.
Kádár Béla – május 27.
Mattis-Teutsch János – június 10.
Scheiber Hugó – június 24.
Ámos Imre – július 8.
Bálint Endre – július 22.
Victor Vasarely – augusztus 5.

235×270 mm
Kötetenként 80 oldal,
1690 Ft

Sokak kívánságának elege téve
– a Magyar Nemzeti Galériával együttműködve –
újabb 20 kötetrel gyarapítjuk a legnagyobb
magyar festőket felvonultató sorozatunkat.
A kötetek kéthetente követik egymást.

KEDVEZMÉNYES MEGRENDELÉSI LEHETŐSÉG

Egy összegben: 32 110 Ft helyett **25 900 Ft**

Két részletben: 32 110 Ft helyett **28 000 Ft**

Kossuth Kiadó Vevőszolgálat

www.kossuth.hu • vevoszolgalat@kossuth.hu • 06-1/225-8400, 225-8401 201-9582

Toldy Ferenc Könyvesbolt, 1011 Budapest, Fő u. 40. • 06-1/225-8400

• Örkény István Könyvesbolt, 1137 Budapest, Szent István krt. 26. • 06-1/782-1710

• Fejtő Ferenc Könyvesbolt, 1043 Budapest, Bocskai u. 26. • 06-1/888-9120

• Anno Könyvesbolt, 1013 Budapest, Krisztina tér 7. • 06-1/796-8759

Kossuth
Az év kiadója
2014

Személyes történelem

Edith Cavell (1865–1915)

A brit ápolónőről, első világháborús katonák önzetlen megmentőjéről **York Membery** kérdéseire felelve **Kate Mosse** író emlékezik meg

Edith Cavell apja lelkész volt, ő maga pedig egészségügyi képesítést szerzett, majd 1907-ben főnővér lett egy brüsszeli nővéreképzőben. Úttörő szerepet töltött be a professzionális betegápolás megteremtésében Belgiumban: szaklapot adott ki, három kórházban, 24 iskolában és 13 óvodában oktatta a betegápolási ismereteket, illetve vett részt a nővérek képzésében. A háború kitörése után segítette a brit és francia katonákat, valamint a katonakorú belga és francia fiatalembereket a megszállt Belgiumból a semleges Hollandia területére, illetve Nagy-Britanniába szökni. Mint nővér, részrehajlás nélkül ápolta a sebesült katonákat, köztük németeket is: „Nem állok meg, amíg egyetlen életet is meg lehet menteni”, mondta. Az antant katonáit saját házában bújtatta, pénzt és iratokat adott nekik, ám egy kollaboráns árulása után a német hatóságok elfogták. Tíz hétig tartották börtönben, ez idő alatt többször kivallatták, végül a genfi egyezményt figyelmen kívül hagyva, Brüsszel német polgári kormányzójának kegyelmet indítványozó álláspontja ellenére, a német háborús törvények alapján árulás vádjával 1915 októberében kivégezték. Cavell halálával ikonikus alakká vált, és kivégzését – amely hatalmas nemzetközi felzúdulást keltett – a szövetségesek propagandaként használták fel. Belgium német inváziója és a *Lusitania* utasszállító hajó elsüllyesztése mellett Cavell tragikus sorsa lett a központi témája az első világháborús amerikai és angol propagandának, így a brit ápolónő a konfliktus talán legismertebb női áldozatává vált.

Később számtalan emlékművet állítottak neki világszerte – a Párizsban álló lerombolására éppen Hitler adott utasítást 1940-ben. Ma is rengeteg egészségügyi

intézmény, utca, park, híd és iskola őrzi a nevét a kontinensen és az angolszász országokban.

Először akkor hallottam róla, amikor az 1980-as években egy színházban láttam Joan Plowrightot (a híres színésznőt, mellesleg Laurence Olivier feleségét), aki egy Edith Cavell életéről szóló darabban játszott. Megfogott az a tény, hogy Cavell mekkora hős volt a maga korában és milyen hírnévre tett szert a halálát követő években – csak meg kell nézni a szobrát a Nemzeti Arcképtárral szemben Londonban –, azóta viszont teljesen eltűnt a köztudatból.

Ő maga nyilvánvalóan hihetetlenül erős, szilárd erkölcsű személyiség volt. Morális felfogása anglikán hitében gyökerezett. Bár hazafias érzései megkérdőjelezhetetlenek, inkább morális tartása állt embermentő munkája mögött, nem valamilyen ideológiának kívánt megfelelni.

Az én szememben az tette hőssé, hogy mindig másokat helyezett maga elé. Rendíthetetlenül bátor volt, és nem félt tettei következményeitől, miközben tudta, hogy a halál vár rá. Mindenekfelett a lélek-jelenléte az, ami még most, egy évszázaddal a halálát követően is megindít bennünket.

Felnézek rá amiatt is, hogy a legtöbb tudta kihozni a számára „leosztott” lapokból. Egy plébánián nevelkedett, és mint a legtöbb nő abban az időben, korlátozott lehetőségekkel rendelkezett, de ő követte az álmát, hogy ápolónő lehessen. Feltételezésem szerint vegyes érzelmekkel gondolt volna arra, hogy halála után egyfajta „világi szentté” vált az emberek szemében. Valószínűleg helytelenek tartotta volna, mivel a két legfontosabb dolog az életében mindig is az emberek segítése, ápolása, illetve a hite volt.

Edith Cavell a kutyáival. „A végsőig kitartott, és pályafutása során mintegy 200 ember életét mentette meg”, állítja Kate Mosse az ápolónőről

Életének „csúcsteljesítménye” mindekképpen az, hogy kiépítette a szőkési hálózatokat, amelyek segítettek az angol és francia katonák átjutását a határon. Volt, hogy egyszerre 80 katonát rejtett el a kórházában. Adott nekik pénzt és készített hamis személyi iratokat is a saját Kodak gépével. Mintegy 200 ember életét mentette meg.

Nincs igazából olyan eleme a személyiségének, amit ne tartanék

Hihetetlenül bátor volt, és nem félt tettei következményeitől, miközben tudta, hogy a halál vár rá

nagyra. Úgy képzelem, munkájában megingathatatlan volt, és ugyanolyan magas színvonalú munkát várt el másoktól, mint saját magától.

Íróként ösztönözött mindaz, amit az életéről olvastam. Mindig is olyan bátor nőkről írtam regényeimben, akik nem vállalták koruk megszokott életútjait. Nem látok párhuzamot a saját életem és az övé között, ellenben kitalált karaktereim és öközötte annál többet. **H**

Kate Mosse bestselleríró, legismertebb a Languedoc-trilógia 40 országban, több millió példányban megjelent köteteiről, melyek első két része magyarul 2006-ban és 2009-ben jelent meg a Partvonal Kiadónál

Fordította Györffy András

**HIDEG, MINT A VÉR.
VÖRÖS, MINT
A HÓ.**

F A R G O

SZERDÁNKÉNT 22:00

**AMERIKA KEDVENC KÁBELCSATORNÁJA
MÁR OTTHONÁBAN**

fb/AMCtvhu

amc

something more

A BBC History különszámai újra kaphatók!

Az első világháború története

148 oldal • 1990 Ft helyett 1650 Ft

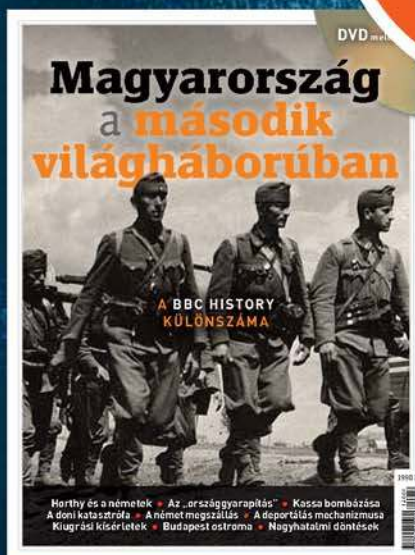
A második világháború története I.

148 oldal • 1990 Ft helyett 1650 Ft

Mind a négy kötet **DVD** melléklettel!

1-1 órás eredeti dokumentumfilm-összeállítás

A második világháború története II.

148 oldal • 1990 Ft helyett 1650 Ft

Magyarország a második világháborúban

148 oldal • 1990 Ft helyett 1650 Ft

Megrendelhetők az alábbi elérhetőségeken:

Interneten
www.kossuth.hu

Telefonon
(06-1) 225-8400

Postán
1327 Budapest, Pf. 55